

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

T 1035.400.833

EXCELLED

846743

ESSEX INSTITUTE.

PRESENTED BY

H. F. Shepard

Library Conditions.

The Library to be under the control of the Directors, who may withhold such books from circulation, as they may deem expedient.

Each Member shall be entitled to take from the Library, one folio, or one quarto, or two of any lesser fold, with the plates belonging to the same, upon signing a receipt for the same, and promising to make good any damage which may be sustained when in their possession, or to replace the same, if lost.

No person shall lend any book belonging to the Institute, except to a member, under a penalty of one dollar for every offence.

The Directors may permit other persons than members to use the Library. No member shall detain any book longer than four weeks, after being duly notified that the same is wanted by another member, under a penalty of twenty-five cents per week.

On or before the first Wednesday in May, all books shall be returned, and a Committee of the Directors appointed for that purpose shall examine the Library, and make a report of the condition at the Annual Meeting.

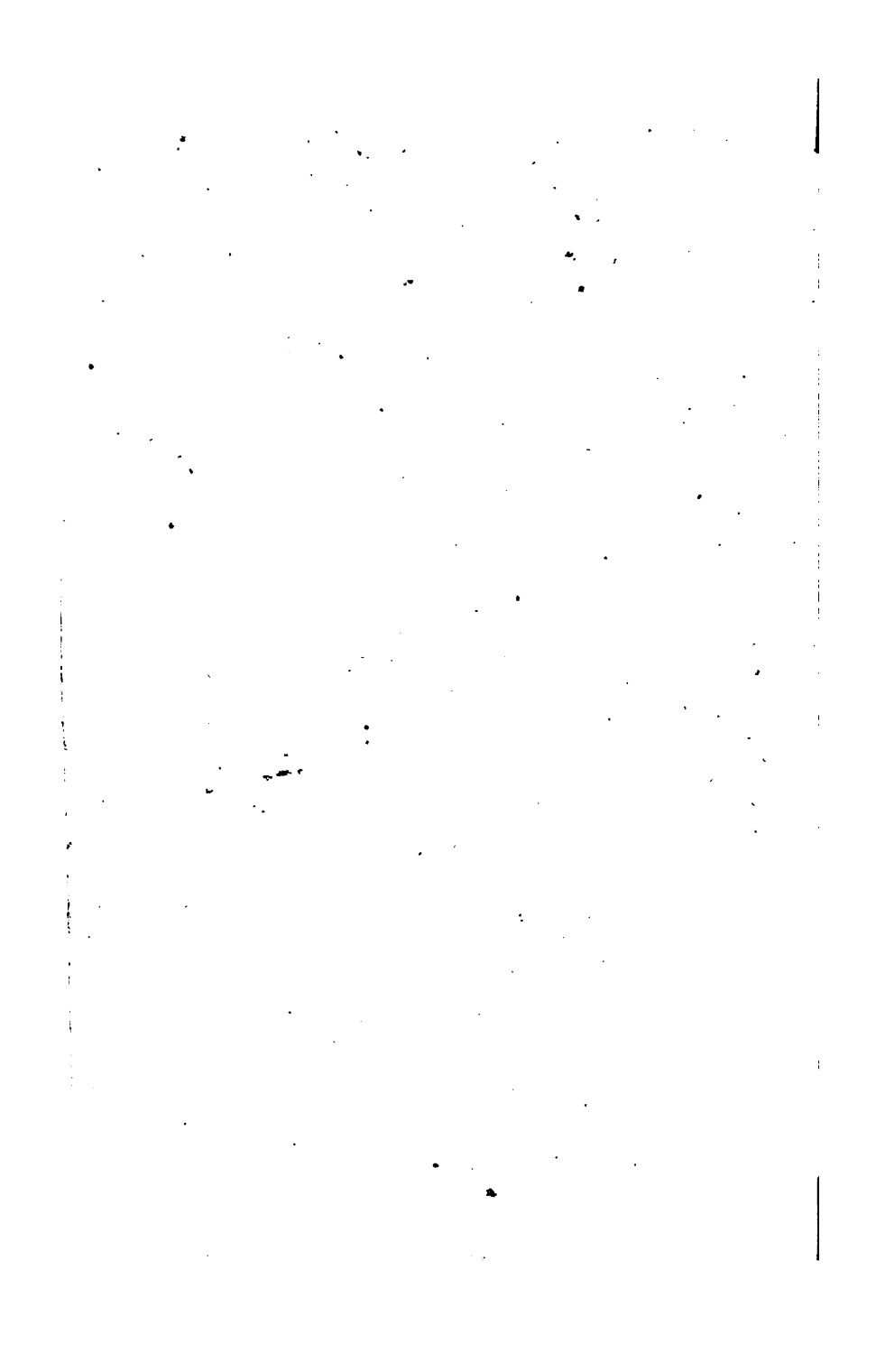
HARVARD COLLEGE LIBRARY

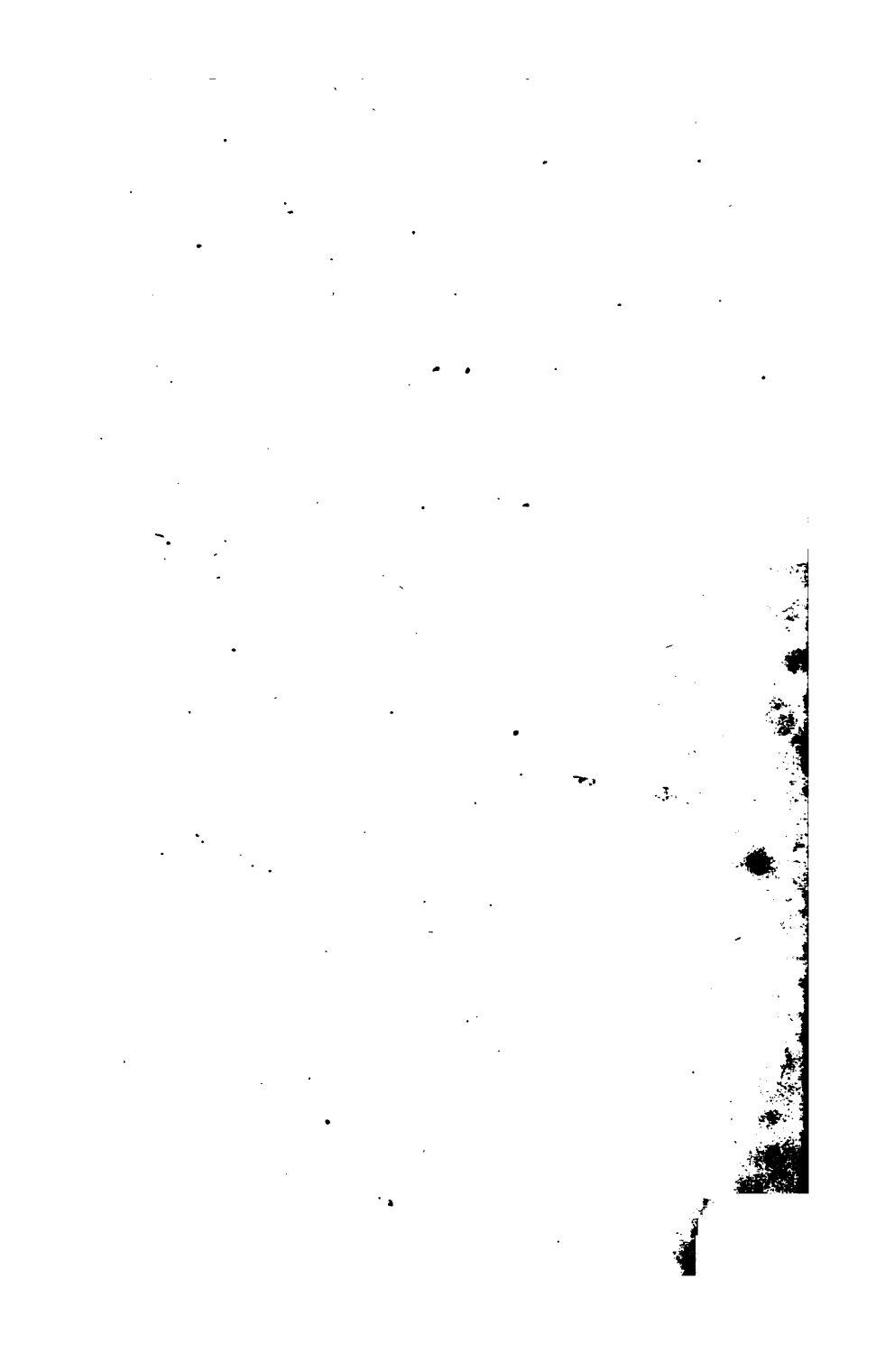
THE GIFT OF

ARTHUR PLIMPTON

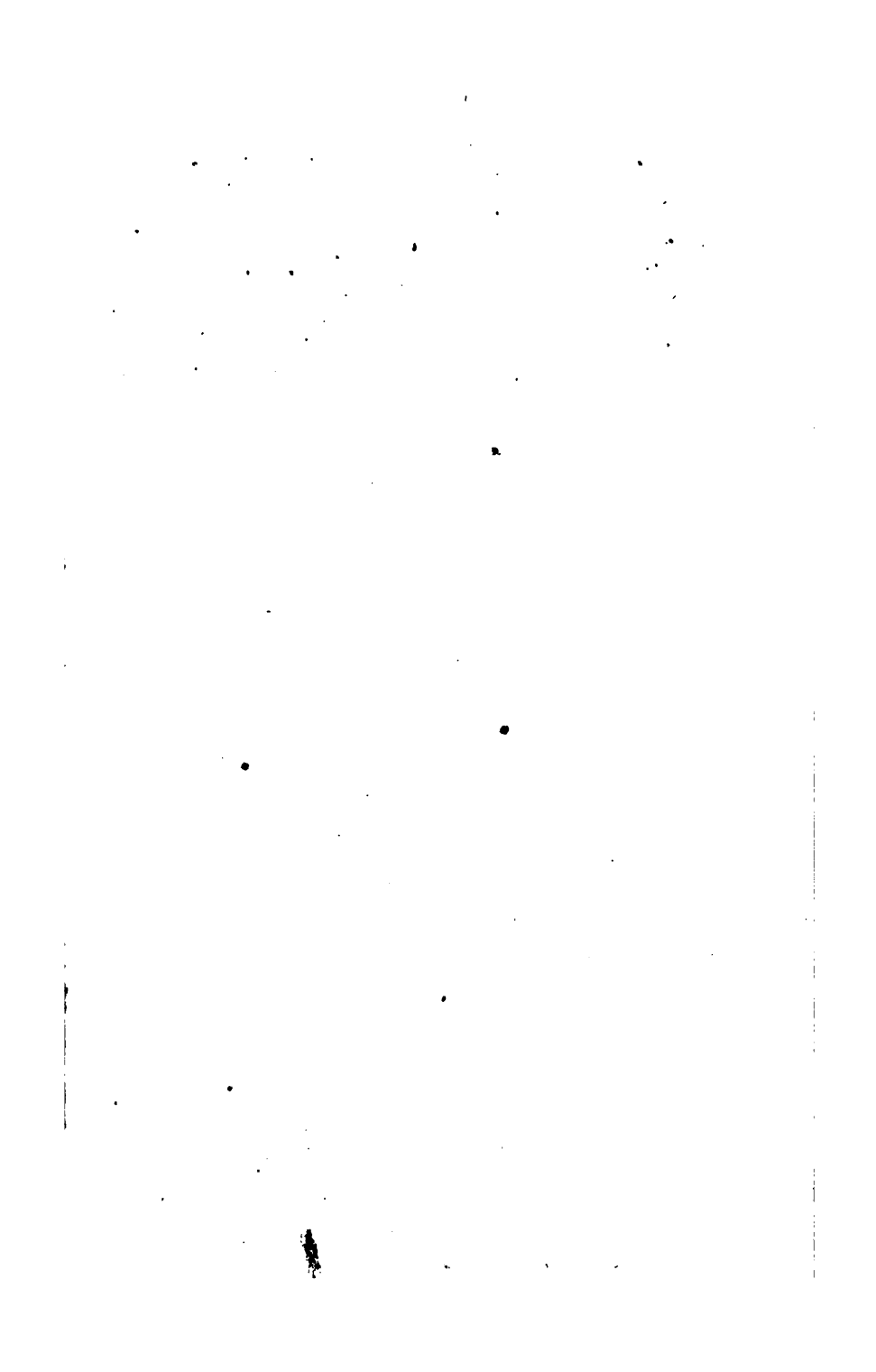
3 2044 097 043 079

EXCERPTA LÍVIANA.

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBER PRIMUS

ET SELECTA QUÆDAM CAPITA.

CURAVIT NOTULISQUE INSTRUXIT
CAROLUS FOLSOM, A. M.,
Academiæ Harvardianæ olim Bibliothecarius

EDITIO STEREOTYPA.

CANTABRIGIÆ:

SUMPTIBUS HILLIARD, GRAY, ET SOC.

M DCCC XXXIII.

✓
Edw T. 1035. 400. 833

HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
GEORGE ARTHUR PLIMPTON
JANUARY 25, 1924

Entered according to the act of Congress, in the year 1831, by Hilliard & Brown, in
the Clerk's office of the District Court of the District of Massachusetts.

PREFACE.

THIS selection from the History of Livy is published with particular reference to those Colleges and higher schools, in which the first Five Books have hitherto formed a part of the course of Latin studies. The editor, by his experience as an instructor in Harvard University, was led to observe that the volume in common use, though it contains some of the finest passages of this writer, is yet in great part uninteresting to young students. To such, many of the details, which are necessary to the completeness of the Roman annals, prove wearisome from their similarity, if not from their want of importance. And to say nothing of the injustice done to the author by taking arbitrarily the first five books of a History of infinite variety, and consisting, as he wrote it, of at least one hundred and forty books (from thirty-five of which we still have a choice), justice is thus hardly rendered to those who may never have an opportunity to read more of the work than is comprehended in their early studies, or whose reading of the whole may depend on the impression given by this part.

Until he had principally made this selection, the editor was unable to learn that any book, having the same object, had been published; nor is he yet aware that any such is in use in Great Britain or in the South of Europe; but the kindness of friends has furnished him with two, published in Germany in the course of the last century.* Of these,

* *Livius pro Prima Classe Gymnasiorum Scholarumque Latinarum its excerptus, ut intra Anni Spatium prælegi possit, et simul Historia in Connexione cum Fide, Ingenio, Stiloque Livii gustentur.* A. M. MARTIN.

the earlier one does not extend beyond the first twelve books, is without notes, and otherwise is far from being prepared with so good judgment as the other, which is accompanied by notes, generally in Latin, but sometimes in German. All the extracts in the later one are to be found also in the present volume, besides others which the purpose of the selection seemed equally to require. The propriety of giving the First Book entire will be obvious to all who consider how often the subject of it is alluded to, both in ancient and modern literature; while, with regard to the remainder of the volume, the world has been too long agreed as to what are masterpieces, to leave any doubt about the absolute excellence of the particular passages chosen, or much hesitation in preferring them to many others inferior only to these. The editor has endeavoured to save the volume from the appearance of unconnected fragments by giving entire the *Epitomæ** of all the books from the first to the last of those embraced in it, the portions which correspond to the text being distinguished by a larger type. But, even without this bond of connexion, it is believed that

FRIDER. SOERGEL, Gymnasii Martinei Brunsvicensis Rectore et Soc Reg. Teut. Gott. Memb. Lemgovix, 1771. 12mo. pp. 296. [This was reprinted in 1784. and a second volume was added, embracing the last twenty-three books. See *Index Editionum* in the Bipontine edition.]

T. Livii Patavinii Historiarum Liber I. et Selecta quædam Capita. Scholis Moguntinensibus adornavit JOHANN. CASPARUS MÜLLER, Litterarum Humaniorum in Academiâ Moguntinâ Professor. Moguntix, 1780. 12mo. pp. 570.

* These *Epitomæ* by some, with little reason however, have been attributed to Livy himself; but, whoever was their author, they bear a classical stamp, and are models of the kind of composition to which they belong. Laboring under the odium of having been, as the substitute for the full History, the probable occasion of the negligence with which that was kept, and thus of the loss of the greater part of it, this abstract is sometimes spoken of contemptuously; but Gravina (*De Institutione Studiorum*) does not hesitate to recommend the study of the *Epitome Liviana* to young persons, "ut quæ longè simplicior et candidior sit Flori et Velleji libris. resque exprimat propriis et convenientibus verbis, absque fuco et argutiis."

the book will be found to possess a good degree of unity; few events being mentioned as if within the reader's knowledge, of which an account has not been given in some preceding extract.

The text of Drakenborch has been adopted, as, on the whole, of the highest authority; but, Livy being the author first read in our Colleges, care has been taken to conform the orthography of those words which may be variously written, to the Dictionaries and Grammars in common use. With a similar regard to the condition of newly formed classes, necessarily consisting of individuals of different degrees of proficiency, certain ambiguous words are distinguished by accents; but students should become accustomed to dispense, with these facilities in some part of their course, for modern editions of the classics rarely afford them.*

The notes, which are chiefly derived from the editions of Müller, Doering, and Ruperti, fill as much space as could well be allowed to them in this edition, since it was thought best not to exceed the size of the volume for which this is proposed as a substitute. In quantity, however, that volume is considerably exceeded by the present. The notes are devoted principally to the First Book, because more real difficulties occur here, and because the student must be supposed to need fewer explanations as he advances, from having become

* In employing accentual marks, Ruddiman's rules are followed. "Indeclinable words of the same form with words declinable, and prepositions used without a case, as adverbs, have a grave accent on the last syllable;" and, agreeably to Ruddiman also, this accent is not changed to an acute when an enclitic follows, since the purpose for which the mark is here used has no connexion with the sound. When, however, the declinable word is such as is found very rarely, and the indeclinable word of the same spelling is of very frequent occurrence, the accent is omitted, e. g. *sa'is*, *mag'is*, *sæpe*. "Contracted syllables are marked with a circumflex; also the final syllable of the ablative of the first declension." and this (contrary to Ruddiman) even when the governing preposition is expressed.

accustomed to the peculiarities of the author's style. Moreover, the ambiguities which give occasion for many of the notes in the editions above named, are taken away from this by the use of accents. Adam's "Roman Antiquities" is referred to in a few instances, but chiefly for the purpose of suggesting the sort of subjects respecting which it should constantly be consulted; for it is presumed that this book, as well as a "Classical Dictionary" for historical illustration, is in the possession of every student. Such remarks as occur of an historical nature, take for granted the essential truth of Livy's History; for it would be foreign to the purpose of this book to enter into any discussion of what is now so much the subject of research, and, with some, of skepticism.

The short Encomium on Livy, with which the volume closes, will not be deemed extravagant by him who shall have diligently read and thoroughly understood and felt all that precedes. Nor will it, to a part, at least, of those for whose use the book is intended, be less acceptable for being clothed in the dialect of Modern Italy. Let such seize the opportunity, afforded them by a munificent public establishment, of entering the delightful field of Italian literature, adjacent, as it is, to the Roman and Greek, if it be not rather a part of the same vast domain. Nor let those, who are not equally favored, be deterred from seeking, by themselves, an acquaintance with the fathers of modern learning,

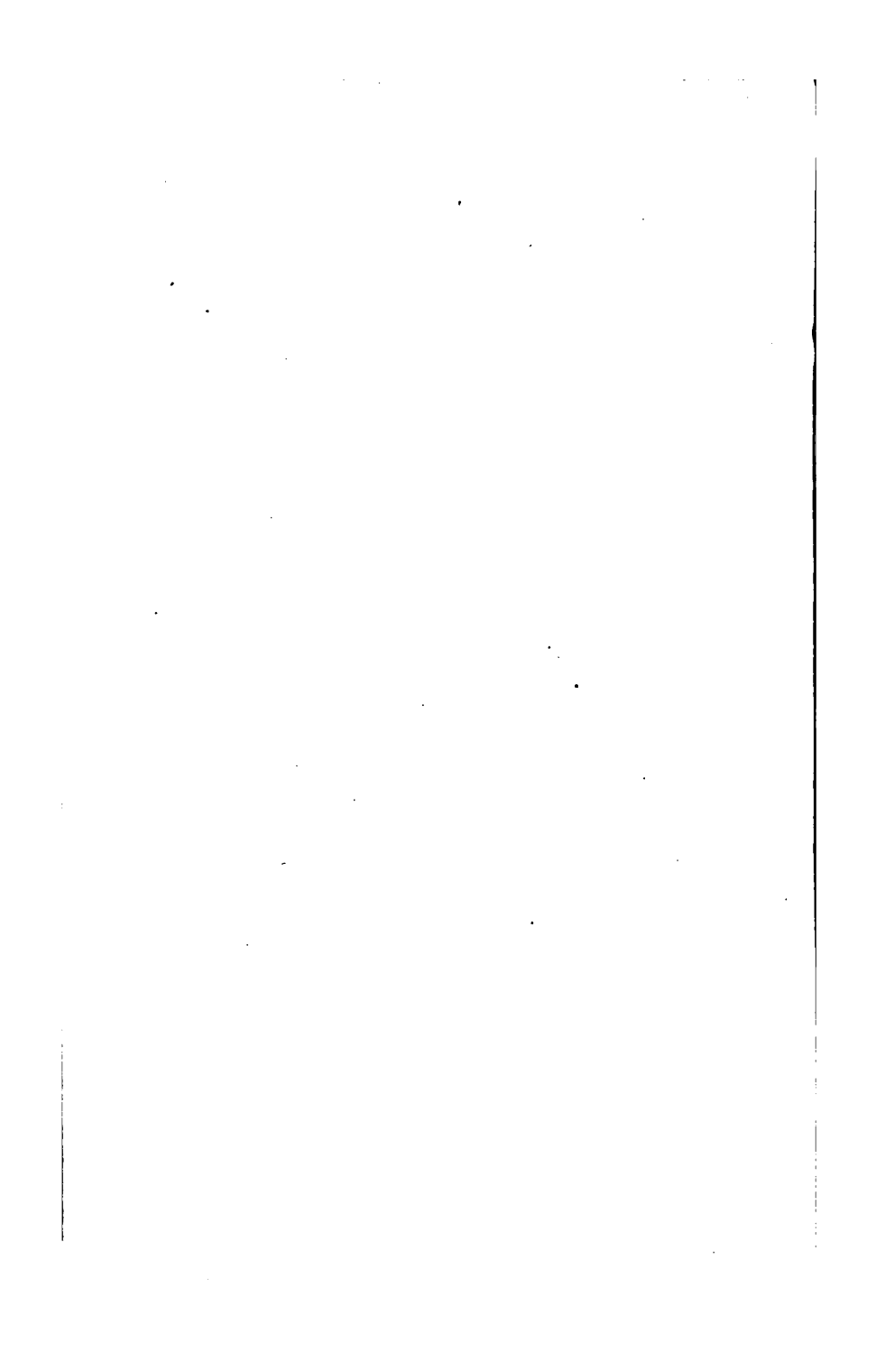
"whos rethorike swete

Enlumined all Itaille,"

and awoke also the minds of our British ancestors in their distant island. For, to any youth who is reasonably well grounded in the Latin, the study of the Italian, so far from task-work, will be a recreation, an ingenuous pastime. Milton, in marking out a scheme of liberal education, supposes that his pupils, when mid-way in their course, "either now,

or before this, may have easily learned at any odd hour the Italian tongue," and prescribes the reading of various authors in it along with ancient classics. And besides innumerable traces of his opinion of its beauty and value, discernible in the texture of his writings, he has recorded, in a letter to an Italian friend, the judgment of the polite scholars of his age, confirmed by a distinct and eloquent expression of his own: "Ut est apud eos ingenio quis forte floridior, aut moribus amœnis et elegantibus, linguam Hetruscam in deliciis habet præcipuis, quin et *in solidâ parte eruditionis* esse sibi ponendam ducit." Nor does this arise from their being unable to ascend to the fountains of Greek and Roman wisdom; for he adds, "Ego certè istis utrisque linguis, non extremis tantummodo labris madidus, sed, siquis alius, quantum per annos licuit, poculis majoribus prolutus, possum tamen nonnunquam ad illum Dantem, et Petrarcham, aliosque vestros complusculos, libenter et cupidè commessatum ire: nec me tam ipsæ Athenæ Atticæ cum illo suo pellucido Ilisso, nec illa vetus Roma suâ Tiberis ripâ retinere valuerunt, quin sæpe Arnum vestrum et Fæsulanos illos colles invisere amem."

Cambridge, December, 1829.

ADVERTISEMENT TO THIS EDITION.

IN the present impression of the text from stereotype plates, as no pains have been spared to free them from errors and blemishes, it is hoped that the reader will find little to offend him.

Cambridge, November, 1833

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA^A

LIBER PRIMUS

ET SELECTA QUÆDAM CAPITA

EPITOME LIBRI PRIMI.

I. II. ADVENTUS Ænæ in Italiam, et ejus res gestæ referuntur. III. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. IV. Numitoris filia a Marte compressa: nati Romulus et Remus. V. Amulius obruncatus. VI. Urbs a Romulo condita. VIII. Senatus lectus. XI. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. In curias populus divisus. XIV. XV. Fidenates et Veientes victi. XVI. Romulus consecratus. XVIII. &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit. Cum Deâ Egeriâ sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII. &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. XXV. Post hæc trigeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Metti Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta; XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. XXXII. Ancus Marcius cæremonias, a Numâ institutas, renovavit. XXXIII. Latinis victis, et ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisce Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. Fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante, Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquinis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cepit; et, post mortem Anci, regnum excepit. XXXV. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit; circum designavit; ludos edidit. XXXVI. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse eum novaculâ cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit; XXXVIII. Urbem muro circumdedit; cloacas

fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnâset annos triginta octo. XLI. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captivâ nobili Corniculânâ; cui puerro, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. XLII. XLIII. Vementes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. XLIV. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. XLVII. XLVIII. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnâset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum neque populi jussu, regnum invasit; quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L. LI. Turnum Herdonium fraude interemit. LIII. Bellum cum Volscis gessit, LV. Et ex eorum prædâ templum Jovi in Capitollo fecit. Terminus et Juventas non addixere; quorum aræ moveri non potuerunt. LIV. Filii Sexti Tarquinii dolo Gabios, in potestatem suam redigit. LVI. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est: Idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium suum adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obstata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit), LIX. Bruti operâ maximè expulsus est, quum regnâset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus. [v. c. 1 — 245 A. c. 751 — 507.]

T. LIVII

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio, nec, si sciam, dicere ausim; quippe qui, quum veterem, tum vulgata esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me ipsum consuluisse; et, si in tantâ scriptorum turbâ mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximæque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego, contrâ, hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve Urbem, poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut,

miscendo humana divinis, primordia urbium angustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, 10 et partum et auctum imperium sit; habente deinde paulatim disciplinâ, velut desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud 15 est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam res publica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriæque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimonix honos fuerit: adeò, quantò rerum minus, tantò minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potius omnibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque (si, 20 ut poëtis, nobis quoque mos esset) libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER PRIMUS.

I. JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneâ Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagoniâ pulsus, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fati, primò in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse. Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso propè errore nihil, præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii proelio victum Latinum pacem cum Æneâ, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percontatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; crematâ patriâ et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis

virique, et animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiae sanxisse : inde sœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam : Ænean apud Latinum fuisse in hospitio : ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse sœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit ; cui Ascanium parentes dixere nomen. 10

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus, rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatus sibi advenam ægrè patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit : victi Rutuli : victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiant ; qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, et tum nimio plûs, quàm satis tutum esset accolis, 20 rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas, adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine, omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere : fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui implèset, tamen, 30 quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis ; Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit : situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem Indigetem appellant. 35

III. Nondum maturus imperio Ascanius, Æneæ filius, erat : tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit : tantisper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet ?), hiccine fuerit Ascanius, an major quàm hic,

Cretisâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quâcumque matre genitus (certè natum Æneâ constat), abundante Lavinii
 5 multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni:
 10 tantum tamen opes creverant, maximè fuis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula (quem
 15 nunc Tiberim vocant) finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium. Ab eo colonie aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnârunt. Latino
 20 Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in tractu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde, Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per
 25 manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silvie gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut
 30 verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filia, Rheæ Silvie, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fati tantæ origo urbis,
 35 maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos
 40 vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quâdam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justî cursum

poterat amnis; et, posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat: ita, velut defuncti regis imperio, in proximâ alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt), pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem⁵ alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem, ex montibus qui circâ sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus aded mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen¹⁰ ferunt: ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis nec ad pecora segnes, venando peragrarè circâ¹⁵ saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, prædâ onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere; et cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludi-²⁰ crum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadicâ, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadiâ instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam current;²⁵ quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri; in-³⁰ de eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum prædas agere: sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem im-³⁵ maturam, nisi aut per occasionem aut per necessitatem, aperiri noluerat. Necessitas prior venit: ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodiâ Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minimè servilem in-⁴⁰ dolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciiscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum ag-

nosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par), sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit : et a domo Numitoris, aliâ comparatâ manu adjuvat Remus : ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset ; postquam juvenes, perpetratâ cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ : et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facilitè spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ eâ urbe, quæ conderetur, fore. Interventit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido ; atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum, ad inaugurandum, templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures : jamque, nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat : tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur : ibi in turbâ ictus Remus cecidit. Vulgatio fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, " Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea ") interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus ; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit : sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto,

boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, quâ, prae se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum viâ procubuisse : ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet ; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant ; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram ¹⁰ somno excitus, quum gregem perlustrâset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eò vestigia ferrent : quæ ubi omnia foras versa vident, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occæpit. Inde quum ¹⁵ actæ boves quædam ad desiderium (ut fit) relictarum mugissent, reddita incluserum ex speluncâ boum vox Herculem convertit : quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset ; ictus clavâ, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, pro-²⁰ fugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio, regibat loca : venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines ; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, con-²⁵ cursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogat, qui vir esset ? Ubi nomen patremque ac patriam accepit ; “ Jove nate, Hercules, ³⁰ “salve,” inquit ; “te mihi mater, veridica interpretes Deûm, “aucturum cœlestium numerum cecinit : tibi que aram hic “dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maxi-
“mam vocet, tuoque ritu colat.” Dextrâ Hercules datâ, “accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ atque ³⁵ “dicatâ,” ait. Ibi tum primùm bove eximiâ captâ de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur ; Pinarii, extis adesis, ad ⁴⁰ cæsteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates

fuerunt; donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor,

5 VIII. Rebus divinis ritè perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cætero habitu se
10 augustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant: me haud pœnitent eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta
15 est, numerum quoque ipsum ductum placet; et ita habuisse Etruscos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id quod tum hominum
20 erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terrâ sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus Inter Duos Lucos
25 est, Asylum aperit: eò ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum per fugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat senatores; sive quia is numerus satis
30 erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus
35 nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: "Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde,
" quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnamque
40 " nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos ad-
" fuisse, et non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur

"homines cum hominibus sanguinem et genus miscere." Nusquam benignè legatio audita est: adeò simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, "Ecquod
 "fœminis quoque asylum aperuissent? id enim demum com- 5
 "par connubium fore." Ægrè id Romana pubes passa; et haud dubiè ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industriâ parat, Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: 10
 quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenère, studio etiam videndæ novæ urbis; maximè proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac 15
 conjugibus, venit: invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditaque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam formâ eccellente, primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam 25
 ferunt: multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: "Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negâssent: illas tamen in
 "matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, 35
 "et, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Molirent modò iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuriâ postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quòd admisurus pro se quisque
 "sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentûm etiam 40
 "patriæque expleat desiderium." Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore; quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

[v. c. 4. a. c. 78.]

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant: at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste lacrymisque et querelis civitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eò, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminiq̃ et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatiùs Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iræque Cæninensium, satis se impigrè movent: ita per se ipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obviu8 cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obruncat, et spoliât: duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse, quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium adscendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: "Jupiter Feretri," inquit, "hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero; templumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent." Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec irri- tam conditoris templi vocem esse, quâ laturos ea spolia posteros nuncupavit; nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina postea, inter tot annos, tot bella, optima parta sunt spolia: adeò rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit: raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum: duplicique victoriâ ovan- tem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat; ita rem coalescere concordia possesse. Facile impe- tratum. Inde contra Crustumino8 profectus, bellum inferen- tes. Ibi minùs etiam, quod alienis cladibus ceciderant ani-

mi, certaminis fuit. Utroque colonie missæ: plures intenti, qui, propter ubertatem terræ, in Crustumini nomina darent: et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum; multoque id maximum fuit: nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatiùs, ut armatos in arcem accipiat: aquam forte ea tum sacris extra mœnia petittum ierat. Accepti obrutam armis necavère; seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatisque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus 15 haberent; eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petisse dicant; et, fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuère tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complèssset, non prius descenderunt in æquum, quàm, irâ et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subièrè. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis 25 Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turbâ fugientium actus, arma ad cælum tollens, 30 "Jupiter, tuis," inquit, "jussus avibus hic in Palatio "prima urbi fundamenta jeci. Arcem jam, scelere emp-
"tam, Sabini habent: inde huc armati, superatâ mediâ
"valle, tendunt. At tu, Pater Dèum hominumque, hinc
"saltem arce hostes: deme terrorem Romanis; fugam-35
"que fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi,
"quod monumentum sit posteris, tuâ præsentì ope servatam
"urbem esse, voveo." Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, "Hinc," inquit, "Romani, Jupiter Optimus
"Maximus resistere atque iterare pugnam jubet." Resti-40
"tère Romani, tamquam cœlesti voce jussi: ipse ad primores
Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab

arce decucurrerat, et effusus egerat Romanos, toto quantum foro spatium est: nec procul jam a portâ Palatii erat, clamitans, "Vicinus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam
 5 "sciunt, longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare
 "cum viris." In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eò pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: et alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu
 10 sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in mediâ convalle duorum montium redintegrant prælium: sed res Romana erat superior.

15 XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuriâ bellum ortum erat, crinibus passis scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, "Ne se sanguine nefando
 20 "socerî generique respergerent: ne parricidio macularent
 "partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos
 "causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus
 "sumus: melius peribimus, quàm sine alteris vestrûm viduæ
 25 "aut orbæ vivemus." Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profundâ emersus
 [u. c. 7. A. c. 745.] palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellârunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit.
 35 Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, (quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum
 40 conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatîo Titenses appellati: Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concurs etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægrè quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multò propius, atque in ipsis propè portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. Juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter Urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magnâ trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in Urbem illatus, pronuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat: ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, (id quod quærebatur) tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis propè portis, hostem excivit: fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: et quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi se- quendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relictii fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pæne quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt; multoque effusius (quippe vera fuga), qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant: non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, prius quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrupit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentiam animi et consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt),

et quod ipsa propinquitas loci, si Romam arma omnibus infecta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justis more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediëre: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit: quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Vejentes audivëre; obviam egressi, ut potiùs acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs rex Romanus vicit: persecutusque fûsos ad mœnia hostes, urbe, validâ muris ac situ ipso munitâ, abstinuit: agros rediens vastat, ulciacendi magis, quam prædæ, studio. Eâque clade, haud minùs quam adversâ pugnâ, subacti Vejentes pacem petitem oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnantë, domi miktisq; gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ: ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectam ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ; tamen, velut orbitatis metu ieta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natura, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discriptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admira-

tio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides: namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, et infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. "Romulus," inquit, "Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit: quum, perfusus horrore venerabundusque, adstitissem, petens precibus, ut contrâ intueri fas esset; "Abi, nuntia," inquit, "Romanis, Cœlestes ita velle, ut "mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes "humanas armis Romanis resistere posse." Hæc," inquit, "locutus, sublimis abiit." Mirum, quantum illi viro, nuntianti hæc, fidei fuerit; quàmque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat: nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab suâ parte non erat regnatum, in societate æquâ possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circâ civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant: decem imperitabant; unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re (quod nunc quoque tenet nomen) interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrâ nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris, quàm detineant: decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque,

in legibus magistratibusque rogandis, usurpatur idem jus, vi ademptâ: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocatâ, "Quod bonum, faustum, felixque sit," inquit, "Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creâritis, auctores fient." Adeò id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

- 10 XVIII. Inelyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illâ quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoran edant; quem, Servio Tullio
 15 regnante Romæ, centum ampliùs post annos, in ultimâ Italiæ orâ, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, quæ fama in Sabinos, aut quo linguae commercio, quemquam ad cupiditatem discendi
 20 excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suapte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum; quo genere nullum
 25 quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pom-
 30 pilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus auguratò urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit: inde ab augure (cui deinde, honoris ergò, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit)
 35 deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque
 40 capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexterâ ad meridiem partes, lævas ad septemtrionem esse dixit. Signum contrâ, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ imposîtâ, precatus

est ita : "Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompiliū,
 "cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa
 "nobis certa adolārāssis inter eos fines, quos feci." Tum
 peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis,
 declaratus rex Numa de templo descendit. 6

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi
 et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro con-
 dere parat : quibus quum inter bella assuescere videret non
 posse, quippe efferatos militiā, animos ; mitigandum ferocem
 populū armorum desuetudine ratus, Janum ad infimū¹⁰
 Argiletum, indicem pacis bellicę, fecit : apertus ut in
 armis esse civitatem, clausus pacatos circā omnes populos,
 significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit :
 semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum
 bellum ; iterum (quod nostrę ætati Dii dederunt ut videre-¹⁵
 mus) post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto,
 pace terrā marique partā. Clauso eo, quum omnium circā
 finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positus
 externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi,
 quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat ;²⁰
 omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis
 sæculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum
 ratus est : qui quum descendere ad animos sine aliquo com-
 mento miraculi non posset, simulat sibi cum Deā Egeriā con-
 gressus nocturnos esse ; ejus se monitu, quæ acceptissima²⁵
 Diis essent, sacra instituere ; sacerdotes suos cuique Deorum
 præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duo-
 decim menses describit annum : quem (quia tricenos dies sin-
 gulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno,
 qui solstitiali circumagitur orbe) intercalariis mensibus³⁰
 terponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad me-
 tam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium
 spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit,
 quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quam-³⁵
 quam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad
 Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate belli-
 cosā plures Romuli, quàm Numæ, similes reges putabat
 fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desere-
 rentur, flaminem Jovi assiduū sacerdotem creavit, insigni-⁴⁰
 que eum veste et curuli regiā sellā adornavit : huic duos

flamines adjecit; Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Albâ oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cæremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit; tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegimen; cœlestiaque arma, quæ Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit; eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa, sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subjecit; ut esset, quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modò cæremonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque multitudo omni a vi et armis conversâ, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent: et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ: quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge suâ Egeriâ essent. Et [soli] Fidei solenne instituit: ad id sacrarium flamines bigis, curru aræuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedi-

cavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos; Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum tem-
perata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infimâ arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit: Patres auctores facti. Illic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano, prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. Utrunque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis accordiæ res actæ; excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo: tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: "Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos." Ad hæc Tullus, "Nuntiate," inquit, "regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspersus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce cladis belli."

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrumque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Trojâ, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit; quod nec acie certatum est; et, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum secere: castra ab Urbe haud

plus quinque millia passuum locant, fossâ circumdant : fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur ; dictatorem Albani
 5 Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis
 10 excivit Mettum : ducit, quàm proximè ad hostem potest ; inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio : si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam, pertineant. Haud adspernatus
 15 Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contrâ et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus : “ Injurias, et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilius, causam
 20 hujusce esse belli, audisse videor : nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre : sed, si vera potiùs, quàm dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, rectè an perperam, interpretor : fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum
 25 suscepit : me Albani gerendo bello ducem creavère. Illud te, Tulle, monitum velim : Etrusca res, quanta circa nos teque maximè sit, quo propiores vos, hoc magis scis. Multùm illi terrâ, plurimùm mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo
 30 fore ; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certâ, in dubiam imperii servituti quæ aleam imus, ineamus aliquam viam, quâ utri utris imparent, sine magnâ clade, sine multo sanguinè utriusque
 35 populi, decerni possit.” Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigeminifratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiationesque fuisse, satis constat ; nec ferme res antiqua alia est nobilior : tamen in re tam clarâ nominum error manet ;

utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt : plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent : hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro suâ quisque patriâ dimicent ferro : ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur : tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bonâ pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit : "Jubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire ?" Jubente rege, "Sagmina," inquit, "te, rex, posco." Rex ait, "Puram tollito." Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit : postea regem ita rogavit : "Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium ? vasa, comitesque meos ?" Rex respondit : "Quod sine fraude meâ populique Romani Quiritium fiat, facio." Fecialis erat M. Valerius : patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus ; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, "Audi," inquit, "Jupiter ; audi, pater patrato populi Albani ; audi tu, populus Albanus ; ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerâve recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo ; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hîc hodie feriam : tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque." Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, "Deos patrios, patriam, ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus ;" feroces et suo apte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ, expertes : quippe imperium agebatur, in tam pau-

corum virtute atque fortunâ positum : itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum : infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt : nec his nec illis periculum suum ; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit ; et, neutrò inclinâtâ spe, torpebat

10 vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent ; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt : ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam

15 spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequâquam par, sic adversus singulos, ferox : ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam,

20 ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes ; unum haud procul ab sese abesse : in eum magno impetu rediit : et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis,

25 uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum ; et ille defungi prælio festinat. Prius itaque, quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium

30 conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant ; sed nec spe nec viribus pares : alterum intactum ferro corpus, et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant ; alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti : nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, “ Duos,” inquit, “ fratrum Manibus dedi : tertium causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.” Malè sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit : jacentem spoliât. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt ; eò majore cum

40 gaudio, quò prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequâquam paribus animis vertuntur ; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quò quisque loco cecidit : duo Romana uno loco pro-

pius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat : usurum se eorum operâ, si bellum cum ⁵ Vejentibus foret : ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens : cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit ; cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et ¹⁰ flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoriâ suâ tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. "Abi hinc cum immaturo amore "ad sponsum," inquit, "oblita fratrum mortuorum vivique, ¹⁵ "oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem." Atrox visum id facinus Patribus plebique : sed recens meritum facto obstat : tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiq[ue] ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi ²⁰ advocato, "Duumviros," inquit, "qui Horatio perduellionem "judicent, secundum legem facio." Lex horrendi carminis erat : "Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris "provocârît, provocatione certato : si vincent, caput obnubito : infelici arbori reste suspendito : verberato vel intra ²⁵ "pomœrium, vel extra pomœrium." Hac lege duumviri creati (qui se absolvere non rebantur eâ lege, ne innoxium quidem, posse) quum condemnâssent ; tum alter ex his, "P. Horati, tibi perduellionem judico," inquit. "I, lictor, colliga manus." Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum ³⁰ Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, "Provoco," inquit : ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare : ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne ³⁵ se, quem paulò antè cum egregiâ stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, "Hunc cine," aiebat, "quem modò decoratum "ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub ⁴⁰ "furcâ vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis ? "quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre

"possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulò antè armatæ
 "imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube
 "liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera,
 "vel intra pomœrium, modò inter illa pila et spolia hos-
 5 "tium; vel extra pomœrium, modò intra sepulcra Curiati-
 "orum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non
 "sua decora eum a tantâ fœditate supplicii vindicent?"
 Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in
 omni periculo animum: absolveruntque, admiratione magis
 10 virtutis, quàm jure causæ. Itaque, ut cædes manifesta ali-
 quo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium ex-
 piaret pecuniâ publicâ. Is, quibusdam piacularibus sa-
 crificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, trans-
 misso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum
 15 misit juvenem. Id hodie quoque publicè semper refectum
 manet. *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ sepulcrum,
 quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi,
 quòd tribus militibus fortuna publica commissâ fuerit, vanum
 20 ingenium dictatoris corruptit; et, quoniam recta consilia
 haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos
 cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum
 quærens, quia suæ civitati animorum plus quàm virium cer-
 nebat esse, ad bellum palàm atque ex edicto gerendum alios
 25 concitat populos; suis per speciem societatis prodicionem
 reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis
 consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum
 atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent,
 Tullus, Metto exercituque ejus ab Albâ accito, contra hos-
 30 tes ducit: ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat
 castra. Inter eum locum et Fidenas, Vejentium exercitus
 Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuère
 dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes con-
 sistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos:
 35 Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non
 plus animi erat, quàm fidei: nec manere ergo, nec transire
 apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis
 subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque
 animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat,
 40 quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò
 esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua
 sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nun-

tiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepidâ duodecim
 vocat Salios, fanaque Pallori ac Pavori: equitem, clarâ in-
 crepans voce, ut hostes exaudirent, redire in praelium jubet;
 "Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Alba-
 num exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant." 5
 Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum
 magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis
 Albani exercitus intersepsit: qui viderant, id, quod ab rege
 auditum erat, rati, eò acrius pugnant. Terror ad hostes
 transit: et audiverant clarâ voce dictum; et magna pars 10
 Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine
 sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum
 intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus,
 fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore per-
 culsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum; sed ab 15
 effusâ fugâ flumen objectum a tergo arcebat. Quò post-
 quam fuga inclinavit, alii, arma fœdè jactantes, in aquam
 cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ
 pugnaeque consilium oppressi. Non alia antè Romana
 pugna atrocior fuit. 20

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis,
 deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratu-
 latur: contrà Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod
 bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet:
 sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, 25
 paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utriusque
 exercitus jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos ex-
 citare Albanos: hi, novitate etiam rei moti, ut regem Ro-
 manum concionantem audirent, proximi constituere. Ex
 composito armata circumdatur Romana legio: centurionibus 30
 datum negotium erat, ut sine morâ imperia exsequerentur.
 Tum ita Tullus inquit: "Romani, si unquam antè aliâs ullo
 in bello fuit, quòd primùm Diis immortalibus gratias agè-
 retis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id præ-
 lium fuit. Dimicatum est enim, non magis cum hostibus 35
 quàm (quæ dimicatio major atque periculosior est) cum
 proditione ac perfidiâ sociorum. Nam, ne vos falsa opinio
 teneat, injussu meo Albani subière ad montes: nec im-
 perium illud meum, sed consilium et imperii simulatio
 fuit; ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a 40
 certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo
 ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam

"arguo, omnium Albanorum est: ducem secuti sunt; ut et
 "vos, si quod ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis.
 "Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus
 "machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor.
 5 "Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam docu-
 "mentum mortalibus dederò." Centuriones armati Met-
 tum circumsistunt: rex cætera, ut orsus erat, peragit.
 "Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac
 "mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Ro-
 10 "mam traducere in animo est; civitatem dare plebi; pri-
 "mores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam
 "facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Alba-
 "na res est, sic nunc in unum redeat." Ad hæc Albana
 pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, com-
 15 muni tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus,
 "Mette Fuffeti," inquit, "si ipse discere posses fidem ac
 "fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset.
 "Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo
 "supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a
 20 "te violata sunt. Ut igitur paulò antè animum inter Fide-
 "natem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam cor-
 "pus passim distrahendum dabis." Exinde, duabus ad-
 motis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum:
 deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque
 25 curru corpus, quâ inhæserant vinculis membra, portantes.
 Avertère omnes a tantâ fœditate spectaculi oculos. Pri-
 mum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli
 parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari
 licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

30 XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui
 multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ
 ad diruendam urbem. Quæ ubi intravère portas, non qui-
 dem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse ur-
 bium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris,
 aut arce vi captâ, clamor hostilis et cursus per urbem arma-
 torum omnia ferro flammæque miscet: sed silentium triste
 ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu
 obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente con-
 silio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc
 40 errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur.
 Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam
 fragor testorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus

[u. c. 87. A. c. 065.]

audiebatur; pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias; et conspectus aliorum in mutuâ miseratione integrabat lacrymas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo; unâ-¹⁰ que horâ quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios; templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est: et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti eâ tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrunque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos priûs in lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxère; et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt: valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minùs mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summâ ope pararent, vertique in eo res videretur, utri priûs arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit; ubi et

perditum quidem robore, cæterùm equitatu aucto nuper, plurimùm Romana acies valuit. Ab equitibus repentè investitis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari, sine magnâ cæde potuit.

- 5 XXXI. Devictis Sabinis, quum in magnâ gloriâ magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem ven-
 10 ti glomeratam in terras agunt, crebri cecidère cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ (velut Diis quoque simul cum patriâ relictis) oblivioni dederant; et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum
 15 reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publicè susceptum est; seu voce cælesti ex Albano monte missâ (nam id quoque traditur), seu aruspicum monitu. Mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur.
 20 Haud ita multò post pestilentia laboratum est: unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militia, quàm domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeò fracti simul cum
 25 corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil artè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impletet. Vulgò jam homines, eum statum rerum, qui sub Numâ rege fuerat, requi-
 30 rentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non ritè initum aut curatum
 35 id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cælestium speciem, sed, irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflagrâsse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos et triginta.

- XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab
 40 initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant: quo comitia habente, Ancum Marcium regem popu-

lus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis
 nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat: qui, ut regnare cœ-
 pit, et avitæ gloriæ memor, et quia proximum regnum,
 cætera egregium, ab unâ parte haud satis prosperum fuerat,
 aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissi-
 mum ratus, sacra publica, ut ab Numâ instituta erant,
 facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in
 album relata, proponere in publico jubet: inde et civibus
 otii cupidis, et finitimis civitatibus, facta spes, in avi mores
 atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus,
 10 Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: et,
 quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetenti-
 bus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Ro-
 manum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati.
 Medium erat in Anco ingenium, et Numæ et Romuli memor: 15
 et, præterquam quòd avi regno magis necessariam fuisse pa-
 cem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam,
 quod illi contigisset otium, sine injuriâ id se haud facile
 habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: tem-
 poraque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen,
 20 quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ
 cærimoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam in-
 dicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis,
 quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur.
 Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, 25
 capite velato filo (lanæ velamen est), "Audi, Jupiter," in-
 quit; "audite, fines" (cujuscumque gentis sunt nominat);
 "audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani:
 "justè pièque legatus venio, verbisque meis fides sit." Per-
 agit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: "Si ego 30
 "injustè impièque illos homines illasque res dedier nuntio
 "populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me
 "nunquam sîris esse." Hæc, quum fines suprascandit,
 hæc quicumque ei primus vir obviu fuerit, hæc, portam
 ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis 35
 concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non dedun-
 tur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes
 sunt) peractis, bellum ita indicit: "Audi, Jupiter, et tu,
 "Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres,
 "vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum" 40
 (quicumque est, nominat) "injustum esse, neque jus persol-
 "vere. Sed de istis rebus in patriâ majores natu consule-
 "mus, quo pacto jus nostrum adipiscamur." Cum his nun-

tu. c. 114. A. C. 638.

tius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: "Quarum rerum, litium, "causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium "patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis
 5 "Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nee "dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic," inquit ei, quem primum sententiam rogabat, "quid censes?" Tum ille: "Puro pioque duello quærendas censeo, itaque con-
 "sentio, consciscoque." Inde ordine alii rogabantur:
 10 quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minùs tribus puberibus præsentibus, diceret: "Quòd populi priscorum Latinorum hominesque
 15 "prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt; quòd populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse; senatusque populi "Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum
 "cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque
 20 "Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque "priscis Latinis bellum indico facioque." Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posterius acceperunt.

25 XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam tra-
 30 duxit: et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implèssent; Aventinum novæ multitudini datum: additi eòdem haud ita multò pòst, Tellenis Ficanæque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod
 35 vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, variâ victoriâ, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido
 40 erat; et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus acie primùm vincit;

inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. *Quiritium* quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tantâ multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae mediâ urbe, imminens foro, edificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta; usque ad mare imperium prolatum; et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae, egregiæque rebus bello gestis, ædis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarrati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ductâ, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quàm pater, moritur, uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopiâ Egerio inditum nomen. Lucumoni contrâ, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facillè iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ inuupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenuitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa: in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnâsse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ esse. Facillè persuadet, ut

capido honorum, et cui Tarquinii matera tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat: ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert; 5 superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet: "eam ali- 10 "tem eâ regione cœli et ejus Dei nuntiam venisse: circa "summum culmen hominis auspiciū fecisse: levâsse hu- "mano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem red- "deret." Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium 15 Priscum edidère nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiarum faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter 20 dextrarum obsecro officia, in familiaris amicitiarum adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domique interesset; et, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloriâ par. 25 Jam filii prope puberem ætatem erant: eò magis Tarquinii instare, ut quàm primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus et petisse ambitiosè regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: 30 quum, "se non rem novam petere; quippe qui non primus " (quod quisquam indignari mirarive posset), sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum: et Nu- 35 mam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge "ac fortunis omnibus commigrâsse: majorem partem ætatis "ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, "quàm in vetere patriâ, vixisse: domi militiarumque sub haud 40 "pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, "Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantiâ in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso,

"certasse." Hæc eum haud falsa memorantem ingenti [c. c. 13. A. c. 614.] consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cætera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est : nec minùs regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit ; qui deinde *minorum gentium* sunt appellati ; factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit : prædæque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, repectâ, ludos opulentiùs instructiùsque, quàm priores reges, fecit. 10 Tum primum circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est : loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent ; *fori* appellati. Spectavêre, furcis duodenos ab terrâ spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruriâ maxime acciti. So- 15 lennes deinde annui mansêre ludi, Romani Magnique variè appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca ; porticus tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea 20 subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviàm ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est : et primò dubiâ victoriâ, magnâ utrimque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum 25 de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclytus eâ tempestate augur, 30 neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota ; eludensque artem, (ut ferunt) "Agedum," inquit, "divine tu, inaugura, fierine possit, quod "nunc ego mente concipio." Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset ; "Atqui hoc animo 35 "agitavi," inquit, "te novaculâ cotem discissurum. Cape "hæc, et perage, quod aves tuæ fieri posse portendunt." Tum illum haud cunctanter discidissee cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis, ad lævam curiæ fuit : cotem quoque eodem 40 loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum

tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspiciatò, gereretur; concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. *Posteriores* modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctà, iterum cum Sabinis confligitur. Sed, præterquam quòd viribus croverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripà jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque, in ratibus impacta, subicis quum hærent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugnâ terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit; multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periëre: quorum fluitantia arma, ad Urbem cognita in Tiberi, prius pæne, quàm nuntiari posset, insignem victoriam fecëre. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuëre; maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant; tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iëre obviàm Sabini tumultuario milite; iterumque ibi fusi, perditis jam propè rebus, pacem petiëre.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit: "Estisne vos legati oratoresque, missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis?" "Sumus." "Estne populus Collatinus in suâ potestate?" "Est." "Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem,

“agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem?”
 “Dedimus.” “At ego recipio.” Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit: inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem 5
 ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Camera, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis 10
 opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset: nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat; et infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus 15
 convalles, (quia ex planis locis haud faciliè evehebant aquas) cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccant; et aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsentiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. 20

XXXIX. Eo tempore in regiâ prodigium visu eventuque mirabile fuit. Pueri dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges: et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum 25
 ferret, ab reginâ retentum: sedatoque eam tumultu moveri vetuisse puerum, donec suâ sponte experrectus esset: mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, “Vide’n’ tu puerum hunc,” inquit, “quem
 “tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quon- 30
 “dam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ
 “afflictæ. Proinde materiem ingentis publicè privatimque
 “decoris omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.” Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit faciliè, 35
 quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ: nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ
 juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam rex
 despondit. Hic, quâcumque de causâ, tantus illi honos habitus, credere prohibet, servâ natum eum, parvumque 40
 ipsum æservisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illâ urbe fuerat, gra-

vidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab reginâ Romanâ prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare
 10 cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque, longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis;
 15 pis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidè ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitiâ caderet; ut in eâdem civitate, post centesimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat:
 20 at: tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ, dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliâ statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat:
 25 et quia gravior ultor cædis, si superasset, rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur, Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regię, quàm potuère tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterquè vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coërciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam scûrim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

40 XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Cla-

aor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset.
 Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros eje-
 git: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes
 ubesset, sedulò comparat: simul, si destituat spes, alia
 ræsidia molitur. Servio properè accito quum pæne exsan- 5
 uem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam
 mortem socii, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat.
 "Tuum est," inquit, "Servi, si vir es, regnum; non eorum,
 qui alienis manibus pessimum facinus fecère. Erige te,
 Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino 10
 quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœ-
 lestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. Et nos
 peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, re-
 puta. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere."
 Iam clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, 15
 x superiore parte ædium per fenestras, in Novam viam ver-
 as (habitabat enim rex ad Jovis Statoris), populum Tana-
 uil alloquitur: jubet "bono animo esse; sopitum fuisse
 regem subito ictu: ferrum haud altè in corpus descen-
 disse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso 20
 cruore. Omnia salubria esse: confidere, prope diem ip-
 sum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum
 dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque
 alia regis munia esse." Servius cum trabeâ et lictoribus
 rodit; ac, sede regiâ sedens, alia decernit, de aliis consul- 25
 rum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies
 quum jam exspirâset Tarquinius) celatâ morte, per speciem
 alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit: tum demum pa-
 am facto, et comploratione in regiâ ortâ, Servius, præsidio
 rmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum reg-
 avit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris mini-
 ris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nuntiatum
 st, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

[v. c. 176. A. c. 576.]

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm
 privatis, munire opes: et ne, qualis Anci liberum animus 35
 adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini-
 berum esset, duas filias juvenibus regis, Lucio atque Arun-
 Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem
 humanis consiliis, quin invidia regni, etiam inter domesti-
 os, infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad 40
 præsentis quietem statûs bellum cum Veientibus (jam enim
 induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello

et virtus et fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterì famâ ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio; ex quo belli pacisque munia non viritum, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent; juvenes, ut foris bella gererent: arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære: hæc ut tegimenta corporis essent: tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent: datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, et, præter lorica, omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quartâ classe census quinque et viginti millium; totidem centuriæ factæ: arma mutata; nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant: in his accensi, cornicines, tubicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est, immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ biua millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera, Deinde est honos additus: non enim (ut ab Romulo tradi-

tum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si 5 variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec ferè unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab 10 Servio Tullio summam non convenire: quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo; nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem 15 numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in Campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque *conditum lustrum* appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustrum civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus, Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque: inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem: ita pomærium profert. *Pomærium*, verbi vim solam intuentes, *postmærium* 20 interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circâ terminis inauguratò consecrabant; ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; et extrinsecus puri ali- 25 quid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quòd *post murum* esset, quàm quòd murus post id, pomærium Romani appellârunt: et in urbis incremento, semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur. 30

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum : id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industriâ junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omisum jam ex omnium curâ Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâsset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: "Quidnam tu, hospes, "paras?" inquit, "incestè sacrificium Dianæ facere?" "Quin tu antè vivo perfunderis flumine? Infimâ valle præfluit Tiberis." Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, "vellent, juberentne, se regnare?" tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eò impensius, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curiâ sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia in-

quietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus, 5 filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsæ longè dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romani, quò 10 diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quòd, virum nacta, mulie- 15 bri cessaret audaciâ. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit, malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a fœminâ ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum 20 cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et 25 Tullia minor propè continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse: jam enim ab scelere ad aliud 30 spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu virum con- quiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. "Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo taci- [c. c. 38. a. c. 714.]
"ta serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui
"meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere,
"quàm sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam
"esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minùs,
"eò nunc pejùs mutata est res, quòd istic cum ignaviâ
"est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec
"ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri ne-
"cesse est. Dii te Penates patriique, et patris imago, et
"domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tar-

"quiniū creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum
 "est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium
 "juvenem conspici sitis? Facesse hinc Tarquinius, aut
 "Cofinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior,
 6 "quàm patri." His aliisque increpando juvenem instigat,
 nec conquiescere ipsa potest; si (quum Tanaquil, peregrina
 mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua reg-
 na viro, ac deinceps genero, dedisset) ipsa, regio semine
 orta, nullum momentum in dando adimendoque regno face-
 10 ret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire
 et prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere
 paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis
 juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis crimini-
 bus, omnibus locis crescere: postremò, ut jam agendæ rei
 15 tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum ir-
 rupt: inde, omnibus percussis pavore, in regiâ sede pro
 curiâ sedens, patres in curiam per præconem ad regem
 Tarquinium citari jussit. Convenère extemplo, alii jam
 antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi
 20 esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum
 rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultimâ orsus;
 "Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis
 "sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis,
 "non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, mulie-
 25 "bri dono regnum occupâsse. Ita natum, ita creatum re-
 "gem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit,
 "odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordi-
 "dissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia
 "quondam fuerint, inclinâsse in primores civitatis: institu-
 30 "isse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna
 "esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur."

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, tre-
 pido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magnâ
 voce, "Quid hoc," inquit, "Tarquini, rei est? quâ tu au-
 35 "daciâ, me viro, vocare ausus es Patres, aut in sede con-
 "sidere meâ?" Quum ille ferociter ad hæc, "Se patris
 "sui tenere sedem, multò, quàm servum, potiorē filium
 "regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam edu-
 "dentem insultâsse dominis;" clamor ab utriusque fautori-
 40 bus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebat-
 que regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate
 jam ipsâ cogente ultima audere, multò et ætate et viribus

validior, medium arripit Servium; elatumque e curiâ in inferioriorem partem per gradus dejecit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum. Ipse propè exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cætero scelere, admonitu Tullie id factum: carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curiâ: regemque prima appellavit: a quo facessere iussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextrâ in Virbium clivum, ut in collem Esquilarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat; jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus Furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa, respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propè diem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitati intervenisset.

30

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, "Romulum quoque insepultum perisse" dictitans. Primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, malè quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepexit: neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus, regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat; perque eam causam occidere, in exilium

[c. c. 220. A. c. 520.]

40

agere, bonis multare poterat, non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quò contemptior paucitate ipsâ ordo esset, minùsque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit, diremitque.

10 Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. Neque hospitium modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse Deaque Circe

15 oriundus), ej Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certum ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus

20 velit. Conveniunt frequentes primâ luce: ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulò antè, quàm sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Ariciâ ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; "Haud mirum esse,

25 "Superbo inditum Romæ cognomen." (Jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant.) "An quidquam superbius esse, quàm ludificari sic omne "nomen Latinum? principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse? tentari profectò

30 "patientiam, ut, si jugum accoperint, obnoxios premat. "Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum "illud, et non raptum parricidio, sit, credere et Latinos "quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos

35 "ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant), quid spei melioris Latinis "portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde "abitueros: neque magis observaturos diem concilii, quàm "ipse, qui indixerit, observet." Hæc atque alia eodem

40 pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquini-

um salutandum : qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quodd id temporis venisset, "disceptatorem," ait, "se sumptum inter patrem et filium : curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse : et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset." Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt : dixisse enim, "Nullam breviorē esse cognitionem, quā inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse : ni pareat patri, habiturum infortunium esse."

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquantō, quā videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur : ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret : et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corruptit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam sineret : ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius, paulō ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, "moram suam hesternam, velut Deorum quādam providentiâ illatam," ait, "saluti sibi atque illis fuisse : ab Turno, dici, sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio : dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatus : que venturus sit. Dici, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum : id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant." Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesternâ, et mora Tarquinii ; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. Ubi est eō ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes : comprehensusque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur ; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ : et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam

atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, s collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto par-
ricidio meritâ poenâ affecissent, ita verba fecit: "Posse
"quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini
"ab Albâ oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tul-
"lo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum ces-
10 "serit imperium. Cæterum se utilitatis id magis omnium
"causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs
"fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm
"urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco priùs,
"patre deinde suo regnante, perpassi sint, semper aut ex-
15 "spectent, aut patiantur." Haud difficulter persuasum
Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat.
Cæterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege
videbant; et Turnus sui cuique periculi, si adversatus es-
set, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, in-
20 dictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad
lucum Ferentinæ armati frequentes adessent, Qui ubi ad
edictum Romani regis ex omnibus populis convenère; ne
ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa
haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex
25 binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminatis
manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus
fuit: quin eâ arte æquâset superiores reges, ni degenerat-
tum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Vol-
30 scis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos
movit; Suessamque Pometiam ex his vi cepit; ubi quum
dividendâ prædâ quadringenta talenta argenti aurique re-
fecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi,
quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio,
35 quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam
in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum
lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequid-
quam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso
a mœnibus adempta esset, postremo minimè arte Romanâ,
40 fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello,
fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus in-

tentum se esse simularet, Sextus, filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; "Jam ab alienis in suos vertisse superbiam; et liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut, quam in curiâ solitudinem fecerit, 5
"domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum 10
"incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volcosque se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad 15
"bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum." Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porro inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur: vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se 20
ipsum postremò sæviturum, si alia desint. Sibi verò gratum adventum ejus esse; futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi: ubi, quum de 25 aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nòsset, sciretque invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita 30 quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur, prælia parva 35 inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate esse, ut 40 non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes

conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabius posset, ei Dii dedissent. Huic nuntio, quia (credo) dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est: rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos, interemit: multi palâm; quidam, in quibus minûs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ullâ dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit: quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a cæteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare sana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege, primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. Caput humanum, integrâ facie, aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse: quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore por-

tendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruriâ acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eò magis Fabio, præter- 5 quam quòd antiquior est, crediderim, quadringenta ea sola talenta fuisse, quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis prædâ sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non ex- 10 superaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruriâ accitis, non pecuniâ solum ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe: qui quum haud parvus et ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se 15 templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terrâ marique. Hæc agenti portentum 25 terribile visum; anguis, ex columnâ ligneâ elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad 30 maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit: neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti: comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ sorore regis natus, juvenis 35 longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortunâ concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii 40 esset. Ergo ex industriâ factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud

abstulit cognomen; ut, sub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quàm comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: "Im-
 10 "perium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, "o juvenes, osculum matri tulerit." Tarquini, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret,
 15 sorti permittunt. Brutus, aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summâ vi parabatur.

20 LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens (ut in eâ regione atque in eâ ætate) divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delenire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno
 25 infestos etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cæpti premi hostes. In
 30 iis stativis, ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis commissationibusque inter se terebant: forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque
 35 laudare miris modis; inde certamine accenso, Collatinus negat, "verbis opus esse: paucis id quidem horis posse "sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. Quin, si "vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque "præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum
 40 "sit, quod, necopinato viri adventu, occurrerit oculis." Incaluerant vino. "Age sanè," omnes: citatis equis avolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris,

pervenissent, pergunt inde Collatiam; ubi Lucretiam, haud-quâquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantès ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. 5 Adveniens vir Tarquiniiq; excepti benignè: victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinius mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt. 10

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit: ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circâ sopitiquè omnes videbantur, stricto gladio ad dor- 15 mientem Lucretiam venit, sinistrâq; manu mulieris pectore oppresso, "Tace, Lucretia," inquit: "Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriêre, si emiseris vocem." Quum pavida ex somno mulier nullam opem, propè mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri 20 amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebre animum. Ubi obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortuâ jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicis- 25 set obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem 30 atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo fortè Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt: adventu suorum lacrymæ obortæ: quærentique viro, "Sati'n' sal- 35 væ?" "Minimè," inquit; "quid enim salvi est mulieri, amissâ pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Cæterùm corpus est tantùm violatum, animus insons: mors testis erit. Sed date dexteras fidemque, haud impunè adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui 40 hostis pro hospite, priore nocte vi, armatus, mihi (sibique, si vos viri estis) pestiferum hinc abstulit gaudium." Dant

ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coactâ in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. "Vos," inquit, "videritis, quid illi debeatur: ego, me, etsi peccato
 5 "absolvo, supplicio non libero: nec ulla deinde impudicæ
 "Lucretiæ exemplo vivet." Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere
 10 Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, "Per
 "hunc," inquit, "castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinius
 "Superbum, cum sceleratâ conjuge et omni liberorum stirpe,
 "pe, ferro, igni, quâcumque dehinc vi possim, exsecuturum;
 15 "nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum."
 Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in
 20 forum deferunt, concientque miraculo (ut fit) rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctor-
 25 que (quod viros, quod Romanos deceret) arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cætera juvenus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis ne quis eum motum regibus nuntiaret, cæteri armati,
 30 duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quâcumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit: rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo
 35 ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quod simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequâquam ejus pectoris ingenique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro
 40 infando Lucretiæ, et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis, miserique et labores

plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ: Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocateque ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis (quæ præsens rerum indignitas, haudquâquam relatu scriptoribus facilia, subjicit) memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjugē ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus: imperium in Urbe Lucretio, præfecto Urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quâcumque incedebat, invocantibusque parentum Furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio, clausæ portæ, exsiliūque indictum: liberatorem Urbis læta castra accipere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex Tarquinius, Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ, ab conditâ Urbe ad liberatam, annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto Urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

[U. c. 245. A. d. 507.]

LIBRI SECUNDI

CAP. I—XIII. XXIII. XXIV. XXVII—XXXV. XXXIX. XL.

EPITOME LIBRI SECUNDI.

I. BRUTUS iurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros : II. Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatū se abdicare, et civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit : agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est : adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit : servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit ; ex cujus nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est : VII. Eumque matronæ annum luxerunt. VIII. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. IX. X. Porsena, rex Clusinorum, bello pro Tarquinis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est ; qui, dum alii pontem publicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit ; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio ; qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scribā, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est ; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis : quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus : XIII. Ex quibus virgo una, Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit ; et, quum reddita esset, a Porsenā honorificè remissa, equestri statuā donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit : ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latiorum exercitu bellam inferentem, A. Postumius dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippæ, quum decederet, propter pauperatē publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et operā C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticā, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX. XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admo-visset, et missi ad eum primū legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent, ne bellum patrī inferret ; Veturia mater et Volumnia uxor

Impe(traver)unt ab eo, ut recederet. Lex agraria primū lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum vivā defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis quā graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposuit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad utrum ab hostibus cūsi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumaciā exercitūs malē pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet. [Car. I.—LIV. Ū. c. 245 — 286. A. c. 507 — 495.]

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quā hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat: nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exaoto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutelâ inviolati templi aut libertatem aut certè impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniis procellis; et in alienâ urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiæ forent; quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutrienda perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quā quod deminutum quidquam sit ex regiâ potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. Id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quā deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiā ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestri gradûs lectis, ad trecentorum summam explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent: *conscriptos*, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum s profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

[Ū. c. 245. A. c. 507.]

10

15

20

25

30

35

II. Rerum deinde divinarum habita cura : et, quia quæ-
 am publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi
 regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id
 sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos
 aliquid libertati, ejus tunc prima erat cura, officeret : ac
 nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muni-
 endo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum
 nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. "Nimi-
 um Tarquinius regno assuêsse : initium a Prisco factum :
 10 "regnâsse deinde Ser. Tullium : ne intervallo quidem facto
 "oblitum, tamquam alieni, regni Superbum Tarquinium,
 "velut hæreditatem gentis, scelere ac vi repetisse. Pulso
 "Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tar-
 "quinius privatos vivere : non placere nomen : periculosum
 15 "libertati esse." Hic primò sensim tentantium animos
 sermo per totam civitatem est datus ; sollicitamque sus-
 picione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium
 primum iurandum populi recitat ; neminem regnare pas-
 suros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. "Id
 20 "summâ ope tuendum esse : neque ullam rem, quæ eò per-
 "tineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ,
 "nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non
 "credere populum Romanum, solidam libertatem recupera-
 "tam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in
 25 "civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare
 "libertati. Hunc tu," inquit, "tuâ voluntate, L. Tarquini,
 "remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Ab-
 "solve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res
 "tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me ; sed,
 30 "si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi : exonera
 "civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis,
 "cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum." Consuli
 primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem.
 Dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant ;
 35 eadem multis precibus orant. Et cæteri quidem movebant
 minis : postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate,
 socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suaden-
 doque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur ; ti-
 mens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum
 40 bonorum amissione, additæque aliâ insuper ignominia, ac-
 ciderent, abdicavit se consuli : rebusque suis omnibus Lavi-
 nium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatûs-consulto
 ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exsules es-

sent : collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit : cæterum, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem propè⁵ libertas amissa est. Erant in Romanâ juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquini-
orum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam¹⁰ vertisse servitutem inter se conquerebantur. "Regem
"hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus
"sit : esse gratiæ locum, esse beneficio ; et irasci et ignos-
"cere posse : inter amicum atque inimicum discrimen nōs-
"se. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem¹⁵
"melioremque inopi, quàm potenti : nihil laxamenti nec
"veniæ habere, si modum excesseris : periculosum esse, in
"tot humanis erroribus, solâ innocentia vivere." Ita jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine
mentionem redditus, bona tantum repetentes. Eorum verba²⁰
postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consul-
tatio tenuit ; ne non reddita, belli causa ; reddita belli mate-
ria et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri ; aper-
tè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere ;
et, tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium²⁵
adolescentium animos pertentant : a quibus placidè oratio
accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt ; et de acci-
piendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat ; jamque³⁰
ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberius-
que. Eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt :
præterea et nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti,
quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu
vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona ; eamque³⁵
ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium
ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus
regum asportarent res ; omne id tempus cum conjuratis
consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi
ad Tarquinius darentur : nam aliter quî credituros eos, non⁴⁰
vana ab legatis super rebus tantis afferri ? Datæ literæ, ut

pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt : nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinius proficiscerentur, et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo (ut fit) consilio egissent ; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi : sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat : postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere : literarum imprimis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est ; et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

15 V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres : illi victi irâ vetuère reddi, vetuère in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data ; ut, contacta regiâ prædâ, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, 20 consecratus Marti, Martius deinde Campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi : quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis 25 caloribus solet : ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo : insulam inde paulatim, et aliis, quæ fert temerè flumen, eodem invectis, factam : postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. 30 repta bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eò, quod pænæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit ; et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes : sed a cæteris, 35 velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos ; miserebatque non pænæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent ; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Juniâ, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad

sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt; quum inter omne tempus pater, vultusque et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primùm dicitur vindictâ liberatus: quidam *vindictæ* quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum, observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur. 19

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iræque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, "ne se ortum, 15
"ejusdem sanguinis, extorrem, egentem ex tanto modò reg-
"no, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire
"sinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: se
"regem, augmentem bello Romanum imperium, a proximis
"sceleratâ conjuratione pulsum: eos inter se, quia nemo 20
"unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse;
"bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris
"esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi
"ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas
"quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, 25
"agrum ademptum." Hæc moverunt Vejentes; ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter frēmunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repeten- 30
dum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquiniū. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit (præerat 35
Aruns Tarquinius, filius regis): rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propiūs ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus irâ, "Ille est vir," inquit, "qui nos ex-
"torres expulit patriâ. Ipse, en, ille, nostris decoratus 40
"insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores, adeste." Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consu-

lem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert: adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendì corporis memor, ut, con-
 5 trario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis, moribandi ex equis lapsi sint: simul et cætera equestris pugna cœpit; neque ita multò pòst et pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, et velut æquo Marte, pugnatum est: dextra utrimque cornua vicère, læva superata. Vejen-
 10 tes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique: Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiam ab suâ parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissâ irritâ re, nocte ambo ex-
 15 ercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximæ noctis ex silvâ Arsiâ ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta; "Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum." Ita certè
 20 inde abière Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. Collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: sed multò majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante
 25 omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, (ut sunt mutabiles vulgi animi) ex favore, non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama
 30 ferebat; quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summâ Velîâ: "ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore." Hæc dicta vulgò, creditaque, quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem escendit.
 35 Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, "quòd, liberatâ
 40 patriâ, in summo honore, pro republicâ dimicans, maturâ gloriâ, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam
 "supcesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitellios-

“que recidisse. Nunquamne ergo,” inquit, “ulla adeò a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsâ arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeòne est fundata leviter fides, ut ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quàm P. Valerio, creditur libertas.” Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione us consulem absolverent, sed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ est. Ante omnes, de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti. [c. c. 233.]

IX. Jam Tarquinius ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant: ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, “ne se, oriundos ex Etrascis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:” nunc monebant etiam, “ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari summa infimis: nihil excelsum, nihil, quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.” Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tusci ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror senatum invasit: adeò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. Nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ imprimis habita cu-

ta, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoribusque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quàm infimi horrerent; nec quisquam unus
 10 malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidii; alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter
 15 pæne hostibus dedit; ni unus vir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relin-
 20 quere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur, "nequidquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo, fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni,
 25 quâcumque vi possent, interrompant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum." Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupe-
 30 fecit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relictâ, revocantibus, qui rescin-
 35 debant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad procures Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, "Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire." Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut
 40 prælium incipiant, circumspectant. Pudor deinde commovit aciem; et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsis-

sent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, "Tiberine pater," inquit, "te, sancte, 5
"precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias." Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis, incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; 10
agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam, in magnâ inopiâ, pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppug- 15
nandâ urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeò 20
infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quàm consilio, concessum: namque Valerius consul, intentus in occasio- 25
nem multos simul et effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidi- 30
one et fame servitia infida transfugerent. Et sciëre per-
fugæ indicio; multòque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabinâ viâ occultum considerare jubet; Sp. Lartium cum expeditâ juventute ad 35
portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consul alter, T. Lucretius, portâ Næviâ cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit: hique primi apparuëre hosti. Herminius, ubi tumultum 40
sensit, concurrat ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis, terga cædit: dextrâ lævâque, hinc a portâ Collinâ, illinc ab

Nævîâ, redditus clamor. Ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis: finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, et frumenti cum summâ
 5 caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem
 Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui
 indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum
 sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum
 esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obside-
 10 ri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audaci-
 que aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus,
 primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit:
 dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus
 iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur
 15 ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante; senatum
 adiit: "Transire Tiberim," inquit, "Patres, et intrare, si
 "possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum
 "in vicem ultor: majus, si Dii juvant, in animo est facinus."
 Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur.
 20 Ubi eò venit, in confertissimâ turbâ propè regium tribunal
 constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et
 scriba, cum rege sedens pari ferè ornatu, multa ageret, eum
 milites vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset,
 ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò
 25 temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat.
 Vadentem inde, quâ per trepidam turbam cruento mucrone
 sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto,
 comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal
 regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas,
 30 metuendus magis quàm metuens, "Romanus sum," in-
 quit, "civis. C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere
 "volui: nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cæ-
 "dem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus
 "in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem
 35 "petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, ac-
 "ciugere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum
 "hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus
 "Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum præ-
 "lium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit."
 40 Quum rex, simul irâ infensus, periculoque conterritus, cir-
 cumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret pro-
 pèrè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret;

"En tibi," inquit, "ut sentias, quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident : " dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit : quam quum velut alienato ab sensu torreret animo ; propè attonitus miraculo rex, quum ab sede suâ prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, " Tu vero abi," inquit, "in te magis, quàm in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro meâ patriâ ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te intactum inviolatumque hinc dimitto." Tum Mucius, quasi remunerans meritum, "Quandoquidem," inquit, "est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti ; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac viâ grassaremur. Mea prima sors fuit cæteri, ut cuique ceciderit primò, quoad te opportunum fortuna derit, suo quisque tempore, aderunt." 15

XIII. Mucium dimissum (cui postea Scævola a clade dextræ manûs cognomen inditum) legati a Porsenâ Romam secuti sunt. Adeò moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum : expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio, virtutis causâ, trans Tiberim agrum dono dedêre, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honoratâ virtute, fœminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum, inter tela hostium Tiberim tranavit ; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primò incensus irâ, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deposcendam ; alias haud magni facere : deinde in admirationem versus, "supra Coclites Muciosque" dicere "id facinus esse," et præ se ferre, "quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum ; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum." Utrumque constitit fides : et Romani pignus pacis ex fœdere

restituerunt; et apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit; laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur; quod et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum præbabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in fœminâ virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere: in summâ Sacrâ viâ fuit posita virgo insidens equo.

[D. C. 259. A. C. 493.]
 XXIII. Bellum Volscum imminerebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, "se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter cives, libertatem plebis esse:" invidiamque eam, suâ sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam, cum omnium malorum suorum insignibus, se in forum projecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferebant speciem oris. Noscitabatur tamen in tantâ deformitate, et ordines duxisse aiebant; aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant; ipse, testes horistarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset propè in consionis modum, "Sabino bello," ait, "se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatam usuris, primò se agro paterno avitoeque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnicinam esse." Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni

properè consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad compri-
mendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa,
ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. Hæc se
meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militi-
am. Postulare, multò minaciter magis quàm suppliciter, s
ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri modera-
toresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum
Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæte-
ros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat; nec agi
quidquam per infrequentiam poterat senatûs. Tum verò 10
eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui ab-
essent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ
abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio
esse miserias suas. Jam propè erat, ut ne consulum quidem
majestas cœrceret iras hominum; quum, incerti, morando 15
an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum
veniunt; frequentique tandem curiâ, non modò inter Patres,
sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Ap-
pius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam
censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, 20
lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm fran-
gi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites
cum tumultuoso advolant nuntio, "Volscos infesto exercitu
"ad urbem oppugnandam venire:" quæ audita (adeò duas 25
ex unâ civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac ple-
bem affecere. Exsultare gaudio plebes: "ultores superbiam
"Patrum adesse" dicere "Deos:" alius alium confirmare,
ne nomina darent: "cum omnibus potiùs, quàm solos, peri-
"turos. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes 30
"eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent." At
verò curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab
hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare
erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rem-
publicam. Tum consul, misso senatu, in concionem pro- 35
dit: ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi:
cæterùm deliberationi de maximâ quidem illâ, sed tamen
parte civitatis, metum pro universâ republicâ intervenisse;
nec posse, quum hostes propè ad portas essent, bello præ-
vertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi 40
honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patriâ
non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum

potius, quàm postmodo voluntate afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, "Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quò minùs ei nominis edendi apud consules potest⁵ testas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; liberos nepotesve ejus moraretur." Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex totà urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea¹⁰ manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit.

[CAP. XIV. XXVI. *Volci pollentur. Sutesa Pomotia capitur. Bellum Sabinum nocte una auditum perfectumque. Aurunci fusi.*]

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatùs expectabat: quum Appius, et insitâ superbiâ animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperissime poterat, jus de creditis pecuniis dicere: deinceps et, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat: illius promissa jactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesque acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc: sed tergiversari res coge-²⁵bat; adeò in alteram causam non collega solùm præceps ierat, sed omnis factio nobilium: ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem: brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facillè appareret, non tam ad³⁰ honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter Patresque: sed plebi creverant animi; et longè aliâ, quàm primò instituerant, viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatùsque auxilio, quum in jus duci debitorum vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat; neque,

quum decrēset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur; metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de creditâ pecuniâ jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatûs-consulto haberet: "non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se¹⁰ unum et suæ et Patrum majestatis vindicem fore." Quum circumstaret quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quàm populi clamore: adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginii inde et T. Vetustius consulatum in-
eunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquilii, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temerè ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. "Profectò si essent in republicâ magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquilii, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, ^[p. c. 590. A. C. 492.] si Hercules, virum (id enim plus esse, quàm consulem), qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse." Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos), percontarentur, decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt: citant nominatim juni-

ores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, "ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur "fides publica : libertatem unicuique prius reddendam esse, 5 "quàm arma danda ; ut pro patriâ civibusque non pro "dominis, pugnent." Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant : sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem : et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, 10 quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit : tum verò ad sellas consulum propè convolvère minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules :
 15 "Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens "seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus." Redeunt in tribunal ; citari nominatum unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt : quo repulso, tum verò, indignum facinus esse, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio 5 essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàmprehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercurso rixa sedata est : in quâ tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuosè vocatus, tumultuosiùs consulitur ; quæstionem 30 postulantis iis, qui pulsati fuerant ; decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curiâ quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginii 35 rem non vulgabat : "de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilli consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent "bello, agendum" censebat. T. Lartius, "Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur : totam "plebem ære alieno demersam esse ; nec sisti posse, ni 40 "omnibus consulatur : quin, si alia aliorum sit conditio, "accendi magis discordiam, quàm sedari." Ap. Claudius, et naturâ immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Pa-

trum laudibus, "Non miseriis," ait, "sed licentiâ, tantum
 "concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quàm
 "sævire. Id adedò malum ex provocatione natum: quippe
 "minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui unâ
 "peccaverint, provocare liceat. Agedum," inquit, "dicta- 5
 "torem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo
 "nunc omnia ardent, contiescescet furor. Pulset tum mihi
 "lictorem, qui sciet, jus de tergo vitâque suâ penes unum
 "illum esse, cujus majestatem violavit."

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii 10
 sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres;
 utique Lartii [putabant sententiam], quæ totam fidem tol-
 leret. Medium maximè et moderatum utroque consilium
 Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum pri-
 vatarum (quæ semper officere publicis consili- 15
 is), Appius vicit; ac propè fuit, ut dictator ille idem crea-
 retur: quæ res utique alienâset plebem periculosissimo tem-
 pore, quum Volsci Æquique et Sabini forte unâ omnes in
 armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Pa-
 trum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permetteretur 20
 ingenio. Manium Valerium dictatorem, Volesi filium,
 creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem vide-
 bat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil
 ex eâ familiâ triste nec superbum timebat. Edictum deinde,
 a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii ferè 25
 consulis edicto conveniens: sed et homini et potestati me-
 liùs rati credi, omisso certamine, nomina dedere. Quantus
 nunquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ
 inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat
 jam bellum differri. 30

[Bellum contra Æquos, Volcos, ac Sabines.]

XXXI. Trifariam re bello bene gestâ, de do-
 mesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura de-
 cesserat: tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant scæne-
 ratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem,
 frustrarentur. Namque Valerius, post Yetusii consulis re- 35
 ditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro vic-
 tore populo: retulitque, quid nexis fieri placeret: quæ quum
 rejecta relatio esset, "Non placeo," inquit, "concordiæ
 "auctor: optabitis (me Dius fidius) propè diem, ut mei
 "similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me 40
 "attinet, neque frustrabor ultrâ cives meos, neque ipse

“frustra dictator erō. Discordiæ intestinæ, bellum exter-
 “num, fecēre, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax
 “foris parta est; domi impeditur: privatus potiùs, quàm
 “dictator, seditioni interero.” Ita, curiâ egressus, dicta-
 15 “turâ se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem in-
 dignantem magistratu abisse: itaque, velut persolutâ fide,
 quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, deceden-
 tem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus ex-
 10 ercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent:
 itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset,
 tamen, quoniam in consulum verba jurâssent, sacramento
 teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli
 educi ex urbe legiones jussere: quo facto maturata est se-
 15 ditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut
 solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere
 religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consu-
 lum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem
 est, tria ab urbe millia passuum.) Ea frequentior fama est,
 20 quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem fac-
 tam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossâque communitis
 castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum,
 sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes,
 sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo sus-
 25 pensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violenti-
 am Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti,
 manere eam an abire mallent. “Quàm diu autem tran-
 “quillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum
 “deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam
 30 “profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere:
 “eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse.”
 Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrip-
 pam, facundum virum, et (quòd inde oriundus erat) plebi
 carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et
 35 horrido modo, nihil aliud, quàm hoc, narrasse fertur:
 “Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum
 “consentiebant; sed singulis membris suum cuique con-
 “siliu, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ
 “curâ, suo labore ac ministerio, ventri omnia quæri: ven-
 40 “trem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptati-
 “bus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum fer-
 “rent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent:

"Hac irâ, dum ventrem fame domare vellent, ipsa unâ membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium "esse: nec magis âli, quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divi-
sum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem." Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum; concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt. In his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius, facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet: ventumque ad interitum servitorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum cœmendum. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatione in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent. In primis Marcius Coriolanus, hostis tribunicia potestatis, "Si annonam," inquit, "veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video, sub jugum missus, tamquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Se-
cedat nunc; avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos, ipsos potius cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem colli prohibeant." Haud tam facile dictu est, facien-

dūmne fuerit, quā potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invictis jurā impōsita Patrēs demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visā sententia est, et plebem irā propē armavit. “Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari; peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori aut servire jubeat.” In exeuntem e curiā impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa: se iudicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Ipse quum die dictā non adesset, perseveratum in irā est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere; benigniusque in dies colebant, quò major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tunc princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus: ita, quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententiā lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquantò plus spei repositum. Quam spem nequāquam fefellit: ut facili appareret, ducibus validiorem, quā exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulsi, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, (novella hæc Romanis oppida) ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad Urbem a Pedo ducit; et, ad fossas Cluilias, quinque ab Urbe millia passuum, castris positus, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent; sive insensus plebi magis, sive ut discordia, inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos insensosque

inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautilus jam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: "Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisorum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse." Iterum deinde iidem missi non 15 recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem, frequentes coeunt: id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent; et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset) multò obstinatioꝝ adversus lacrymas mulieres erat. Dein familiarium quidam, quî insignem mœstitiâ inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, "Nisi me frustrantur," inquit, "oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt." Coriolanus, propè ut amens consternatus, ab sede suâ quum ferret matri obviam complexum, mulier in iram ex precibus versa, "Sine, prius quam complexum accipio, sciam," inquit, "ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne in castris tuis sum? In hoc me longa vita et infelix senectâ traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, 'Intra

“ illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, libe-
“ ‘rique’ ? Ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnare-
“ tur ; nisi filium haberem, libera in liberâ patriâ mortuæ es-
“ sem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi
5 “ miserius, possum : nec, ut sim miserrima, diu futura sum.
“ De his videris ; quos, si pergis, aut immatura mors, aut lon-
“ ga servitus manet.” Uxor deinde ac liberi amplexi : fletus-
que ab omni turbâ mulierum ortus, et comploratio sui patriæ-
que, fregere tandem virum : complexus inde suos dimittit :
10 ipse retro ab Urbe castra movit. Abductis deinde legioni-
bus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periisse tradunt ;
alii alio leto. Apud Fabium, longè antiquissimum aucto-
rem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Re-
fert certe, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem,
“ Multò miserius seni exsilium esse.” Non inviderunt lau-
15 des suas mulieribus viri Romani : adeò sine obtreptione
gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod es-
set, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque
est.

LIBRI TERTII

CAP. XXXI—LIX.

EPITOMÆ LIBRI TERTII.

REDITIONE de agrarili legibus facta. Capitolium, ab exsulis et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est; priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res malè gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatu est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. XXXI. XXXII. XXXIII. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus, sine ullis aliis magistratibus, creati, altero et trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. XXXIV. Hi, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt; donec inviso eorum imperio finem attulisset libido Ap. Claudii; XLIV. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex tabernâ proximâ culto, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. L. &c. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu: ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; cæteri in exsilium acti. Res prætores contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prosperè gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium; qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit. [CAP. I—LXXII. — U. C. 287—309. A. C. 465—443.]

XXXI. Abiectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. "Finem tandem certaminum facerent. Si plebejæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari." Rem non adspernabantur Patres: "daturum leges neminem, nisi ex Patribus," aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

U. C. 300. A. C. 451.

XXXII. Jam redierant legati cum Atticis legibus: eò intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserenturne plebeji, controversia aliquamdiu fuit: postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges, abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna, mutatio fuit: læta enim principia magistratùs ejus nimis luxuriavère: eò citiùs lapsa res est; repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus; et Sestio, alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegà invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinquà præmio esset honos; simul peritos legum peregrinorum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplere cæteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quò minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratùs penes Appium erat favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repenti, omnisque auræ popularis captator, evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant: eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant: et in unicâ concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxtà manifestâ atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei iudex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratùs populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condepris opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, "quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas" jussere. "Se, quantum decem hominum ingenii provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset." Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt; qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitorum appropinquaret, desiderium decemviro iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat. 25

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summâ ope a se impugnatum, ab eâ plebe, cum quâ contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat: criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque: ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare; donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse: "Profectò haud gratuitam in tantâ superbiâ comitatem fore: nimium in ordinem se ipsum

“cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantiâ abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.” Propalam obviâ ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro
 10 occasione arripuit: dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causâ, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequâquam splendore vitæ pares decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum
 15 improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Manius Rabulejus.

20 XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit: suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris; inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud
 25 dissimulando superbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxêre. Idus tum Majæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecêre: nam, quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium
 30 in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiêre. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant: nec attinuisse demi securim, quum sine
 35 provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror, non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad
 40 cæterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant; quum priores decem-

virī appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent : et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit : paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus : in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur : hominum, non causarum, toti erant ; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeji, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem : nec probare, quæ fierent ; et credere, haud indignis accidere. Avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle : cumulare quoque injurias, ut, tædio præsentium, consules duo tandem, et status pristinus rerum, in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ : nec quidquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primò tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus seperant latera : eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res ; [quum fortuna, quâ quidquid caputum foret, potentioris esset.] Et jam ne tergo quidem abstinebatur : virgis cædi, alii securi subjici ; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

[v. c. 305. l. c. 447.] XXXVIII. Idus Majæ venére. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. Id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur: nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis; imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecêre: latèque populi, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordiâ Romanâ ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solùm, sed per Urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit: destitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui aliâ ex parte castra in Alcido locant; depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus Urbem bellis, consularent. Citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, "quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quidquam liberæ civitatis fieret." Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raròque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; "jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non cœant in senatum, sic plebs abnuat delectum." Hæc fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in Urbe rari erant: indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ; tantùm ab injuriâ se abesse rati, quantùm a cœtu con-

gressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit: quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruisset. 10

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republicâ liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, 15 proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, "decem Tarquinos" appellantem, admonentemque, "Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari 20 fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quòd sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint; quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vando in curiâ liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre, qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quantò ferocior dolor libertate suâ vindicandâ, quàm cupiditas injustâ dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habebant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi partis essent?" rogitare. "Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republicâ loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei pone,

“rent: graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus,
“quàm quæ metuant.”

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ
nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res es-
5 set, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri
erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis, orantis per
sui fratris parentisque ejus manes; “Ut civilis potiùs socie-
tatis, in quâ natus esset, quàm fœderis nefariè icti cum
“collegis, meminisset: multò id magis se illius causâ
10 “orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si a vo-
“lentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex
“magno certamine magnas excitari ferme iras; earum
“eventum se horrere.” Quum aliud, præterquam de quo
retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium inter-
15 pellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum
placere senatûs-consultum fieri. Omnesque ita accipiebant,
privatos eos a Claudio judicatos; multique ex consularibus
verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem,
vim minorem aliquantò habuit, quæ patricios coire ad pro-
20 dendum interregem jubebat: censendo enim, quoscumque
magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos
privatos fecerat auctor nullius senatûs-consulti faciendi.
Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Malugin-
ensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus
25 ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando
curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: “quonam
“fato incidisset, mirari se,” dictitans, “ut decemviros, qui
“decemviratûm petissent, aut [socii] aut hi maximè oppugna-
“rent: aut quid ita, quum per tot menses, vacuâ civitate, ne-
30 “mo, justine magistratus summæ rerum præessent, controver-
“siam fecerit; nunc demum, quum hostes propè ad portas
“sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs
“perspicuum fore putent, quid agatur. Cæterùm neminem
“majore curâ occupatis animis, verum esse, præjudicium
35 “rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius
“Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu
“insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in
“tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: et jam nunc
“ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decem-
40 “viris creandis decemvir ipse habuerit, sciât sibi rationem
“reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an
“donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia

"omnia præter bellum omitti placere : cujus si falsò famam
 "vulgatam, vanaque non nuntios solùm, sed Tusculanorum
 "etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos cen-
 "sere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis
 "et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore ha-
 "beri ; decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus
 "ducere ; nec rem aliam præverti."

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Pa-
 trum evincebant. Ferociore iterum coorti Valerius Hora-
 tiusque vociferari, "ut de republicâ liceret dicere : dicturos
 "ad populum, si in senatu per factionem non liceat : neque
 "enim sibi privatos, aut in curiâ aut in concione, posse ob-
 "stare ; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse."
 Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum
 pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset, "Non
 "erit melius," inquit, "nisi de quo consulimus, vocem
 "misisse : " et ad Valerium, negantem se privato reticere,
 lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante
 Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium,
 non cui simulabat consulendo, diremit certamen : factâque
 per Cornelium Valerio dicendi gratiâ, quæ vellet, quum li-
 bertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum
 tenuère. Consulares quoque ac seniores, ab residuo tribu-
 niciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multò acrius,
 quàm consularis imperii, rebantur esse, propè malebant,
 postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm
 invidiâ eorum exsurgere rursus plebem : si leniter duc-
 ta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut
 bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis
 exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem ad-
 duci. Silentio Patrum edicatur delectus : juniores, quum
 sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent.
 Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant,
 quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret.
 Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Clau-
 dius : bellum domi majus, quàm foris, apparebat. Appii
 violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus :
 in Fabio minùs in bono constans, quàm navum in malitiâ,
 ingenium esse : hunc enim virum, egregium olim domi mi-
 litæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii,
 quàm sui, similis mallet esse. Huic bellum in Sabinis,
 Manio Rabulejo et Q. Pœtelio additis collegis, mandatum.

M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et Cæsone Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad Urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

5 XLII. Nihilo militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Al-
10 gido ab Æquis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propiùs Urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant: persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac
15 vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus, miles Tusculum se, fide misericordiâque victurus hospitum (quæ tamen non fefellerunt), contulerat. Romam tanti erant terrores allati,
20 ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in Urbe habendas censerent; omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere jubèrent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem
25 habere; castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio Urbis opugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum
30 secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidère, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra
cæteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides
40 nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissa, postquam nullum.

spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, vidēre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profectō ab suis interfectum memorantes, retulēre corpus. Invidiæque plena castra erant; et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicā impensā facere maturāssent. Sepultus ingenti militum mœstitiā, pessimā decemvirorum in vulgus famā, est.

XLIV. Sequitur aliud in Urbe nefas, ab libidine ortum, haud minūs fœdo eventu, quā quod per stuprum cædem-¹⁰ que Lucretiæ Urbe regnoque Tarquiniōs expulerat; ut non finis solūm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperiī amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis, L. Virginus, honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti¹⁵ domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunjcio, viro acri, et pro causā plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formā excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa ani-²⁰ madvererat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias; quōd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum (ibi namque²⁵ in tabernis literarum ludi erant), minister decemviri libidinis manum injecit; servā suā natam (servamque appellans) sequi se jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavidā puellā stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Iciliī po-³⁰ pulare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei, virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitatā ait; se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est: ³⁵ notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque, vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. ⁴⁰ Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causā dixissent abesse,

biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famâ prius, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius, decreto præfatus, "quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quàm Virginii amici postulationi suæ prætendant. Cæterum ita in eâ firmum libertati fore præsidium, si nec causis nec personis variet. In
 10 "his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege
 "agere possit, id juris esse: in eâ, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi: interea juris sui jacturam
 "assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque
 15 "in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat." Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius, interveniunt: datæque inter turbam viâ, quum multitudo Iciliî maxime interventu resisti pos-
 20 "se Appio crederet, lictor "decrêsse" ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. "Ferro hinc tibi submovendus sum, "Appi," inquit, "ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem
 "ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus.
 25 "Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca; expediti virgas et secures jube: non manebit extra domum
 "patris sponsa Iciliî. Non, si tribunicium auxilium et provocationem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum et in
 30 "cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis
 "afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsâ, Virginium militum pro unicâ filiâ, omnes Deorum hominumque, implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine
 35 "cæde nostrâ referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam
 "consideres, quò progrediare. Virginium viderit, de filiâ, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus
 "vindictis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse: me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret,
 40 "quàm fides."

XLVI. Concita multitudo erat, certamenque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est: quum Appius, "Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum
 "etiam nunc spirantem, locum seditionis querere," diceret; "non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam
 "sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum,
 "neque decretum interpositurum; a M. Claudio petiturum, ut
 "decederet jure suo, vindicareque puellam in posterum diem
 "pateretur. Quòd nisi pater postero die affuisset, denuntiare
 "se Icilio similibusque Iciliis, neque legi suae latorem, neque
 "decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum
 "lictiores convocaturum ad coercendos seditionis auctores;
 "contentum se suis lictoribus fore." Quum dilatum tempus
 15 injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Iciliis filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectâ ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris: in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset.
 20 Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spon-
 25 dendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, "Gratum est," inquit: "crastinâ die vestrâ operâ utar: spon-
 "sorum nunc satis est." Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ-
 30 curâ unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, "ne Virginio commeatum dent, atque etiam in
 "custodiâ habeant." Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam, commeatu sumpto, profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die mane, de retinendo eo, ne-
 35 quidquam literæ redduntur.

XLVII. At in Urbe, primâ luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et prensare
 40 homines cœpit: et non orare solùm precariam opem, sed pro debitâ petere: "Se pro liberis eorum ac conjugibus quoti-

"die in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac
 "ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid pro-
 "desse, si, incolumi Urbe, quæ, captâ, ultima timeantur,
 "liberis suis sint patienda?" Hæc propè concionabundus
 5 circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur:
 comitatus muliebris plùs tacito fletu, quàm ulla vox, move-
 bat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta
 vis amentię veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in
 tribunal escendit: et, ultro querente panca petitor, quòd
 10 jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam
 aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi da-
 retur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem
 prætenderit, forsàn aliquem verum auctores antiqui tradide-
 rint: quia nusquam ullum in tantâ fœditate decreti verisimi-
 15 lem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum,
 decrèsse vindicias secundum servitutem. Primò stupor
 omnes admiratione rei tam atrociis defixit: silentium inde
 aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstanti-
 bus matronis, iret adprehendendam virginem, lamentabilis-
 20 que eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, in-
 tentans in Appium manus, "Icilio," inquit, "Appi, non
 "tibi, filiam despondi; et ad nuptias, non ad stuprum, edu-
 "cavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in con-
 "cubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio: non spe-
 25 "ro esse passuros illos, qui arma habent." Quum repelle-
 retur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque
 advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat,
 "hesterno tantùm convicio Icillii violentiæque Virginii, cu-
 30 "jus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque
 "indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe
 "factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud
 "inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non
 "ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis
 35 "otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiêsse
 "erit melius. I," inquit, "lictor; submove turbam; et da
 "viam domino ad prehendum mancipium." Quum
 hæc intonisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte di-
 movit; desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Vir-
 40 ginus, ubi nihil usquam auxilii vidit, "Quæso," inquit,
 "Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs
 "in te sum invecus: deinde sinas hîc coram virgine nu-

"tricēn percontari, quid hoc rei sit; ut, si falsò pater dic-
 "tus sum, æquiore hinc animo discedam." Datâ veniâ,
 seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, qui-
 bus nunc Noris est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrip-
 to, "Hoc te uno, quo possum," ait, "modo, filia, in liber- 5
 "tatem vindico." Pectus deinde puellæ transfigit; re-
 spectansque ad tribunal, "Te," inquit, "Appi, tuumque
 "caput sanguine hoc consecro." Clamore ad tam atrox
 facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet:
 ille ferro, quâcumque ibat, viam facere; donec, multitudine 10
 etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius
 Numitoriusque exsanguis corpus sublatum ostendant populo:
 scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris
 deplorant. Sequentes clamitant matronæ, "Eamne libero- 15
 "rum procreandorum conditionem? ea pudicitiae præmia
 "esse?" cæteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quò est
 mæstior imbecillo animo, eò miserabilia magis querentibus
 subjicit. Virorum, et maximè Icili, vox tota, tribuniciae
 potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarum-
 que indignationum, erat. 20

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris,
 partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius
 hunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò,
 quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum
 agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula 25
 duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed
 duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius,
 qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato
 Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se
 haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Ho- 30
 ratiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine
 fasces. In concionem Appius adscendit: sequuntur
 Horatius Valeriusque: eos concio audit: decemviro ob-
 strepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato
 lictores jubebat; quum, fractis animis, Appius, vitæ metu- 35
 ens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capi-
 te obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset,
 in forum ex alterâ parte irrumpit: videt imperium vi victum.
 Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo
 multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit. 40
 Ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere actâ decem-
 virorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis

ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit : et multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motùs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in
 5 monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, ut omni ope ab
 seditione milites contineant : ubi Virginius majorem, quàm
 reliquerat in Urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd
 agmine propè quadringentorum hominum veniens, qui ab
 Urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, con-
 10 spectus est ; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore,
 tota in se castra convertit : et togæ, multifariam in castris
 visæ, majoris aliquantò, quàm erat, speciem urbanæ multitu-
 dinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vocem
 non misit : tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium
 15 turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta
 erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilito-
 nes appellans, orabat, “ Ne, quod scelus Ap. Claudii esset,
 “ sibi attribuerent ; neu se, ut parricidam liberum, aversa-
 “ rentur. Sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, si liberæ ac
 20 “ pudicæ vivere licitum fuisset. Quum, velut servam, ad
 “ stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm
 “ contumeliâ, liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis
 “ lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi
 “ spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum ha-
 25 “ buisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque
 “ esse. Nec cum filiâ suâ libidinem Ap. Claudii extinctam
 “ esse : sed, quò impunitior sit, eò effrenatiorem fore. Ali-
 “ enâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis
 “ injuriæ. Quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam :
 30 “ filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miseram, sed
 “ honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libi-
 “ dini locum in domo suâ : ab aliâ violentiâ ejus eodem se
 “ animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ.
 “ Cæteri sibi ac liberis suis consulerent.” Hæc Virginio
 35 vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec
 suæ libertati se defuturos. Et immixti turbæ militum to-
 gati, quum eadem illa querendo, docendoque, quantò visa,
 quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam
 jam rem nuntiando Romæ esse ; insecutique, qui Appium
 40 propè interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt,
 ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam
 proficiscerentur. Decemviri, simul his quæ videbant, simul

his quæ acta Romæ audierant, perturbati, aliū in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiheret, "et viros et armatos se esse," respondetur. Eunt agmine ad Urbem et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperè agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, "cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsiderent; belloque averso ab hostibus, patriam suam cepissent?" Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. Id modò a multitudine conclamatum est, "ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent: his se daturus responsum."

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginii, "in re non maximâ paulò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari." Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, "Melioribus meis vestrisque rebus reservate," inquit, "ista de me iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbatâ republicâ eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur." Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus: ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de virgine adeò fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi adivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, immittensque ei potestati, et ipse prius, quàm iretur ad Urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collinâ Urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt: ibi, conjuncti alteri exer-

citui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summâ rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt
 5 tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum: illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduus nihil transigi, in Sacrum
 15 montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, "non prius, quàm deseri Urbem videant, curam in animos Patrum desensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quòd sine restitutâ potestate redigi in concordiam res nequeant." Viâ Nomentanâ (cui tum
 20 Ficulensi nomen fuit) profecti, castra in monte Sacro locavêre; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, "cuiam se relinquerent in eâ urbe, in quâ nec pudicitia, neq. libertas
 25 "sancta esset," miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius et Valerius, vociferabantur, "Quid expectabitis, Patres con-
 30 "scripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, rure ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, licitorum vestrorum majorem propè numerum in foro conspici, quàm
 35 "togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs caruerimus pa-
 40 "triciis magistratibus, quàm illi plebejjs. Novam inexpectatamque eam potestatem eripuerè patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: quum præser-

"tim nec nos temperemus imperiis, quò minùs illi auxiliù
 "egeant." Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi
 consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in po-
 testate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent,
 ut ipsis ab invidiâ caveatur; nec suo sanguine ad supplicia s
 Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi, ad plebem con-
 ditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque
 res, decemviris quoque ab irâ et impetu multitudinis præca-
 vere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra ac-
 10 cipiuntur; quippe liberatores haud dubiè et motûs initio,
 et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius
 pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus
 ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent,
 composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postu-
 15 lavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis,
 reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationem-
 que repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis
 fuerant; et ne cui fraudi esset, concisæ milites aut plebem
 ad repetendam per secessionem libertatem. De decemviro-
 20 rum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos
 æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur.
 Legati ad ea: "Quæ consilii fuerunt, adèò æqua postulâs-
 "tis, ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea
 "præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ 25
 "vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est;
 "quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et priùs
 "pæne, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios
 "vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis,
 "aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? 30
 "Scuto vobis magis quàm gladio opus est. Satis superque
 "humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo
 "injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos
 "præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibus-
 "que vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro for- 35
 "tunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis: nunc
 "libertatem repeti satis est."

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox
 redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum
 mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quan-
 40 doquidem, præter spem ipsorum, supplicii sui nulla mentio

fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et
 invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens
 odio, "Haud ignaro," inquit, "imminet fortuna. Video,
 "donec arma adversariis traduntur, differri adversus nos
 5 "certamen. Dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego
 "quidem moror, quominus decemviratu abeam." Factum
 senatûs-consultum, "Ut decemviri se primo quoque tempore
 "magistratu abdicarent: Q. Furius, pontifex maximus, tri-
 "bunos plebis crearet; et ne cui fraudi esset secessio mili-
 10 "tum plebisque." His senatûs-consultis perfectis, dimisso
 senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se
 magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nuntiantur hæc ple-
 bi: legatos, quidquid in Urbe hominum supererat, prosequi-
 tur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit:
 15 congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam.
 Legati pro concione: "Quod bonum, faustum, felixque sit
 "vobis, rei que publicæ, redite in patriam, ad penates, con-
 "juges, liberosque vestros: sed, quâ hic modestiâ fuistis,
 "ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multi-
 20 "tudini est violatus, eam modestiam ferte in Urbem. In
 "Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi, felici loco, ubi
 "prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis
 "creabitis: præsto erit pontifex maximus, qui comitia ha-
 "beat." Ingens assensus alacritasque cuncta approban-
 25 tium fuit. Convellunt inde signa; profectique Romam,
 certant cum obviis gaudio. Armati per urbem silentio in
 Aventinum perveniunt: ibi extemplo, pontifice maximo
 comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium pri-
 mum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium
 30 avunculum Virginis, auctores secessionis. Tum C. Sicini-
 um, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum
 in Sacro monte, proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui
 tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec
 in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde
 35 magis, quàm meritis, electi, M. Tiunius, M. Pomponius,
 C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Ici-
 lius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui frau-
 di esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consuli-
 bus creandis cum provocatione M. Duilii rogationem per-
 40 tulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta,
 quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ullâ Patrum injuriâ, nec sine offensione fuit: quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerenturque Patres plebis-scitis, legem centuriatis comitiis tulere, "Ut, quod tributum plebes jussisset, populum teneret:" quâ lege tribunicis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, "Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creâset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitis talis noxæ haberetur." Et quum plebem hinc provocatio-¹⁵ ne, hinc tribunicio auxilio satis firmâssent, ipsi quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur (cujus rei propè jam memoria aboleverat), relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovârunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, "Ut, qui tribunus²⁰ plebis, ædilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret." Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehen-²⁵ di ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat), tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos veteri jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosantos esse. Fuere, qui interpretarentur, eâdem³⁰ hac Horatiâ lege consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari: quæ refellit interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere.³⁵ Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatus-consulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum suppressiebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde, tribunus plebis, plebem rogavit, plebesque scivit: "qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum⁴⁰ sine provocatione creâset, tergo ac capite puniretur." Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

[v. c. 306. A. c. 440.]

LVI. Fundatâ deinde et potestate tribunicîâ, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, "Oratio," inquit, "rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis: nec istum ad cætera
 10 "scelera impudentiam in defendendo se adicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudî, quæ impiè nefarièque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio: unius tantùm criminis ni judicem dices, te ab libertate in ser-
 15 "vitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo." Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi, ullam spem habebat: attamen et tribunos appellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, "Provoco," inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore,
 20 quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, "Deos tandem esse, et non negligere humana," fremunt; "et superbîæ crudelitatiq[ue], etsi se-
 "ras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui pro-
 "vocationem sustulisset; et implorare præsidium populi,
 25 "qui omnia jura populi obrisset; rapique in vincula egen-
 "tem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem ad-
 "dixisset;" ipsius Appii, inter concionis murniur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum me-
 30 "rita in rempublicam domi militiæque commemorabat: "su-
 "darum legum causâ, cum maximâ offensione Patrum, con-
 "sulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum
 "in vincula ducatur. Cæterum sua propria bona malaque,
 "quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum.
 "In præsentîâ se communi jure civitatis civem Romanum
 35 "die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi
 "Romani experiri. Non ita se invidiam pertinuisse, ut ni-
 "hil in æquitate et misericordiâ civium suorum spei habeat.
 "Quod si indictâ causâ in vincula ducatur; iterum se tribu-
 "nos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint.
 40 "Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollen-
 "dæ appellationis causâ, in quam conspirâsse decemviros cri-
 "minati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges

“de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno
 “latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato, in-
 “dictâ causâ, non liceat? cui plebejo et humili præsidium
 “in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento
 “futurum, utrûm novis legibus dominatio an libertas firma- 5
 “ta sit; et appellatio provocatioque adversus injuriam ma-
 “gistratuum ostentata tantûm inanibus literis, an verè data
 “sit.”

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et le-
 gum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat. 10
 “Respicerent tribunal homines, castellum omnium scele-
 “rum; ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini
 “civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, De-
 “orum hominumque contemptor; carnificibus, non lictori- 15
 “bus, stipatus, jam a rapinis et cædibus animo ad libidinem
 “verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut
 “bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubi-
 “culi sui clienti dono dederit; ubi crudeli decreto nefan-
 “disque vindictis dexteram patris in filiam armaverit; ubi,
 “tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculum- 20
 “que in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis,
 “quàm cæde, motus: et illi carcerem ædificatum esse,
 “quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Pro-
 “inde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac
 “sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servi- 25
 “tutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in
 “vincula duci jubere.” Ut haud quoquam improbante, sic
 magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet
 plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est
 conjectus: tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Lati- 30
 nis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac
 plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi Optimo
 Maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponde-
 ris, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones
 pie magis quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum 35
 est, Equos Volcosque summâ vi bellum apparare. Itaque
 partiti provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio
 Æqui Volscique evenère. Quum ad ea bella delectum
 edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis
 etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina dan- 40
 da præsto fuere: eoque non copiâ modò, sed genere etiam
 militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Prius.

quam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus "Tribulis Duodecim" est nomen, in æs incisas, in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

5 LVIII. C. Claudius (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiam infestus, Regillum, anti-
quam in patriam, se contulerat), is magno jam natu, quum
ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat,
sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat
10 singulos; orabatque, "Ne Claudia genti eam inustam ma-
culam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni:
"virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posterum, legum
latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum in-
ter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parum-
15 per ad cognitionem cogitationemque animos; et potius
unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam,
"propter unius odium, multorum preces adspernarentur.
"Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gra-
tiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum.
20 Virtute libertatem recuperatam esse: clementiâ con-
cordiam ordinum stabiliri posse." Erant quos moveret suâ
magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causâ: sed Vir-
ginius, "sui potius ut misererentur," orabat, "filiaque: nec
"gentis Claudiæ regnum in plebem sortitæ, sed necessario-
25 rum Virginie et trium tribunorum preces audirent; qui,
"ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium
"implorarent." Justiores hæ lacrymæ videbantur; itaque,
spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi
mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp.
30 Oppius, proximus invidiæ, quod in Urbe fuerat, quum injus-
tæ vindiciæ a collegâ dicerentur. Plus tamen facta injuria
Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit: testis productus,
qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra or-
dinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi,
35 scissâ veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum de-
precans, "quin, si quam suam noxam reus dicere posset,
"privatus iterum in se sæviret." Oppius quoque ductus
in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitæ fecit.
Bona Claudii Oppique tribuni publicavere: collegæ eorum
40 exsilii causâ solum verterunt: bona publicata sunt. Et
M. Claudius, assertor Virginie, die dictâ damnatus, ipso re-
mittente Virginio ultimam poenam, dimissus, Tibur exsu-

latum abiit : manesque Virginiae, mortuae quàm vivae felici-
oris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto
sonte, tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam
iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum 5
M. Duilius, tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae
potestati, "Et libertatis," inquit, "nostrae, et poenarum ex
"inimicis, satis est : itaque hoc anno nec diem dici cui-
"quam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam
"neque vetera peccata repeti jam oblitterata placet, quum no- 10
"va expiata sint decemvirorum suppliciis ; et nihil admissum
"iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua con-
"sulum amborum in libertate vestra tuenda cura." Ea
primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit, ea-
demque auxit consulum invidiam ; quòd adeò toti plebis 15
fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebejo magis-
tratui, quàm patricio, cura fuisset ; et antè inimicos satietas
poenarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiae eo-
rum consules appareret. Multique erant, qui molliùs con-
sultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores 20
fuissent : neque erat dubium, quin, turbato reipublicae statu,
tempori succubuissent.

LIBRI QUARTI

CAP. I — VII.

EPITOME LIBRI QUARTI.

I, &c. Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. VI. VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militumque per hoc genus magistratûs administratæ sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Agor, Ardeatibus populi Romani iudicio ablati, missi in eum colonis, restituti est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo suâ impensâ largitus est; et, ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove auratâ donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rem publicam occubuerant, statum in Rostris positum sunt. Cossus Cornelius, tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. Nam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem reductæ, eoque coloni missi sunt: quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Emilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. Conjunctio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet. [CAP. I — LXI. U. C. 310. — 351. A. C. 442 — 401.]

I. M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus: nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canulejus, tribunus plebis, rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium, rebantur: et mentio, primò sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, “ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.” Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audièrè Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere: adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His

itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciaë, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent, si quò intentius possit, quàm T. Quintio consule apparatus sit. Tum C. Canulejus pauca in senatu vociferatus, "nequidquam terri- 5
"tando consules avertere plebem a curâ novarum legum;
"nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea,
"quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;
"et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et 10
tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, "jam ultrâ ferri posse furores tribunicios: ventum jam
"ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id
"adeò non plebis quàm Patrum, neque tribunorum magis
"quàm consulum, culpâ accidere: cujus rei præmium sit 15
"in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic
"pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium
"seditionum esse: id et singulis universisque semper honorari fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatûs
"ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; 20
"ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem ampliorum
"remque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec,
"quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores
"essent. Quas quantasque res C. Canulejum aggressum?
"colluvionem gentium, perturbationem auspiorum publico- 25
"rum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam,
"nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum propè ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cu- 30
"jus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit,
"dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum
"id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam
"ad consulatum vulgi turbatores accingi; et primò, ut alter
"consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse: nunc 35
"rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus
"consules creet: et creaturos haud dubiè ex plebe seditionis-
"simum quemque. Canulejos igitur Iciliosque consules fore. Ne id Jupiter Optimus Maximus sineret, regiæ
"majestatis imperium eò recidere: et se milles morituros 40
"potius, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum
"habere, majores quoque, si divinassent, concedendo

"omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiores alia ex
 "aliis iniquiora postulando, quum prima impetrâsset, futu-
 "ram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potius,
 "quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum conces-
 5 "sum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fie-
 "ri: non posse in eâdem civitate tribunos plebis et Patres es-
 "se: aut hunc ordinem, aut illum magistratum, tollendum es-
 "se: potiusque serò, quàm nunquam obviàm eundum auda-
 "ciâ temeritatique. Illine ut impunè primò discordias seren-
 10 "tes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ con-
 "citaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et,
 "quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi
 "adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canulejus in se-
 "natu proloqui, se, nisi suas leges, tamquam victoris, Patres
 15 "accipi sinant, delectum haberi prohibiturum: quid esse ali-
 "ud, quàm minari, se proditurum patriam? oppugnari atque
 "capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Ro-
 "manæ, sed Volscis et Æquis et Vejentibus allaturam. Non-
 "ne, Canulejo duce, se speraturos Capitolium atque arcem
 20 "scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate
 "ademptâ, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse
 "duces prius adversus scelus civium, quàm adversus hostium
 "arma."

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canulejus
 25 pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: "Quan-
 "topere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos
 "ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia vivere-
 "tis, sæpe equidem et antè videor animadvertisse: nunc
 "tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nos-
 30 "tras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus, ci-
 "ves nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eam-
 "dem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus,
 "quod finitimis externisque dari solet: nos quidem civita-
 "tem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis
 35 "dedimus. Alterâ nihil novi ferimus; sed id, quod populi
 "est, repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus
 "Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum
 "ac terras misceant; cur in me impetus modò pæne in se-
 "natu sit factus? negent se manibus temperaturos, violatu-
 40 "rosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo
 "Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consu-
 "latum mandet, et non præciditur spes plebejo quoque, si

"dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare
 "urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et perinde
 "hoc valet, plebejus ne consul fiat, tamquam servum aut
 "libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sen-
 "titis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus 5
 "partem, si liceat, adimant: quòd spiratis, quòd vocem mit-
 "titis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin
 "etiam (si Diis placet!) nefas aiunt esse, consulem plebe-
 "jum fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad com-
 "mentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, 10
 "quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum
 "successisse? nec aut juris aut majestatis quidquam habere,
 "quod non in regibus antè fuerit? En unquam creditis
 "fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non
 "patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino 15
 "agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ
 "regnâsse? L. deinde Tarquinius, non Romanæ modò,
 "sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium,
 "incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum?
 "Ser. Tullium post hunc, captivâ Corniculânâ natum, patre 20
 "nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum tenuisse?
 "Quid enim de T. Tatîo Sabino dicam, quem ipse Romu-
 "lus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo,
 "dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit
 "imperium Romanum. Pæniteat nunc vos plebeji consulis, 25
 "quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ne
 "regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtu-
 "ti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis
 "non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patri-
 "ciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde con- 30
 "sul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatûs
 "spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut
 "vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit
 "Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit,
 "quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patie- 35
 "mur? potiùsque decemviris, teterrimis mortalium, qui
 "tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum novis
 "hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. "At enim nemo, post reges exactos, de plebe consul
 "fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, 40
 "quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta
 "in novo populo), ea ne, si utilia quidem sint, fieri oportet?

"Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab
 "Numâ Pompilio creati sunt. Census in civitate, et de-
 "scriptio centuriarum classiumque, non erat: ab Ser. Tul-
 "lio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis,
 5 "creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat:
 "apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores,
 "nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus
 "scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e repub-
 "licâ sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe con-
 10 "ditâ, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura
 "gentium hominumque instituuntur? Hoc ipsum, ne connu-
 "bium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt
 "paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summâ
 "injurîâ plebis? An esse ulla major aut insignitior contu-
 15 "melia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam,
 "indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm ex-
 "siliu intra eadem mœnia, quàm relegationem, pati?
 "Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, ca-
 "vent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit no-
 20 "bilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex
 "Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per
 "cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut
 "post reges exactos jussu populi; sinceram servare priva-
 "tis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque
 25 "vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Ne-
 "mo plebejus patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista
 "libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quemquam
 "facere coëgisset. Verùm enimvero lege id prohiberi, et
 "connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumelio-
 30 "sum plebi est: cur enim non confertis, ne sit connubium
 "divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum
 "ubique semper fuit, ut, in quam cuique fœminæ con-
 "venisset domum, nuberet; ex quâ pactus esset vir domo,
 "in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ
 35 "vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duas
 "que ex unâ civitate faciatis. Cur non sancitis, ne viciniis
 "patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem con-
 "vivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim
 "in re est aliud, si plebejam patricius duxerit, si patriciam
 40 "plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem se-
 "quantur liberi: nec, quod nos ex connubio vestro petamus,
 "quidquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero

"simus : nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. "Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum, summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœnâ decerneretis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impedit aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate famâ bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publicâ honorum, nec in privatâ connubii societas est."

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, "cur plebejum consulem fieri non oporteret?" ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, "quòd nemo plebejus auspicia haberet; ideoque decemviros connubium diremisse, ne incertâ prole auspicia turbarentur." Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspiciari, tamquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse: nec antè finis contentionum fuit (quam et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinaciâ certaret), quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebejis consulibus tribunos aut totam deposituros,

aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim conubio plebem paratam delectui fore. Quum Canulejus victoriâ de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione suâ summâ vi pugnant; et, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. Apparebat aut hostibus aut civibus de victoriâ concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde, violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosantos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitibus tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur: quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiosè dixerat aut fecerat, quàm maximè tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primò, irritatâ plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremò coacti tamen a primoribus petière, ne cessasse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebejorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

[p. c. 311. a. c. 477.]

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius.

LIBRI QUINTI

CAP. XXVI — XXVIII. XXXII — LV.

EPITOME LIBRI QUINTI.

In obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt: ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, quorunt non dari plebi nec per hiemem militum requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: simulacrum Junonis Romanam transtulit: decimam partem praeda Delphos Apollini misit. XXVI. XXVII. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex consoribus, C. Julius, decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est: nec id postea factum est, quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. XXXII. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appulejo tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. XXXIII, &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones Urbem infesto exercitu petierunt; XXXVIII. XXXIX, &c. Fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere Urbem, praeter Capitolium, in quod se juvenis contulerat: XLI. Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. XLVII. Et quum, per aversam partem Capitolii, jam in summum evasisent, proditi clangore anserum, M. Manlii praecipue opera dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; XLIX. Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem Urbe expulit, ceciditque. L. Aedes Ajo Locutio facta, quo loco ante Urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam Urbem: LI, &c. Quod consilium Camillo auctore discussum est. LV. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, "Sta, miles; hic optime manebimus." [CAP. I — LV. U. C. 332 — 365. A. C. 400 — 387.]

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summam opererunt, ut M. Furius Camillus crearetur. Propter bella simulabant parari ducem; sed largitioni tribuniciae adversarius querebatur. Cum Camillo creati tribuni militum

consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. Differendo deinde elanguit res; et Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primò mœnibus se hostes tenebant, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum cœgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille ferè passuum ab oppido castra locant; nullà re alià fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditùs, asperis confragosisque circà, et partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multà nocte motis, primà luce aliquantò superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant: alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusà fugà castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent: castra capta; præda ad quæstores redacta cum magnà militum irà: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiões, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: et terti tempus, neutrò inclinatà spe; quum frumentum copięque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppetere. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognita rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti; simulque plures pueri (quod hodie quoque in Græcià manet) unius curæ demandabantur. Principum liberos, (sicut ferè fit) qui scientià videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causà producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eos a portâ, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem ad-

didit: "Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando
 "eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potes-
 "tatem dederit." Quæ ubi Camillus audivit, "Non ad si-
 "mitem," inquit, "tui nec populum nec imperatorem, sce-
 "lestus ipse, cum scelesto munere venisti. Nobis cum 5
 "Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam
 "ingeneravit natura, utrisque est, eritique. Sunt et belli,
 "sicut pacis, jura: justèque ea, non minùs quàm fortiter,
 "didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam
 "statem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus 10
 "armatos et ipsos, qui, nec læsi nec laceßiti a nobis, castra
 "Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantùm in te
 "fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute,
 "opere, armis, sicut Vejos, vincam." Denudatum deinde
 eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios 15
 pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent
 in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu
 populi primùm facto, deinde a magistratibus de re
 novâ vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui
 modò, efferati odio iræque, Vejentium exitum pæne, quàm 20
 Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret
 civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro
 et curiâ celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum
 in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum,
 qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti 25
 ad senatum ita locuti traduntur: "Patres conscripti, victo-
 "riâ, cui nec Deus nec homo quisquam invidet, victi a vo-
 "bis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati (quo nihil
 "victori pulchrius est) meliùs nos sub imperio vestro, quàm
 "legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo saluta- 30
 "ria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in
 "bello, quàm præsentem victoriam, maluistis: nos, fide pro-
 "vocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestrà su-
 "mus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patenti-
 "bus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos im- 35
 "perii vestri, pœnitebit." Camillo et ab hostibus et a civi-
 bus gratiæ actæ. Faliscis, in stipendium militum ejus anni,
 ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata.
 Pace datâ, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus, meliore multò laude, quàm quum 40
 triumphantem albi per Urbem vexerant equi, insignis justi-
 tiæ fideque, hostibus victis, quum in Urbem redisset, tacitè

ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine morâ voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longâ unâ nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat oivitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quàm suis; qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni
 10 causam, veritus ipse, multitudinem quoque (quæ semper ferme regenti est similis) religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatûs-consulto est factum, donaque
 15 publicè data.

[u. c. 364. A. c. 388.] XXXII. M. Cædicius de plebe nuntiavit tribuni, se in novâ viâ, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem spretum, et quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab Urbe amovère: qui, die dictâ ab L. Appulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam,
 25 filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat), percontatus animos eorum, responsum tulisset, "se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse," in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, "si in-
 30 noxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent." Absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante
 35 fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum, maximèque vini novâ tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedissee; et invexisse in Galliam vinum illicientiæ gentis causâ Aruntem
 40 Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœnas, nisi

externa vis quæsita esset, nequirent: hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat: ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnaverent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multò antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnâre. Tuscorum, ante Romanum imperium, latè terrâ marique opes patuere: mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adriâ Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras; prius ois Apenninum ad Inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis; quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhætis; quos loca ipsa efferârunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum (quæ pars Galliæ tertia est) penes Bituriges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunæque quum suâ, tum publicâ, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeò frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne quæ gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii saltus: Belloveso haud paulò lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexasuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum

viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæâ profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvêre, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. Ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fuscisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum; ibi, omen sequentes loci, candidêre urbem: Mediolanum appellârunt.

15 XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce, vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuêre Libui), considunt. Post hos Saluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amuem. Penino, deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuêre. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuêre. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent, et genus armorum; audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaë erat, nisi quòd Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misêre. De auxilio nihil impetratum: legati tres, M. Fabii Ambusti filii, missi, qui senatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, re, a quibus nullam injuriam acceperant, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potiùs cognosci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quàm Romanis similes, habuisset : quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum : "Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere vi-
 "ros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepidâ sit
 "imploratum : et, quoniam legatione adversus se maluerint,
 "quàm armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi af-
 "ferant, adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latiùs
 "possideant quàm colant Clusini, partem finium concedant :
 "aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram
 "Romanis accipere velle : et, si negetur ager, coram iisdem
 "Romanis dimicatu-⁵ros, ut nuntiare domum possent, quantum
 "Galli virtute cæteros mortales præstarent." "Quodnam id
 "jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma?"
 Romanis quærentibus, et, "quid in Etruriâ rei Gallis es-
 "set?" quum illi, "se in armis jus ferre, et omnia fortium
 "virorum esse," ferociter dicerent, accensis utrimque animis
 ad arma discurretur, et prælium conseritur. Ibi, jam ur-
 gentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium
 arma capiunt : nec id clam esse potuit, quum ante signa
 Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventu-¹⁰
 tis pugnarent : tantum eminebat peregrina virtus. Quin
 etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallô-
 rum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per
 latus transfixum hastâ, occidit : spoliaque ejus legentem
 Galli agnovère ; perque totam aciem, Romanum legatum
 esse, signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, re-
 ceptui caunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo
 Romam eundum censerent : vicere seniores, ut legati priùs
 mitterentur questum injurias, postulatamque, ut, pro jure
 gentium violato, Fabii dederentur. Legati Gallorum quum
 ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum
 placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur :
 sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis
 viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset
 cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatâ
 Gallorum ad populum rejiciunt ; ubi tantò plùs gratia atque
 opes valere, ut, quorum de pœnâ agebatur, tribuni militum
 consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo
 facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum
 propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum
 tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quar-¹⁵
 tum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeò obcecat animos Fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum sciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantem irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quâcumque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente famâ nuntiisque Clusiorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit; quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia, Crustumini montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrâ circâque hostium plena erant; et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicatò, nec litatò, instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent: nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dexterâ editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit: nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore: adeò

non fortuna modò, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. — In alterâ acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat: pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multò major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus: in reliquâ acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem priùs pene quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit: terga cæsa suomet ipsorum certamine in turbâ impredientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loriceis aliisque tegminibus, hausère gurgites. Maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modò præsidii quidquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petière, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit: et ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari, quid accidisset: deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multò ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt: ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis inter Romam atque Anienem consedère, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perditâ re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est: mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensus ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus; primo adventu,

quo accesserant ad urbem (mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret); deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quò plus pavoris inferrent.

5 Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequàquam tamen eà nocte, neque insequenti die, similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu,

10 spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis, juventutem militarem senatûsque robur in arcem Capitoliumque concedere; armisque et frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere: Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab

15 incendiis procul auferre; nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juvenus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ:

20 et, quò id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palàm dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratuos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia.

25 Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequabantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio;

30 quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante; quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maximè plebis, turba, quam nec capere tam exiguis collis, nec alere in tantâ inopiâ frumenti poterat, ex urbe effusa,

40 velut agmine jam uno, petiit Janiculum: inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deplora-

ratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissâ rerum suarum curâ, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) reliquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis (ubi nunc despei religio est) defodere: cætera, inter se onere partito, ferunt viâ, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romanâ homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ, inutilis bello, urbe excedebat; salvo etiam discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, et Cære, quò iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patriâ Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interpositâ nocte a contentione pugnæ remiserant animos, et quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine irâ, sine ardore animorum, ingressi postero die urbem patiente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemque, solam belli speciem tinentem. Inde, modico relicto præsidio (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret), dilapsi ad prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæque sectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta prædâ, petunt: inde rursus ipsâ solitudine absteriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi: adeò haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vesti-

bulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos, velut simulacra, versi quum starent, M. Papirius, unus ex his, dicitur Gallo, 5 barbam suam (ut tum omnibus promissa erat) permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum; cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignea.

10 XLII. Cæterum, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus 15 ad flectendos hostium animos haberent; nequâquam perinde atque in captâ urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum 20 consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quodcumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a Fortunâ positi occidentis 25 patriæ, nec ullius rerum suarum relictî, præterquam corporum, vindices; tantò ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi a patriâ obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit: lux deinde noctem in 30 quietam insecuta est: nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, 35 velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas 40 captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent,

nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditio-
nem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum
facere in arcem, statuunt. Primâ luce, signo dato, multi-
tudo omnis in foro instruitur: inde, clamore sublato ac tes-
tudine factâ, subeunt: adversus quos Romani nihil temerè 5
nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa
ferri videbant, eâ robore virorum opposito scandere hostem
sinunt; quò successerit magis in arduum, eò pelli posse per
proclive faciliùs rati. Medio ferè clivo restitère: atque in-
de ex loco superiore, qui propè suâ sponte in hostem infere- 10
bat, impetu facto, strâge ac ruinâ fudère Gallos; ut
nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale
pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma
subeundi, obsidionem parant; cujus ad id tempus imme-
mores, et, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis 15
absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne
Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos
populos prædari placuit, partim obsidere arcem; ut
obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.
Proficiscentes Gallos ab Urbe, ad Romanam experiendam 20
virtutem, Fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat,
duxit; qui mæstior idâ fortunâ publicâ, quàm suâ, quum Diis
hominibusque accusandis senesceret, indignando mirando-
que ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepis-
sent, qui alia bella fortiùs semper quàm feliciùs gessissent; 25
repentè audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo
pavidos Ardeates consultare: nec secus quàm divino spiritu
tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere
suetus antè talibus conciliis;

XLIV. "Ardeates," inquit, "veteres amici, novi etiam 30
"cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et for-
"tuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ ob-
"litum me huc processisse putet: sed res ac periculum
"cômmune cogit, quod quisque possit in re trepidâ præsidii,
"in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis ves- 35
"tris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero?
"aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac
"arte in patriâ steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis
"civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna ob-
"lata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, 40
"quanta ipsi meministis (nec enim exprobranda apud me-
"mores sunt), gratiæ referendæ, et huic urbi decus ingens

"belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine
 "adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna
 "magis quàm firma dederit: eò in certamen omne plus
 "terroris, quàm virium, ferunt. Argumento sit clades Ro-
 5 "mana: patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque
 "his exiguâ resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi
 "abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque rap-
 "tim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aqua-
 "rum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, pas-
 10 "sim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus ma-
 "gis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœ-
 "nia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ
 "capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad
 "pugnam: nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos
 15 "tradidero, non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exi-
 "tum, quem Romæ habui."

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello
 virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione di-
 missâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur:
 20 quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præsto
 fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat,
 castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti,
 clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes
 est; nuda corpora et soluta somno trucidantur: extremos
 25 tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset,
 ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos
 tulit. Magna pars, in agrum Antiatem delati, incursione
 ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in
 agro Vejenti Tuscorum facta strages est; qui urbis, jam
 30 prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste
 invisitato inauditoque, adeò nihil miseriti sunt, ut in agrum
 Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ
 Vejos etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nomi-
 nis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites
 35 Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam
 præ se agentes; et castra cernebant haud procul Vejis posi-
 ta. Inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque
 ex eâ ira animos cepit. "Etruscoisne etiam, a quibus bel-
 "lum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?"
 40 Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent:
 compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præ-
 fecerant, rem in noctem sustinuerunt. Tantùm par Camillo

defuit auctor; cætera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta: quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvise majorem cædem edidère; duplicique victoriâ ovantes Vejos redeunt. 5

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, et utrimque silentium esse: ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset; quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu 15 graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquâquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, 20 crecebant; nec Romanis solum eò convenientibus ex agris, qui a prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam, eripique ex hostium manibus; sed corpori valido caput deerat. 25 Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prosperè gesserant: et Cædicus negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, 30 ab Ardeâ Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset: adeò regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transcendendum per hostium custodias erat: ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans 35 cortici, secundo Tiberi ad urbem desertur: inde, quâ proximum fuit a ripâ, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit; et ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu 40 populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent; eadem degressus nuntius

Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardeâ, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit: namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuntius a Vejis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxorum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus, sacris Junoni, in summâ inopiâ cibi tamen abstinebatur: quæ res saluti fuit: namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma cæteros ciens, vadit: et, dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. Jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantùm in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et rectè et perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a cæteris abstinuit:

reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romanque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoriâ.

XLVIII. Sed, ante omnia obsidionis bellicque mala, fames utrumque exercitum urgebat; Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò, ferente, quum quid venti motum esset: quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum, æstu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritiâ singulos sepeliendi, promiscuè acervatos cumulos hominum urebant; Bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecêre. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad ditionem vocarent, dicitur, avertendæ ejus opinionis causâ, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari neque ferri ultrâ fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet; parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, et, quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quâcumque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est; et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, fœdissimæ per se, adjecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, "Væ victis esse."

XLIX. Sed Dique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos; nam forte quâdam, prius quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet: Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, et naturâ inequali; et omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præparare poterant, providit. Galli, novâ re trepidi, arma capiunt, irâque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. Igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fugâ contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit: castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in Urbem redit; interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentiùs agentibus post incensam Urbem, et per se inclinatâ magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatûs-consultum facit, "Fana omnia, quòd ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatique eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Cæretibus hospitium publicè fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter Optimus Maximus suam sedem;

"atque arcem populi Romani, in re trepidâ tutatus esset:
 "collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret
 "ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent." Expiandæ
 etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Galli-
 cum audita neglectaque esset, mentio illata; jussumque 5
 templum in Novâ viâ Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gal-
 lis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidatio-
 nem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oportet,
 confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub
 Jovis sellâ poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis 10
 apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo
 summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum
 acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ
 actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mor- 15
 tem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos per-
 tinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum,
 agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis
 ruinis, in urbem paratam, Vejos, transmigrarent, in concio-
 nem, universo senatu prosequente, descendit, atque ita verba
 fecit:

20

LI. "Adeò mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones
 "cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud
 "habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his
 "certaminibus eram: et ob eadem hæc, non, si me senatûs
 "consulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam 25
 "fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata,
 "sed vestra fortuna perpulit: quippe, ut in suâ sede mane-
 "ret patria, id agebatur; non ut ego utique in patriâ es-
 "sem: et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc
 "quoque pro patriâ dimicatio esset; cui deesse, quoad vita 30
 "suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim
 "repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripui-
 "mus, si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus
 "Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem
 "Dique et homines Romani tenuerint, habitaverint; vic- 35
 "toribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque et Capito-
 "lium deseretur? et plus vastitatis huic urbi secunda nos-
 "tra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si no-
 "bis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones
 "nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate 40
 "rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cul-
 "pæ exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum

“deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: inveni-
 “nietis omnia prosperè evenisse sequentibus Deos, adversa
 “spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per
 “quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem,
 5 “quàm, monitu Deorum, aqua ex lacu Albano emissa est.
 “Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num antè
 “exorta est, quàm spreta vox cælo emissa de adventu Gal-
 “lorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum?
 “quàm a nobis, quum vindicari deberet, eâdem negligentia
 10 “Deorum prætermisum? Igitur victi, captique ac re-
 “dempti, tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut
 “terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res
 “admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad
 “Deos, ad sedem Jovis Optimi Maximi: sacra in ruinâ re-
 15 “rum nostrarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finiti-
 “mas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum,
 “deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus.
 “Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli
 “decus amissum: et in hostes, qui cæci avaritiâ in pondere
 20 “auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fu-
 “gamque et cædem.

LII. “Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta
 “in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites,
 “quantum, vixdum e naufragiis prioris culpæ cladisque
 25 “emergentes, paremus nefas? Urbem auspicatò inaugura-
 “tòque conditam habemus: nullus locus in eâ non religio-
 “num Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non
 “dies magis statim, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos
 “omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi
 30 “estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione
 “nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hos-
 “tium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum
 “inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis
 “in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello
 35 “quidem intermittere, publica sacra et Romanos Deos etiam
 “in pace deseri, placet? et pontifices flaminesque negli-
 “gentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in
 “solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis
 “ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros,
 40 “qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cærimoniis po-
 “test: et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam
 “Deos, in Jovis epulo num alibi, quàm in Capitolio, pul-

"vinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus,
 "signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tene-
 "tur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tu-
 "que Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet
 "sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? 5
 "Et videte, quid inter nos ac majores intersit. Illi sacra
 "quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tra-
 "diderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos trans-
 "ferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium
 "urbem, Vejos, transferemus? Recordamini, agitedum, 10
 "quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu neg-
 "ligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post
 "prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum auspici-
 "orumque renovatio, affectæ Vejenti bello reipublicæ re-
 "medio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum 15
 "memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et in-
 "stituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, nuper
 "in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum stu-
 "dium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum,
 "propter cœlestem vocem exauditam in Novâ viâ, jussimus 20
 "fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; colle-
 "giumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid
 "horum opus fuit suscipi, si unâ cum Gallis urbem Roma-
 "nam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Ca-
 "pitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu re- 25
 "tenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid
 "tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quan-
 "tum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa se-
 "des est, ex quâ eas nihil unquam, præterquam Urbs capta,
 "movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem 30
 "nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacer-
 "dotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen pere-
 "grè habitando in singulas noctes tantum sibi rei que pub-
 "licæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicatò agimus
 "omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negli- 35
 "gentiæ damus? Comititia curiata, quæ rem militarem con-
 "tinent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque
 "militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi assolent, fieri pos-
 "sunt? Vejosne hæc transferemus? an, comitiorum causâ,
 "populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis ho- 40
 "minibusque urbem conveniet?

LIII. "Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque re-
 "linquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec
 "hic ædificando inopem plebem vexare." Hanc autem jac-
 "tari magis causam, quàm veram esse, (ut ego non dicam)
 5 "apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gal-
 "lorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante
 "incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos
 "transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sen-
 "tentiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc
 10 "faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis:
 "ego contrà, (nec id mirati sitis priùs, quàm, quale sit, au-
 "dieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi totâ
 "Urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quip-
 "pe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria
 15 "esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migra-
 "tio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est: non enim
 "reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur.
 "Hoc ad Alliam fuga, hoc capta Urbs, hoc circumsessum
 "Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates
 20 "nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisce-
 "remus, quem tueri non possemus: et Galli evertere potue-
 "runt Romam, quam Romani restituere non videbuntur
 "potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant
 "(constat enim vix credibilem multitudinem esse), et habi-
 25 "tare in captâ ab se, desertâ a vobis, hac urbe velint, sina-
 "tis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri,
 "Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne
 "illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitu-
 "dinem vestram, quàm urbem hostium, esse? non equidem
 30 "video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædifi-
 "care, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum
 "melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa con-
 "ditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestium-
 "que, habitare est satius inter sacra penatesque vestros,
 35 "quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ
 "pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludes-
 "que, esset, novam urbem tam brevi ædificârunt; nos, Ca-
 "pitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare
 "incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes
 40 "nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi re-
 "cūsamus facere?

LIV. "Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium
 "ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma mag-
 "nam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios,
 "aliamve quam urbem, quassaturi sumus, quò transmigre-
 "mus? Adeò nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, 5
 "quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque
 "caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis,
 "etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, memi-
 "nisse juvat, quum abessem, quotiescumque patria in men-
 "tem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, et 10
 "Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cælum, sub quo
 "natus educatusque essem: quæ vos, Quirites, nunc move-
 "ant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede vestrà, quàm
 "postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non
 "sine causâ. Dii hominesque hunc urbi condendæ locum 15
 "elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo
 "ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi
 "commæatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates,
 "nec expositum nimîâ propinquitate ad pericula classium
 "externarum; regionum Italiæ medium, ad incrementum 20
 "urbis natum unicè locum. Argumento est ipsa magnitu-
 "do tam novæ urbis: trecentessimus sexagesimus quintus
 "annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos popu-
 "los tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar
 "urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida 25
 "oppida, non universa Etruria, tantum terrâ marique pol-
 "lens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ,
 "bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum!)
 "ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus ves-
 "tra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri 30
 "non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite
 "humano invento responsum est, eo loco caput rerum sum-
 "mamque imperii fore: hic, quum auguratò liberaretur
 "Capitolium, Juventas Terminusque, maximo gaudio pa-
 "trum nostrorum, moveri se non passi: hic Vestæ ignes, 35
 "hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus
 "vobis Dii."

LV. Movisse eos Camillus quum aliâ oratione, tum eâ,
 quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur: sed rem du-
 biam decrevit vox opportuna emissa; quòd, quum senatus 40
 post paulò de his rebus in curiâ Hostiliâ haberetur, cohori-
 tesque, ex præsiidiis revertentes, forte agmine forum transi-

rent, centurio in comitio exclamavit : "Signifer, statue signum : hinc manebimus optime !" quâ voce auditâ, et senatus, "accipere se omen," ex curiâ egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege,
5 promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est : saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum ; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut
10 veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta ; formaque Urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

LIBRI SEXTI

CAP. XI. XIV — XX.

EPITOME LIBRI SEXTI.

Rex adversus Volcos et Æquos et Prænestinos prosperè gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. XI. XIV, &c. XX. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crinine affectati regni damnatus, de saxo Tarpejo dejectus est: in cujus notam senatûs-consultum factum est, ne cui de Manliâ gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgârunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur: eamque legem cum magnâ contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere. [CAP. I — XLII. V. c. 365 — 388. A. c. 387 — 364.]

XI. . . . Grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjunctâ Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minimè timeri potuit, a patriciæ gentis viro et inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino; qui, nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægrè ferebat, "solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat; quum iterim, si quis verè æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; 15 suæ vixitioræ neminem omnium mortalium socium esse." His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum

omnium ex Patribus popularis factus, cum plebejis magistratibus consilia communicare: criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aurâ, non consilio, ferri, famæque magnæ malle quàm bonæ esse: et, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri cœpit: "acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum terrent:" et erat æris alieni magna vis, re damnosissimâ etiam divitiibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magister equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

XIV. Dictator exercitum in statis tenebat, minimè dubius, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major domi exorta moles cœgit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat: non enim jam orationes modò M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, quâ mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum catervâ suâ accurrit et manum iniecit: vociferatusque de superbiâ Patrum, ac crudelitate feneratorum, et miseris plebis, virtutibus ejus viri fortunæque, "Tum verò ego," inquit, "nequidquam hæc dextrâ Capitolium arcemque servaverim, si civem com-militonemque meum, tamquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam." Inde rem creditori palam populo solvit, libræque et ære liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant. Acceptus extemplo, in tumultuosam turbam, et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis, ostentans. "Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exsolutâ, mergentibus semper sortem usaris, obsutum sanore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi deo, esse corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. Quodcumque sibi cum patriâ, penatibus publicis ac privatis, juris fuerit, id cum uno homine esse." His vocibus instincta, plebes quum jam unus hominis esset,

addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii rex Fundum in Vejenti, caput patrimonii subiecit præconi : "Ne quem vestrum," inquit, "Quirites, donec quidquam in re meâ supererit, iudicatum addictumve duci patiar." Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc, domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres ; inter quos, quum, omisso discrimine, vera an vana jaceret, "thesauros Gallici auri occultari a Patribus" jecit : "nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam queque publicam avertant : ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse." Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam ; idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur ; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, cæteris omissis, eò versæ erant omnium curæ ; apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

20

XV. Ita suspensis rebus, dictator, accitus ab exercitu, in Urbem venit. Postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus eâ multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit ; qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, "Utinam," inquit, "mihi Patribusque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quem admodum quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut, contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenore plebem Romanam ; et istos, incubantes publicis thesauris, ex prædâ clandestinâ evolvas. Quod nisi facis, sive quòd et ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo ; nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe concitari." Ad ea Manlius, "nec se fefellisse," ait, "non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expe-

"diat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis crimini-
 bus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam,
 dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum
 sit, in se impetum fieri : jam dictatorem profiteri patrocini-
 5 "um scœnatorum adversus plebem : jam sibi ex favore mul-
 titudinis crimen et perniciem quæri. Offendit," inquit,
 "te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba
 lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris
 beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros,
 10 "prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit
 opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed
 "quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam
 "ferre: de capite deducite, quod usuris pernumeratum est :
 "jam nihilo mea turba, quàm ullius, conspectior erit. 'At
 15 "enim, quid ita solus ego civium curam ago?' nihilo
 "magis, quod respondeam, habeo, quàm si quæras, quid ita
 "solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis,
 "quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam
 "quod ad thesauros Gallicos attinet, rem, suapte naturâ
 20 "facilem, difficilem interrogatio facit: cur enim quæritis,
 "quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis
 "potius, quàm ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quò ma-
 "gis argui præstigias jubetis vestras, eò plùs vereor, ne ab-
 "stuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego,
 25 "vobis ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis,
 "ut in medium proferatis."

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut
 peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimu-
 lati falso crimine senatûs, oblataque vani furti invidiæ; ne-
 30 gantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci
 jussit. Arreptus a viatore, "Jupiter," inquit, "Optime
 "Maxime, Junoque Regina, ac Minerva, cæterique Dii De-
 "æque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum
 "militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc
 35 "dextra, quâ Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis
 "et catenis erit?" Nullius nec oculi nec aures indignita-
 tem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi
 imperii civitas fecerat: nec, adversus dictatoriam vim, aut
 tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere au-
 40 debant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, mag-
 nam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capil-
 lum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris

mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quàm gloriæ fuit: quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantùm superbiæ, quòd non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat; cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repenti senatus factus, Satricum coloniam duomillia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera et semisses agri assignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: et jam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat; amotusque, post triumphum abdicatione dictaturæ, terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, "quòd defensores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium, ab ore civium famem suis impensis propulsaentem, oppressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam fenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerent mentitum antè, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pœnè ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pœne Jove erepto ex hostium manibus, vident? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatum? et quem propè cœlestem, cognomine certè Capitolino Joviparem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adèò in uno omnibus satis auxiliù fuisse, nullam opem in tantumultis uni esse?" Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur; quum, remisso eo quod erepturi erant, ex senatus-consulto Manlius vinculis liberatur: quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circejensibus et a Velitris, purgantibus se Vol-

sci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantum de captivis; sed (in quo ab sociis tamen temperaverant) denuntiatum senatûs verbis, facesseroent properè ex Urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo, non civi, comparatum, tegeret.

[D. C. 371. A. C. 381.] XVIII. Recrudescente Manlianâ seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportunè externa pax data; plebi, quòd, non avocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquantò coorta esset, in propinquum certamen aderat et Manlius. Advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitât, plenior aliquantò animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quòd nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintiûs fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatumque, jam per se accensos incitabat plebis animos: "Quousque tandem
30 "ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione, certaturos. Quot enim cliëntes circa singulos fuistis
35 "patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero: ne fortuna mea de-
40 "sit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repentè fui: et vidistis in vincula duci univerai eum, qui
"a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus

"in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique ex-
 "spectem? Bene facitis, quòd abominamini: Dii prohibe-
 "bunt hæc: sed nunquam propter me de cælo descendent.
 "Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis: sicut mihi
 "dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a 5
 "superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti
 "populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos sa-
 "tis sit; nec ullum, nisi quâtenus imperari vobis sinatis,
 "certamen adversus Patres nôritis? Nec hoc naturâ insi-
 "tum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus 10
 "externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum
 "censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare,
 "adversus hos tentare inagis, quàm tueri, libertatem. Ta-
 "men qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi
 "fuitis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis, 15
 "seu vi, seu fortunâ vestrâ. Tempus est, etiam majora
 "conari. Experimini modò et vestram felicitatem, et me
 "(ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet
 "Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus,
 "imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, 20
 "ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste;
 "prohibete jus de pecuniis dici: ego me patronum profite-
 "or plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit.
 "Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine ves-
 "trum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinen- 25
 "da ea, quæ vultis." Inde de regno agendi ortum initium
 "dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia
 "pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte alterâ senatus de secessione, in domum
 privatam, plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti 30
 mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, Servilio
 Ahalâ opus esse, qui non, in vincula duci jubendo, irriteret
 publicum hostem, sed unius jacturâ civis finiat intestinum
 bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim ta-
 men eandem habentem, "Ut videant magistratus, ne quid 35
 "ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti
 "capiat." Tum tribuni consulari potestate, tribunique ple-
 "bei (nam et, quia eundem et suæ potestatis, quem libertatis
 "omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant),
 "hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præ- 40
 "ter vim et cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem in-
 "gentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius et

Q. Publilius tribuni plebis, "Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est: nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suæ."

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt: quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem, A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent: Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum, quòd primò a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio: nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causâ, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines propè quadringentos produxisse dicitur, quibus sine sœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorâsse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta; in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo: ad hæc, servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum; et quum ea quoquè, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnificâ, facta dictis æquando, memorâsset, nudâsse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocâsse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam

populo Romano in suo discrimine darent: et orâsse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberâssent ab tanti memoriâ decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita predictâ die, in Pœtelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est.¹⁰ Ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum¹⁵ et pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quòd gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde Marcus Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in liberâ civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano²⁵ supplicio magnæ parti videri orta: "violatum Capitolium "esse sanguine servatoris: nec Diis cordi fuisse pœnam ejus "oblatam propè oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent."

EPITOME LIBRI SEPTIMI.

Duo novi magistratus adjecti sunt, prætura et cœnalis ædilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cujus remedium et finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbè actum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri obijcebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio cœgit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatus tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romanæ. In eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit; eaque explota est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribuniciâ vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare cortamen descendit, eique occise torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Dum tribus additis, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso latâ damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius, tribunus militum, Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt; ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris, tribuni militum, operâ servatus est: qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites considerant, occasionem consuli in equiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capus in præsidio erant relictî, de eâ occupandâ urbe conspirassent, et detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patrie restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquiniones, et Samnites, et Volscos prosperè gestas continet. [CAP. I.—XLII. p. c. 369—413. A. c. 363—330.]

EPITOME LIBRI OCTAVI.

LATINI cum Campania defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulērunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Quâ legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prosperè, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu; et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte suâ Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in Urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia, virgo Vestalis, incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex illis captum, Cales, colonia deducta est. Item Fragelle colonia deducta sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est; quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, qui rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primò et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est præpter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in Urbem ab exercitu esset propter auspiciâ repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bonæ gerendæ invitatus, contra edictum ejus prosperè adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causâ parum proficeret, populi præcibus donatus est. Res præterea contra Samnites prosperè gestas continet. [CAP. I.—XL. p. c. 414—434. A. c. 336—330.]

LIBRI NONI

CAP. I—XI. XVI—XIX.

EPITOME LIBRI NONI.

II. III, &c. T. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsequibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur: VIII. IX, &c. Idemque auctore Sp. Postumio consule (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpâ tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur), cum duobus tribunis plebis, et omnibus qui foedus sponponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. Nec multo post, fuis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obeides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus dum adjectis sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et Pontis colonis deducta sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quae Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam in ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum antè per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marcos, Pelignos, Equos, et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prosperè gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, sedilis curulis fuit per forensam factionem creatus: quæ quum comitia et Campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. XVI. XVII, &c. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quàm de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat. [CAP. I.—XLVI. p. c. 438—449. A. c. 319—303.]

I. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romanâ Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio, consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infectâ redierant, "Ne nihil actum," inquit, "hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex foedere repetitæ fuerant, ita non fuisse cordi tam superbe ab Romanis federis expiationem speretam, Quid enim ultra fieri ad placandos

[c. c. 319—303. A. c. 319.]

"Deos mitigandosque homines potuit, quàm quod nos feci-
 mus? Res hostium in prædâ captas, quæ belli jure nos-
 træ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non
 potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum,
 5 "ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos,
 "Romam portavimus. Quid, ultra tibi, Romane, quid
 "fæderi, quid Diis arbitris fæderis debeo? Quem tibi tua-
 "rum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram,
 "neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quòd
 10 "si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at
 "ego ad Deos vindices intolerandæ superbix confugiam; et
 "precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ red-
 "ditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sæ-
 "vitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum
 15 "corporum, non bona sequentia domini deditionem exsati-
 "ent. Placari nequeunt, nisi hauriendum sanguinem lani-
 "andaque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum,
 "Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla
 "nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum hu-
 20 "manarum maximum momentum sit, quam propitiis rem,
 "quam adversis agant Diis, pro certo habete, priora bella
 "adversus Deos magis, quàm homines, gessisse; hoc, quod
 "instat, ducibus ipsis Diis gesturos."

II. Hæc, non læta magis quàm vera, vaticinatus, exercitu
 25 educto, circa Caudium castra, quàm potest occultissimè,
 locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castra-
 que esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit;
 pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pas-
 cere jubet præsidii: ubi inciderint in prædatores, ut idem
 30 omnibus sermo constet, "legiones Samnitium in Apuliâ esse,
 "Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse,
 "quin vi capiant." Jam is etiam rumor antè, de industriâ
 vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi,
 eò maxime, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud
 35 erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac
 fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem ter-
 rorem deficeret: ea modò, quâ irent, consultatio fuit. Dum
 ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram Superi maris
 patens aperta que, sed, quantò tutior, tantò ferè longior; al-
 40 tera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus
 est: saltus duò alti angusti silvosque sunt, montibus circâ
 perpetuis inter se juncti: jacet inter eos satis patens, clausus

in medio, campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed antè, quàm venias ad eum, intrandæ primæ angustiae sunt; et aut eadem, quâ te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campam viâ 5 aliâ per cavam rupem Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenêre. Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, quâ venerant, pergunt repe- 10 tere viam: eam quoque clausam suâ obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles 15 silent. Deinde ubi prætoria consulum erigi vidêre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademptâ, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter 20 aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quòd hostes superbè increpabant) cum miserbili confessione eludentes. Ad consules mæstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset), suâ sponte legati ac tribunî conveniunt: 25 militesque ad prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quàm consultantes, nox oppressit: quum pro ingenio quisque fremerent: alius "per obices viarum;" alius, "per adversa montium, per silvas, quâ 30 ferri arma poterunt, eamus. Modò ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam propè triginta vincimus; omnia æqua et plana erunt Romano, in perfidum Samnitum pugnanti:" alius, "Quò; aut quâ eamus? Num montes moliri sede suâ paramus? Dum hæc imminebunt 35 juga, quâ tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet." His invicem sermonibus, quâ cibi, quâ quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus 40 quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus: itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per lite-

ras consulendum censent. Jam is, gravis annis, non
 militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vige-
 bat vis animi consilii-que. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos
 saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio
 filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos; quæ ubi spre-
 ta sententia est, iterumque, eodem reme-
 ante nuntio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti
 10 oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis
 jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore
 rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in
 consilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra
 dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus
 15 esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantum adji-
 cet: "Priore se consilio, quod optimum duceret, cum po-
 tentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firma-
 re pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates,
 quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura
 20 "vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum
 "consilium esse." Quum filius aliique principes percon-
 tando exsequerentur, "Quid si media via consilii capere-
 tur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli
 "victis imponerentur?" "Ista quidem sententia;" inquit,
 25 "ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit.
 "Servate modò, quos ignominia irritaveritis: ea est Roma-
 na gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in
 "pectoribus illorum, quidquid istuc præsens necessitas in-
 "usserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vo-
 30 "bis quiescere sinet."

IV. Neutrâ sententiâ acceptâ, Herennius domum e cas-
 tris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi
 conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum
 inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum
 35 pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti pro-
 vocarent ad pugnam. Tum Pontius, "debellatum esse," re-
 spondit: "et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fa-
 "teri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum
 "missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus
 40 "fore; si agrò Samnitium decederetur, coloniæ abduceren-
 "tur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum æquo fœ-
 "dere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus

Quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capuâ, omnium egeni, corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis: confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benignè mittunt; et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis; neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et alloquia non modò sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant: adeò, super mœrorem, pudor quidam fugere colloquia et cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capuâ, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percontantibus majoribus natu, "multò sibi mœstiores et abjectioris animi visos," referrent; "adeò silens, ac propè mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solùm, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut antè Gallos, sed, quod multò bellius cosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque."

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum pæne Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longè aliter se habere rem dixisse: "Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquantò Samnitibus, quàm Romanis, tristio rem memoriã fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore." Jam

Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsessos primùm audierunt : tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quàm periculi, nuntius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat : dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœdè factam acceperunt : extemploque sine ullâ publicâ auctoritate consensum in omnem formam luctûs est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro suâ sponte cœptum priùs, quàm indictum : lati clavi, annuli aurei positi ; pæne mœstior exercitu ipso civitas esse : nec ducibus solùm atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare Urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitûs, etiam iratis miserabilis : non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque, ingressi serò in Urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratû agere, nisi quod expressum senatûs-consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causâ. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Ælium Pætum magistrum equitum : quibus vitio creatis, suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita : et, quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is consules creavit Q. Publium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quòd nulli eâ tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratuum inierunt, solennibusque senatûs-consultis perfectis, de pace Caudinâ retulerunt : et Publius, penes quem fascès erant, "Dic, Sp. Postumi," inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, "Haud sum ignarus," inquit, "consules, ignominie, non honoris causâ me primum excitatum, jassumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum quâ infelicis belli, quâ ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxâ nostrâ neque de pœnâ retulistis, omissâ defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam : quæ sententia testis erit, mihi ne, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu necessariâ

"sponsione obstrinxi. Quâ tamen, quando injussu populi
 "facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex
 "eâ, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus.
 "Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamur religio-
 "ne populum, si quâ obligavimus; ne quid divini humanive
 "obstet, quò minus justum piumque de integro ineatur bel-
 "lum. Interea consules exercitum scribere, armare, edu-
 "cere placet; nec prius ingredi hostium fines, quàm omnia
 "justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii im-
 "mortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. 10
 "Postumium, T. Veturium, consules cum Samnitibus pros-
 "perè bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub
 "jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre
 "nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium
 "nostris capitibus excipientes. Novos consules legiones 15
 "que Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut
 "omnia ante nos consules bella gesta sunt." Quæ ubi
 "dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit om-
 "nes, ut modò vix crederent, illum eundem esse Sp. Postu-
 "mium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset; modò miseraren- 20
 "tur, quòd vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium
 "passurus esset ob iram direptæ pacis. Quum omnes, lau-
 "dibus modò prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus
 "irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio et
 "Q. Mælio, tribunis plebis; qui, "neque exsolvi religione po- 25
 "pulum," aiebant, "deditione suâ, nisi omnia Samnitibus,
 "qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro
 "eo, quòd, spondendo pacem, servassent exercitum populi
 "Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum,
 "quum sacrosancti essent, dedi hostibus violari posse." 30

IX. Tum Postumius, "Interea dedite," inquit, "profa-
 "nos nos, quos salvâ religione potestis: dedetis deinde et
 "istos sacrosanctos, quum primum magistrata abierint; sed,
 "si me audiat, prius, quàm dedantur, hîc in comitio vir-
 "gis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. 35
 "Nam quòd deditione nostrâ negant exsolvi religionæ popu-
 "lum, id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res
 "habeat, dicere, quis adeò juris fecialium expertus est, qui
 "ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam
 "sponsiones quàm fœdera sancta esse apud eos homines, 40
 "apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur:
 "sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod po-

"palum teneat. An, si eadē superbā, quā sponsonem
 "istam expresserunt nobis Samnites, cōgissent nos verba
 "legitima deditum urbes nuncupare, deditum populum
 "Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem, templa,
 5 "delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditio-
 "nem, quoniam de sponsione agitur: quid tandem, si spo-
 "pondissemus, urbem hanc relicturum populum Roma-
 "num? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges
 "non habiturum? si sub regibus futurum? 'Dii meliora!'
 10 "inquis: atqui non indignitas rerum sponsonis vinculum
 "levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in om-
 "nia potest: et ne illud quidem, quod quosdam forsitan
 "moveat, refert, consul, an dictator, an prætor sponponderit.
 "Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit
 15 "satis consules spondere; sed legatos, quæstores, tribunos
 "militum, spondere cōegerunt. Nec a me nunc quisquam
 "quæserit, quid ita sponponderim? quum id nec consulis
 "jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat
 "arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem.
 20 "Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis
 "gestum est. Dii immortales et vestris et hostium impera-
 "toribus mentem ademerunt: nec nos in bello satis cavi-
 "mus; et illi malè partam victoriam malè perdiderunt, dum
 "vix locis, quibus vicerant, eredunt, dum quâcumque con-
 25 "ditione arma viris in arma natis auferre festinant. An,
 "si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo
 "ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum
 "senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui
 "iter expeditis erat: interea in induciis res fuisset, donec
 30 "ab Româ legati aut victoriam illis certam, aut pacem af-
 "ferrent. Ea demum sponso esset, quam populi jussu spo-
 "pondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos sponpon-
 "dissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut
 "illi, velut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum ca-
 35 "pere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exer-
 "citiū eadem, quæ impedierat, fortuna expediret; vanam
 "victoriam vanior irritam faceret pax: sponso interponere-
 "tur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid
 "enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Ro-
 40 "mano actum est? quis vos appellare potest? quis se a
 "vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil
 "sponpondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis.
 "Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis;

“nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus
 “sponsores nos sumus, rei satis locupletes. In id, quod
 “nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra:
 “et animos; in hæc sæviant; in hæc ferrum, in hæc iras acu-
 “ant. Quod ad tribunos attinet, consulite, utrùm præsens de-
 “ditio eorum fieri possit, an in diem differatur. Nos interim,
 “T. Veturi, vosque cæteri, vilia hæc capita luendæ sponsio-
 “nis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.”

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec
 cæteros solùm, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatûs
 dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdi-
 caverunt, traditque fecialibus cum cæteris Caudium ducen-
 di. Hoc facto senatûs-consulto, lux quædam affulsisse civita-
 ti visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum
 ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus
 æquabant. “Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius con-
 “silio et operâ: ipsum se cruciatibus et hostium iræ offerre,
 “piaculaque pro populo Romano dare.” Arma cuncti spec-
 tant et bellum. “En unquam futurum, ut congredi arma-
 “tis cum Samnite liceat?” In civitate irâ odioque arden-
 te, delectus propè omnium voluntariorum fuit: rescriptæ ex
 eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exer-
 citus. Prægressi feciales, ubi ad portam venêre, vestem de-
 trahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri.
 Quum apparitor verecundiâ majestatis Postumium laxè vin-
 ciret, “Quin tu,” inquit, “adducis lorum, ut justa fiat de-
 “ditio?” Tum, ubi in cætum Samnitium et ad tribunal
 ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba
 fecit: “Quandoque hîc homines injussu populi Romani
 “Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam
 “rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quò populus Roma-
 “nus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.”
 Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quantâ maximè
 poterat vi, perculit, et clarâ voce ait, “se Samnitem civem
 “esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium vio-
 latum; eò justius bellum gesturos.”

XI. Tum Pontius, “Nec ego istam deditionem accipi-
 “am,” inquit, “nec Samnites ratam habebunt. Quin tu,
 “Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis,
 “aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate
 “habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello,

"qui te captum victori, cum quâ potes fide, restituis? Po-
 "pulum Romanum appello; quem si sponsionis ad Furcu-
 "las Caudinas factæ poenitet, restituat legiones intra saltum,
 "quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia
 15 "pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tra-
 "diderunt: redeant in castra sua. Quidquid pridie habu-
 "erunt, quàm in colloquium est ventum, habeant: tum bel-
 "lum et fortia consilia placeant; tunc sponsio et pax repu-
 "diatur. Eâ fortunâ, iis locis, quæ ante pacis mentionem
 20 "habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus con-
 "sulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accuse-
 "mus. Nunquamne causa defiet, cur victi pacto non ste-
 "tis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis:
 "auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum au-
 25 "rum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones
 "vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis;
 "et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non
 "probat populus Romanus ignominiosâ pace legiones ser-
 "vatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restitui-
 30 "at: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis
 "dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem
 "habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam [hosti]
 "tibi remittendo pactus sum, non habeam; hoc tu, A. Cor-
 "neli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego verò
 35 "istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror;
 "nec moror, quò minùs in civitatem obligatam sponsione
 "commissâ, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen,
 "redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modò
 "legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samni-
 40 "tem civem Postumium, non civem Romanum, esse, et a
 "Samnite legatum Romanum violatum: eò vobis justum in
 "nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non
 "pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages
 "senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor,
 45 "deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quò minùs,
 "ubi visum fuerit, abeant." Et illi quidem, forsitan et pub-
 "licâ, suâ certè liberatâ fide, ab Caudio in castra Romana
 inviolatî redierunt.

XVI. [*L. Papirius Cursor*] fuit vir haud dubiè
 40 dignus omni bellicâ laude, non animi solùm vigore, sed
 etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernici-
 tas inerat, quæ cognomen etiam dedit; victoremque cursu

omnium ætatis suæ fuisse ferunt, et, seu virium vi, seu exercitatione multâ, cibi vinique eundem capacissimum : nec eum ullo asperiores (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gestâ laxaret aliquid laboris : quibus ille, "Ne nihil remissum dicatis, remitto," inquit, "ne utique dorsam demuleceatis, quum ex equis descendetis : " et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænестinus prætor per timorem segniùs ex subsidiis suos duxerat in primam aciem : quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit : ad quam vocem exanimi stante Prænестino, "Agedum, lictor, excide radicem hanc," inquit, "incommodam ambulantis : " per-fusumque ultimi supplicii metu, multâ dictâ, dimisit. Haud dubiè illâ ætate, quâ nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Rômana staret : quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asiâ perdomitâ, in Europam vertisset,

XVII. Nihil minùs quæsitum a principio hujus operis videri potest, quàm ut plùs justo ab rerum ordine declinarem ; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut diverticula amœna, et requiem animo meo quærerem : tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium ; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimùm in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maximè in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facilitè præstant invictum Romanum imperium. Jam primùm, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum ; sed clariorem tamen eum facit, quòd unus fuit, quòd adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum ; Cyrum, quem maximè Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modò Pompejum, vertenti præbuit fortunæ ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum ; M. Valerium Corvum,

C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquat-
tum, Q. Publilius Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fa-
bium Maximum, duos Decios, L. Volamnum, Manium Cu-
rium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Panicum Ro-
mano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset.
Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro
erat, animi ingenique; tum disciplina militaris, jam inde
ab initiis Urbis tradita per manus, in artibus perpetuis præcep-
tis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita
10 deinde exactores regum Junii Valerique; ita deinceps Fa-
bii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes
ii, quibuscum Alexandro dimicandum erat, senem viderant.
Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quo-
que haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in
15 acie oblatum par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus,
insignes antè milites, quàm duces? cessissent Decii, devotis
corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor,
illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis
unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regi-
20 bus constare dixit, unus veram speciem Romani senatûs
cepit? Id verò erat periculum, ne sollertiùs, quàm quilibet
unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, consue-
tus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ delige-
ret, aciem instrueret, subsidiis firmaret? Non cum Dario
25 rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen
trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ
apparatibus suæ (prædæ verius, quàm hostem), nihil aliud
quàm bene ausus vana contemnere, incruentus devicit.
Longè alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmi-
30 ne commissabundus incescit, visus illi habitus esset, saltus
Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, et vestigia recentia do-
mesticæ cladis, ubi avunculus ejus auper Epiri rex Alexan-
der absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secun-
35 dis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui, si ex habitu
novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod sibi vic-
tor induerat, spectetur, Dario magis similis, quàm Alexan-
dro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ oblitum
degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Re-
40 ferre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et de-
sideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedo-
nibus graves, nedum victoribus; et fœda supplicia, et inter

vinum et epulas cædes amicorum, et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præservida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoris virtutibus duimus? Id verò periculum erat, (quod levissimi ex Græcis, 5 qui Parthorum quoque contra nomen Romanæ gloriæ favent, dictitare solent) ne majestatem nominis Alexandri (quem ne famâ quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus? et, adversus quem Athenis, in civitate fractâ Macedonum armis, cernente tum maxime 10 propè fumantes Thebarum ruinas, concionari liberè ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet), adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit? Quantalibet magnitudo hominis concipiat animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta 15 paulò plùs decem annorum felicitate: quam qui eò extollunt, quòd populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus 20 conferre. Miremur, si, quum ex hac parte sæcula plura numerentur, quàm ex illâ anni, plùs in tam longo spatio, quàm in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortunâ confers? Quot Romanos duces nominem, quibus 25 nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et, quò sint mirabiliores, quàm Alexander aut quisquam rex, denos vicanosque dies quidam 30 dictaturam, nemo plùs quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causâ revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: malè gestis rebus 35 alterius successum est: tironem aut malâ disciplinâ institutum exercitum acceperunt. At (Hercule!) reges non liberi solùm impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem 40 fortunæ pignora in discrimen detulisset: immo etiam eò plùs periculi subisset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solùm obnoxium, sed etiam

offerentem se : Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloriâ, vel rerum magnitudine, pares ; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret morereturque.

XIX. Restat, ut copiarum copiis comparentur, vel numero
 5 vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano propè delectu decem scribebantur legiones : quaterni quinque exercitus sæpe per eos annos in Etruriâ, in Umbriâ, Gallis
 10 hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Æquis, et omni Campaniâ, et parte Umbriæ Etruriæque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni orâ Græcorum Inferi maris a Thuriis Neapolim et
 15 Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, et quatuor millibus equitum, maximè Thessalorum : hoc enim roboris erat. Persas, In-
 20 dos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quàm auxilium traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset : Alexandro (quod postea Hannibali accidit), alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissæque illis ; Romano scutum, majus
 25 corpori tegumentum, et pilum, haud paulò, quàm hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans : sed illa phalanx immobilis, et unius generis : Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans ; facilis partienti, quâcumque opus esset, facilis jun-
 30 genti. Jam in opere quis par Romano miles ? quis ad tolerandum laborem melior ? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies ? Næ, ille sæpe, etiam si prima prosperè evenissent, Persas et Indos et imbellem
 35 Asiam quæsisset, et cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset : quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asiâ gestorum ab hoc ipso juvene cum suâ conferentem. Equidem, quum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum
 40 cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum : et forsitan, quum et fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, et timor par adversus

communem hostem duas potētissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modò cum 5 clade ullâ, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, et civilia bella sileant: nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam apertâ acie, nunquam æquis, utique nunquam nostris, locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis 10 miles timere potest: mille acies, graviore quàm Macedonum atque Alexandri, avertit; avertetque, modò sit perpetuus hujus, quâ vivimus, pacis amor et civilis cura concordie.

EPITOME LIBRI DECIMI.

COLONIÆ deductæ sunt Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Dum tribus adjecti sunt, Anienis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prosperè pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanus exercitus in maximo est ut discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte suâ victoriam ejus pignus populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iurjurando obstrictus, quo majore constantiâ virtutis pugnaret, in aciem descendens, fudit. Censui actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo. [CAP. I.—XLVII. V. C. 450—459 A. C. 302—293.]

EPITOMÆ LIBRORUM DECEM DEPERDITORUM.

EPITOME LIBRI UNDECIMI.

QUUM Fabius Gurgis consul malè adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus, pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eò maxime senatum movit, quòd iturum se filio legatum pollicitus est; idque præstitit. Ejus consilii et operâ filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho, securi porcessit. Quum civitas postulentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidaurio transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsam numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præseset, operâ militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem potentibus fœdus quartò renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, et Sabinis, qui rebellerant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Colonie deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censui actus, lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs, propter eas alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum recessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est: isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volturnenses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat. [V. C. 460—468. A. C. 292—284.]

EPITOME LIBRI DUODECIMI.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut

de his iniuriis quærentur, missi, poësti sunt: ob id, bellum his indictum est. Samnites desceuerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Brutios, et Etruscos, aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus, Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in presidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit. [u. c. 469—471. A. c. 283—281.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI TERTII.

VALERIUS Lævinus consul parum prosperè adversus Pyrrhum pugnauit; elephætorum maximè inusitatâ facie territis militibus. Post id prælium, quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem inuenit; populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causâ rex in urbem reciperetur: de quâ re quum ad frequentiorum senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui, propter valetudinem oculorum, iamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententiâ suâ tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius, censor primus ex plebe, lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Itorum aduersus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Brutios, et Samnites, prosperè gestas continet. [u. c. 472—474. A. c. 280—278.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI QUARTI.

PYRRHUS in Siciliam trajecit. Quum, inter alia prodigia, fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Corius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italiâ expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Lustrum a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemæo, Egypti rege, societas juncta est. Sextilia, virgo Vestalis, damnata incesti, villa defossa est. Colonie deductæ sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab his fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, et Brutios, feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet. [u. c. 475—480. A. c. 277—272.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI QUINTI.

VICTIS Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione factâ, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatis ad senatum missos quidam juvenes pulsasset, dediti sunt Apolloniatis. Picentibus victis pax data est. Colonie deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primùm populus Romanus argento uti cepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatum est, ut essent octo. [u. c. 481—488. A. c. 271—264.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI SEXTI.

ORIGO Carthaginiensium, et primordia urbis eorum, referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum, auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de eâ re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesque, contentio fuisset. Transgressis tum primùm mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Pænti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorum in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pænos et Vulturnos prosperè gestas continet. [u. c. 488—491. A. c. 264—261.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI SEPTIMI.

Cn. Cornelius consul, a classe Punicâ circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pænorum prosperè pugnauit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum: ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a comâ, tibicine

cadente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsicâ contra Sædos, et Corsos, et Hannonem Pœnorum ducem, feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Pœnis circumsecessum, temerè duxisset exercitum, M. Calpurnius tribunus militum virtute et opèrà evasit; qui, cum trecentis militibus eruptione factâ, hostes in se converterat. Hannibal, dux Pœnorum, victâ classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus cœnâ, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit. [u. c. 492 — 495. A. c. 260 — 257.]

EPITOMÆ LIBRI DECIMI OCTAVI.

ATILIUS Regulus in Africâ serpentem portentossæ magnitudinis, cum magnâ militum clade, occidit; et, quum aliquot præliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, succosorquæ ei a senatu prosperè bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est; in quibus, inter causas petendi successoris erat, quòd agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quærente deinde Fortunâ, ut magnum utriusque casûs exemplum in Regulo prodideret, arcesito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terrâ marique prosperè gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Cornucanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius Maximus, censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem milia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem milia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et iurejurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit; et, quum fide custoditâ reverus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit. [u. c. 496 — 502. A. c. 256 — 250.]

EPITOMÆ LIBRI UNDEVIGESIMI.

CÆCILIUS Metellus, rebus adversus Pœnos prosperè gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussis mergi pulli, qui cibari volebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, iussuque dictatore ducere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Colonia deducta sunt Fregens, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum milia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, malè pugnaverat, a ludis revertens, quum turbâ premeretur, dixit: "Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret!" Ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primùm creati sunt. Cæcilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in Urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prosperè gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victâ ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Potentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Veste arderet, Cæcilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Dum tribus adjectæ sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt. [u. c. 502 — 511. A. c. 250 — 241.]

EPITOMÆ LIBRI VICESIMI.

BROLETIUM colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia, virgo Vestalis, incesti damnata est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Frætorum numerus amplifatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruerant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latiniqûe nominis trecenta milia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primùm trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Iatri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta milia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum aræa dispersi per omnes fuissent; Equilina, Palatina, Suburrana, Collina. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, et Circum Flaminium extruxit. Colonia deducta in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona. [u. c. 512 — 533. A. c. 240 — 219.]

LIBRI VICESIMI PRIMI

CAP. I—XVIII. XXXII—XLVI.

EPITOME LIBRI VICESIMI PRIMI.

I, &c. In Italiam belli Punici secundi ortus narratur; v, &c. Et Hannibalis Pœnorum ducis, contra fœdus, per Iberum amnem transitus; xiv. A quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa, octavo mense capta est. xviii. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur: quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fuis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; xxxiii, &c. Et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitû Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transit. Cn. Cornelius Scipio in Hispaniâ contra Pœnos prosperè pugnavit, duce hostium Magone capto. [CAP. I—LXIII. v. c. 534—535. A. c. 218—217.]

I. In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè omnium memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello: et adeò varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odis etiam propè majoribus certârunt, quàm viribus: Romanis indignantibus, quòd victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbè avarèque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem, annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris iurjurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore po-

pulo Romano. Angebant ingentis spiritûs virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam, inter motum Africæ, fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam. *post hoc factum*

II. His anxius curis ita se Africæ bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispaniâ augendo Punico imperio gessit; ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna, et pueritia Hannibalis, distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem propecto annis adscitus; et, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plûs quàm modicæ erant, haud sanè voluante principum imperio potitus. Is, plura consilio quàm vi gerens, hospitium regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus, haud alio quàm si evasisset vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitiâ dolores, ridentis etiam speciem præberet. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque, mediis inter imperia duorum populorum, libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum, haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, quâ extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se accesserat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, "Et æquum potulare videtur," inquit, "Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum." Quum admiratione tam

incipitis sententiæ in se omnes convertisset, "Florem at-
 "tis," inquit, "Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fru-
 "endum præbuit, justo jure eum a filio repeti censet: hos
 "tamen minimè decet, juventutem nostram pro militari ru-
 5 "dimento assuefacere libidini prætorum. An hoc timeamus,
 "ne Hamilcaris filius nimis serò imperia immodica et regni
 "paterni speciem videat? et, cujus regis genero hæreditarii
 "sint relictis exercitus nostri, ejus filio parum maturè servia-
 "mus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus,
 10 "sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum cæte-
 "ris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium in-
 "gens exsuscitet."

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hammoni assentie-
 bantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit.
 15 Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu om-
 nem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem red-
 ditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vul-
 tu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaue intueri:
 dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad
 20 favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad
 res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis
 fuit; itaque haud facillè decerneres, utrùm imperatori, an ex-
 ercitu, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam
 præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset;
 25 neque milites alio duce plùs confidere, aut audere. Pluri-
 mum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii in-
 ter ipsa pericula erat: nullo labore aut corpus fatigari, aut
 animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par:
 cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus fini-
 30 tus: vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tem-
 pora. Id, quod gerendjs rebus superesset, quieti datum: ea ne-
 que molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari
 sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque
 militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excel-
 35 lens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque
 idem longè primus erat: princeps in prælium ibat: ultimus
 consortio prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingen-
 tia vitia æquabant; inhumana crudelitas, perfidia plùs
 quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus,
 40 nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole vir-
 tutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore
 meruit, nullà re, quæ agenda videndaque magno futuro duci
 esset, prætermittà.

V. Cæterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandū ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret. Saguntinis inferre bellum statuit: quibus oppugnandis quia haud dubiè Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quàm in ditone, Carthaginensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. 10 Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat, diripitque. Quo metu percussæ minores civitates, stipendio imposito, imperium accepere. Victor exercitus, opulentusque prædâ, Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo prædâ, stipendio præterito cum fide ex- 15 solvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica et Arbocala urbes vi captæ. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandicâ profugi, exsilibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxis- 20 sent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave prædâ turbavere. Hannibal prælio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut 25 locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripâ, elephantos antè quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; 30 invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et in multitudine freti, et quò metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quò interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quâ cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte alterâ ripæ 35 vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquâquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temerè acto, perverti posset; eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremo, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex variâ trepida-

1. dies - m & f. nō eig. m. nō pla
3. prolatendurus sub hanc. prolato - are de
3. rev. eri. optus - clisp
4. Curator - clisp.
5. Statuturus - sup. of status
5. Because an attack on them would
without doubt stir up the Roman
7. finis eig - m & f. finis hanc. mades
9. serie - gov. by jurgens. mades of loading the
9. serie are. esse stum. (series)
12. diripio. in. spūs. raptum
12. fucille. esse hanc. - fucille. mades
14. adj. of plenty. a want for gov. or all
14. hiberna. rorum - mades. sing. mades
15. partior. in. titus. dabo
15. mactato - arens of puz
19. hospes. adj.
19. efful. - c & l. neuter - this common
22. To a place in age. from or by a place in ab.
25. locus. mades. sing. - hanc. mades
27. transire. - mades
30. mades. cum - cibus - eig. mades
31. diripio. - arens. - atum
34. fustillo. are. - tuli - sublatum
35. vides. in. c. - mades. " "
35. vides. - gov. by videns - vides. to or for
38. fides. are. - di & fides. sum
39. annis - adj. of plenty. a want
42. duo - tri. - tritum

41. - pot. eras

m ex tanto pi
adrato amne
gris, intra pa
cepit. Et jar
rthaginiensiur

cæterum jan
antur, maxime
litis erat sator
legati a Sa
am haud dubie
nt P. Cornelius
legatis in se
placuisseque
inspiciendas
denuntiarent
ineret, et Car
populi Roma
cretâ, pcedum
agnari allatum
Alii, provin
ernentes, terrâ
um in Hispani
rant, qui noi
que ex Hispani
tutissima vide
Valerius Flac
Hannibalem
ello, ad ducer

ie, jam Sagur
gè opulentiss
a mari. Or
tiam ab Arde
ntas breviter
fructibus, se
linæ, quâ fidei
nt. Hanniba
assim agris, u
at in planiore
ergens: adve

5 ^{sus} eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus ad-
moveri posset: sed ut locus procul muro satis æquus agen-
dis vineis fuit; ita haudquâquam prosperè, postquam ad
effectum operis ventum est, cœptis succedebat: et turris in-
gens imminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra cæte-
ræ modum altitudinis emunitus erat; et juvenus ^{delecta},
ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore
obsistebant. Ac primò missilibus submovere hostem, nec
quidquam satis tutum munientibus pati: Deinde jam non
pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpen-
dum etiam in stationes operaque hostium animus erat; qui-
bus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini
cadebant, quàm Pœni. Ut verò Hannibal ipse, dum murum
incautiùs subit, adversum femur tragulâ graviter ictus ceci-
dit; tanta circâ fuga ac trepidatio fuit, ut non multum
abesset, quin opera ac vineæ desererentur. 15

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quàm oppug-
natio, fuit, dum vulnus ducis curaretur: per quod tempus
ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac muni-
tionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum
est bellum; pluribusque partibus, vix accipientibus quibus-
dam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries.
Abundabat multitudo hominum Pœnus; ad centum enim
quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Op-
pidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri
cœpti sunt: et non sufficiebant (jam enim feriebantur arie-
tibus) muri, quassatæque multæ partes erant. Una conti-
nentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres,
quantumque inter eas muri erat, cum fragorè ingenti pro-
ciderant: captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Pœni;
quâ, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque
in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile
erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem par-
tis alterius conseri solent: sed justæ acies, velut patenti
campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia in-
tervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio, animos
irritat; Pœno cepisse jam se urbem, si paululùm annitatur,
credente; Saguntinis pro nudatâ mœnibus patriâ corpora
opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se
locum hostem immitteret. Itaque, quò acriùs et conferti
magis utrimque pugnant, eò plures vulnerabantur; nullo
inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica 40

erat Saguntinis, missile telum, hastili abieigno, et cætera tere-
 reti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat: id,
 sicut in pilo quadratum, stuppâ circumligabant, linebantque
 pice. Ferrum autem tres longum habebat pedes; ut cum
 5 armis transfigere corpus posset. Séd id maximè, etiamsi
 hæsisset in scuto, nec penetrâset in corpus, pavorem facie-
 bat; quòd quum medium accensum mitteretur, concep-
 tumque ipso motu multò majorem ignem ferret, arma
 omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus
 10 præbebat.

IX. Quum diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis,
 quia præter spem resisterent, crevisset animi; Pœnus, quia
 non vicisset, pro victo esset; clamorem repentè oppidani
 tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impedi-
 15 tum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque
 in castra redigunt. Interim ab Româ legatos venisse nun-
 tiatum est: quibus obviâ ad mare missi ab Hannibale,
 qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam efferatarum
 gentium arma; nec Hannibali, in tanto discrimine rerum,
 20 operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos
 protinus Carthaginem ituros: literas igitur nuntiosque ad
 principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suo-
 rum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis
 posset.

X. Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea
 quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus, adverso
 senatu, causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem
 suam, non assensum audientium, egit: "Per Deos, fœde-
 25 rum arbitros ac testes, monuisse, prædixisse se, ne Hamil-
 "caris progeniem ad exercitum mitterent: non manes, non
 "stirpem ejus conquiescere viri; nec unquam, donec san-
 "guinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura
 "Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni,
 "viamque unam ad id cernentem, si, ex bellis bella seren-
 35 "do, succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam
 "igni præbentes, ad exercitus misistis: aluistis ergo hoc
 "incendium, quo nunc ardeatis." Saguntum vestri circum-
 "sident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem
 "circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis,
 40 "per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrùm hos-
 "tem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis?

"Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator
 "vester in castra non admisit; jus gentium sustulit. Hi
 "tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad
 "vos veniunt; res ex fœdere repetunt. Publica fraus ab-
 "sit; auctorem culpæ et reum criminis deposcunt. Quò
 "leniùs agunt, segniùs incipiunt; eò, quum cœperint, vere-
 "or, ne perseverantiùs sæviant. [Egates] insulas [Erycem-]
 "que ante oculos proponite; quæ terrâ marique per quatuor
 "et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed
 "pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. Sed [Ta-]
 "rento, id est Italiâ, non abstinueramus ex fœdere; sicut
 "nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii homi-
 "nesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus
 "fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus iudex, unde jus
 "stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal
 "vineas turresque admoveat: Carthaginis mœnia quatit ari-
 "ete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris ca-
 "pitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum,
 "habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hanniba-
 "lem? dicit aliquis. Scio, meam levem esse in eo auc-
 "toritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilca-
 "rem eò perisse lætatus sum, quòd, si ille viveret, bellum
 "jam cum Romanis haberemus; et hunc juvenem, tam-
 "quam Furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec
 "dedendum solum id piaculum rupti fœderis; sed, si nemo
 "deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras,
 "ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaue ejus
 "accedere, neque sollicitare quietæ civitatis statum, possit.
 "Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui
 "senatui satisfaciant; alios, qui Hannibali nuntient, ut ex-
 "ercitum ab Sagunto abducatur, ipsumque Hannibalem ex
 "fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Sa-
 "guntinis reddendas decerno."

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare
 oratione cum eo necesse fuit: adeò propè omnis senatus
 Hannibalis erat; infestiusque locutum arguebant Hanno-
 nem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Re-
 sponsum inde legatis Romanis est, "Bellum ortum ab Sa-
 "guntinis, non ab Hannibale esse: populum Romanum
 "injustè facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginien-
 "sium societati præponat." Dum Romani tempus terunt
 legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem præ-

2. castra - orum - sing. nauting.

3. bello populi palium

4. upeto upetere petiterem

5. deposeo - ui - deponere deponitur

6. leniter & sequitur - ad. of 3rd decl.

6. verum verum veritas

7. sacro - in & ii - in tuum - pres. subj.

13. ambrigo ambrigere - praest. & sup. carere

17. fallo, in, populi palium

18. incido - celi in caelum

Argentea was then small island
west on the west coast of Sicily - remark
on a desert of the Carthage, in a narrow bottle
Eng. is a mountain in the NW of
Sicily - not far from these islands

Tamietum in the S. part of Sicily
in the hollow of the foot

24. fax vultu gress. pharetrae

25. nemo, nimiris - vultu, pro. de. pharetrae.

26. decho vici vestitur

30. quatio - tiare - an. citum, pres. subj.

32. dedo dedere dididi diditur, pres. subj.

35. neque. ad. neut. indel.

36. apuo an. ai. argutem

~~vetustissimus~~ vetustus - oris - ipse

40. vetus veteris veterum

42. festico, er. - - -

42. festico - i - festus er.

ietem de-
te operum
tes stimu-
ro concio-
o accensi.
ulla vi re-
tem habu-
; ita non
um murum
reficerent.
dorta est:
m, (quum
rant. Ipse
r bis supe-
am admo-
tis, muros
em ratus,
endum ab
camenta
e antiquae
: perque
ant. Lo-
ltis ballis-
minentem
m interior-
ique sum-
do, mino-
cit inopia
externae
ca omnia
recreavit
anosque:
entis con-
oppressi

aharbale,
pigrè rem-
irent. Is
diquantu-
ruinis ad-
m extem-
multorum

XI. Qu
oratione ci
Hannibalis
nem, quâr
sponsum ii
guntinis,
"injustè
"sium
lega

4/fore - an old form of after
7 - visiting

7 - visio - in
8 lapsus - re
10 refugio - in
2 passus - in

10 reficis - in (4 Mi) lacapitum
12 huius - fere

12 Paul & at or in a festival

12 prices - primo d'acqua
12 potins potiss:
18

12 potius minus & uerum
18 potius

13 sentis notice
18 sentis notice

18 quinquaginta
18 subono - a - declined like boni
19 inferno - uni - subono

18 subno - declined like boni
19 infuso - subno -

19
infans an infans & infans

22. *lino - ne - leri, lino - leri*

21 cards - en. cecidi cass.
22 putro - en. cecidi cass.

22 puto
23 vado

23 sendo em parte
25.5. inteiros, mais

25. intra - interior

27 tuum - cri - tianus

9 minutes - en - vi

3) Constructive - in which the

cre ceri atum strari

3 retines - ex - retine

officines - ... - retinui - ...

... - cre - ~~elli~~ - ~~eduna~~

...into in - di - ...
...secondus ...

discutio - er - i - ffirmus

ostendo - ^{gering} - er - cufi - cufum

quando eu di-lhe ^{inferno} ~~deu~~ & (fina)

17 Road, at 1/2 way from
nearby

his operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis: interim animos eorum nunc irā in hostes stimulo, nunc spe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, ad eò accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nullā vi resisti videretur posse. Saguntini, ut a præliis quietem habuerant, nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die, unquam cessaverant ab opere, ut novum murum, ab eā parte, quā patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquantò atrocior, quā antè, adorta est: nec, quā primū aut potissimū parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, quā turris mobilis, omnia munimenta urbis supersans altitudine, agebatur, hortator aderat: quæ quum admo-
 15 ta, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus, quòd cæmenta
 20 non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque latius, quā cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatisque eò catapultis ballistisque, ut castellum in ipsā urbe velut arcem imminentem
 25 haberent, muro circumdant: et Saguntini murum interiore rem ab nondum captā urbis parte ducunt. Utrinque summā vi et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longā obsidione, et minuitur expectatio externæ
 30 opis; quum tam procul Romani, unica spes, circā omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio. Hannibalis in Oretanos Carpetanosque: qui duo populi, defectūs acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, oppressi
 35 celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum prefecerat Hannibal) ita impigrè rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is et prælia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus; atroxque prælium cum multorum

utrimque cæde initum, et pars arcis capta est. Tentata de-
inde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum,
et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus
aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transis-
set, postquam nihil lacrymæ movebant, conditionesque tris-
tes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore fac-
tus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub
conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, red-
derent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento,
egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi
Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accep-
turos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur,
affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat
autem tum miles Hannibalis, cæterum publicè Saguntinis
amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hos-
tium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (et
ipse ita jubebat) est deductus: quò quum extemplo concur-
sus omnis generis hominum esset factus, submotâ cæterâ
multitudine, senatus Alorco datus est: cujus talis oratio
fuit:

XIII. "Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam
"ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale
"ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter,
"quo nec orator Hannibalis, nec transfuga, ad vos venis-
"sem. Quum ille, aut vestrâ aut suâ culpâ, manserit apud
"hostem, (si metum simulavit, suâ; vestrâ, si periculum
"est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse ali-
"quas et salutis et pacis vobis conditiones, pro vetusto hos-
"pitio quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestrâ autem
"causâ me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos,
"vel ea fides sit, quòd, neque dum vestris viribus restitistis,
"neque dum auxilia ab Romanis sperâetis, pacis unquam
"apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis
"vobis ulla spes est, nec vestra jam aut armâ vos aut mœnia
"satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam,
"quàm æquam: cujus ita aliqua spes est, si eam quemad-
"modum, ut victor, fert Hannibal, sic vos ut victi audiat:
"si non id, quod amittitur, in damno (quum omnia victoris
"sint), sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis.
"Urbem vobis, quam ex magnâ jam parte dirutam, captam
"fere totam habet, adimit; agros relinquit, locum assigna-
"turus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argen-

/ dno sci - iustus
 7 mior - mortui - mortuus sum
 11 dno - ui - iustus
 13 pollicor - ei - polliciter disp.
 21 pto - ei & ius - iustus
 25 mior - mior - mior
 31 recte - iuste - iustus
 34 homo - mior - mior
 35 deficiet - ei - iustus
 38 mior - mior - mior
 40 dno - dno - dno
 41 dno - dno - dno

ad se jubet deferri:
rum vestrorum ser-
estimentis velitis ab-
erat. Hæc, quam-
vestra vobis qua-
nium potestas ei
um. Sed vel hæc
tri corpora vestra,
liberos belli jure

fusâ paulatim
 concilium; re-
 sponsum da-
 privatoque in
 conjicientes,
 Quum ex eo
 t, alius insuper
 ata procederat:
 etu facto quum
 ibus custodiis-
 tandum in tali
 ressus urbem,
 interficeren-
 necessarium
 uit ex iis, qui
 per se ipsos
 rem pugnae,

da. Quam-
erant, et in
captivi mi-
venditarum
utam pretio-
n. Octavo
im, quidam
Iannibalem
Carthagine
sunt, fieri
nsules fue-
Saguntini
alter ad

“tumque omne, publicum privatumque, ad se iubet deferri :
 “conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum ser-
 “vat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab
 “Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quam-
 5 “quam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis qua-
 “det. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei
 “facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel hæc
 “patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra,
 “rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure
 10 “sinatis.”

XIV. Ad hæc audienda, quum, circumfusâ paulatim
multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; re-
pente primores, secessionem factâ, (priusquam responsum da-
retur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in
 15 forum collatum, in ignem ad id raptim factum conijcientes,
eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo
pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper
tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat :
perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum
 20 signum imperatoris dedisset, nudatam stationibus custodiis-
que soliis hostium esse urbem; non cunctandum in tali
occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem,
momento cepit; signo dato, ut omnes puberes interficeren-
tur : quod imperium crudele, cæterum propè necessarium
 25 cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui
aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos
concremaverunt, aut armati nullum antè finem pugnæ,
quàm morientes, fecerunt ?

XV. Captum oppidum est cum ingenti prædâ. Quam-
 30 quam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in
cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, et captivi mi-
litum præda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum
aliquantum pecuniæ redactum esse constat, et multam pretio-
sam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo
 m. 35 mense, quàm captum oppugnari, captum Saguntum, quidam
scripsere : inde Carthaginem Novam in hiberna Hannibalem
concessisse : quinto deinde mense, quàm ab Carthagine
profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri
non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fue-
 40 rint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini
missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad

Ticinum amnem, ambo aliquantò post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non ceptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse, pugna ad Trebiam, in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest; quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem ferè tempus et legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Saguntum, excidium nuntiaturum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, et pudor non latè auxilii, et ira in Carthaginenses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut, totis uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioresque secum congressum; nec rem Romanam tam desideram unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, et Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma; et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium et viginti annorum militiâ durissimâ inter Hispanas gentes semper victorem, primùm Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos; concitum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italiâ ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant; 30 tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Siciliâ evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, et socium, quantum ipsis videretur, et classis, quanta parari posset. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia et quadringenti equites: naves ducentæ viginti quinqueres, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, "vellent, juberent, populo Carthaginensi bellum indici." Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut benè ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset.

- 13 *primo - emi - eruptum*
 17 *consulo - sultum - sultum*
 20 *laqueus - emi - sili - sili - sili*
 (to armis)
 21 *tumultus - aris, atis, (deus)*
 26 *specio - ieci - itum*
 31 *sotior - ieci - sultum (deus)*
 37 *quingentis - ieci - sultum (deus)*
 1 *deus - ieci - sultum (deus)*

impronio datae legiones
 et trecenti equites),
 equites mille octingen-
 tes duodecim. Cum
 Ci. Sempronius missus
 urus, si ad arcendum
 Cornelio minus co-
 , et ipse cum haud in-
 ir. V Navium maxime
 ita quingentis datae
 arte belli dimicaturum
 giones cum suo justo
 ciorum peditum, equi-
 Romanas, et decem
 es socios, sexcentos
 no versa in Punicum

nia justa ante bellum
 Fabium, M. Livium,
 m, in Africam mittunt
 icone consilio Hanni-
 quod facturi videban-
 o consilio factum, ut
 illum. Romani post-
 enatus datus esset, et
 quod mandatum erat,
 ensibus unus: "Præ-
 o fuit, quum Hanniba-
 im oppugnantem, de-
 erbis adhuc lenior est,
 l et insimulabatur, et
 fessio culpæ exprimi-
 plo repetuntur. Ego
 silio Saguntum oppug-
 l utrū jure an inju-
 ue animadversio in ci-
 perit arbitrio. Vobis
 per fœdus fieri. Ita-
 blico consilio, quid sua
 biscum fœdus est a Lu-
 eretur utrorumque so-
 erant socii vestri)

"cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Hædrubale ic-
 tum est, Saguntini excipiuntur: adversus quod nihil ego
 dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod
 "C. Lutatius consul primò nobiscum fœdus icit, quia neque
 "auctoritate Patrum nec populi jussu ictum erat, negastis vos
 "eo teneri; itaque aliud de integro fœdus publico consilio
 "ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auc-
 "toritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hædrubalis
 "fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde
 "omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere; et, quod
 "diu parturit animus vester, aliquando pariat." Tum Ro-
 "manus, sinu ex togâ facto, "Hic," inquit, "vobis bellum et
 "pacem portamus; utrum placet, sumite." Sub hanc
 vocem haud minùs ferociter, "daret, utrum vellet," succla-
 matum est; et quum is iterum sinu effuso bellum dare
 dixisset, accipere se omnes responderunt, et, quibus accipe-
 rent animis, iisdem se gesturos.

XXXII. Hannibal ab Druentiâ campestri maxi-
 mè itinere cum bonâ pace ad Alpes incolentium ea loca
 Gallorum pervenit. Tum, quamquam famâ priùs (quâ in-
 certa in majus vero ferri solent) præcepta res erat, tamen
 ex propinquâ visa montium altitudo, nivesque cœlo propè
 immixtæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumenta-
 que torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia in-
 animaque omnia rigentiâ gelu, cætera visu, quàm dictu,
 fœdiora, terrorem renovârunt. Erigentibus in primos ag-
 men clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes
 montani; qui, si valles occultiores insedissent, coorti in
 pugnam repentè, ingentem fugam stragemque dedissent.
 Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca
 præmissis, postquam comperit, transitum eâ non esse, castra
 inter confragosa omnia præruptaque, quàm extensissimâ
 potest vallè, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sanè
 multùm linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuis-
 sent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantùm obsi-
 deri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce primâ
 subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias
 facturum. Die deinde, simulando aliud quàm quod paraba-
 tur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra
 communissent, ubi primùm degressos tumulis montanos
 laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quàm pro no-
 manentium, in speciem factis, impedimentisque cum

6 *tenes tenuis tenentem*10 *partitur in, dicitur isti
pario - ere - passio partim partem*Pr. *Inguam - is, it - quimus, itis, quimus
Inguilab -*12 *Inguisti
Inguis - Inguis
Inguis - Inguis
Inguis - Inguis*13 *Inguis - Inguis
Inguis - Inguis*15 *effundo - fudi - fudit*19 *incedo - cedi - cecidi*22 *incedo - cedi - cecidi*24 *tendo - tendi - tendi
intendo - intendi - intendi*25 *regis - ere - regis -*28 *regis - ere - regis -*29 *regis - ere - regis -*30 *regis - ere - regis -*31 *regis - ere - regis -*34 *regis - ere - regis -*

parte peditum; ipse cum expedi-
tione, raptim angustias evadit; iisque
tenuerant, consedit.

de luce castra mota, et agmen reli-
am montani signo dato ex castellis
veniebant: quum repentē conspic-
suā, super caput imminentes, alios
aque simul objecta res oculis ani-
per eos defixit: deinde ut trepida-
que ipsum tumultu misceri agmen
consternatis, quidquid adiecissent ipsi
nem fore rati, perversis rupibus juxta
iscurrunt. Tum verò simul ab hos-
itate locorum Pœni oppugnabantur;
bi quoque tendente, ut periculo prius
hostibus, certaminis erat. V Equi maxi-
aciebant, qui et clamoribus dissonis,
epercussæque valles augebant, territi
rte aut vulnerati adeo consternaban-
ntem simul hominum ac sarcinarum
t: multosque turba, quum præcipites
angustiae essent, in immensum altitu-
am et armatos: sed, ruinæ maximæ
oneribus devolvebantur. V Quæ quam-
t, stetit parumper tamen Hannibal, ac
umultum ac trepidationem augetet:
terrumpi agmen vidit, periculumque
dimentis exercitum nequidquam inco-
ecurrit ex superiore loco; et, quum im-
ostem, suis quoque tumultum auxit,
ento temporis, postquam liberata itine-
n erant, sedatur: nec per otium modò,
mox omnes traducti. Castellum inde,
onis erat, viculosque circumjectos capit,
ibus per triduum exercitum aluit: et
rimò percussis, nec loco magnopere im-
tum eo triduo viæ confecit.

ntum, inde ad frequentem cultoribus
ntana populū. Ibi non bello aperto,
aude, deinde insidiis, est propè circum-
principes castellorum, oratores ad Pœnum

veniunt: "alienis malis, utili exemplo, doctos," memorantes, "amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum: itaque *clap* "obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque *du-quis* "ces, et ad fidem promissorum obsides acciperet." Hannibal nec temerè credendo, nec adspernando, ne repudiati, *s. 12* apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus, *obsides* quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus; nequâquam ut inter pacatos, composito agmine, duces eorum sequitur. Primum agmen, elephantum et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspiciens sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiores viam ex parte alterâ subjectam iugo insuper imminente ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo, *dup. car* coorti, cominus, eminus petunt: saxa ingentia in agmen *concursum*volvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos *15* versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata *reg* extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatûr Hannibal demittere agmen in angustias; quia non, ut ipse equitibus *20* præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; occurrentes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est. *med. dno m. d. i. u. d. i. u. m.*

XXXV. Postero die, jam segniùs intercurrentibus barbaris, junctæ copiarum, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quàm hominum, perniciè) superatus: inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quàm belli more, concursabant; modò in primum, modò in novissimum *Consp. Trax* agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephantum, sicut præcipites per arctas vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus, quâcumque incederent, (quia insuetis *ag. s. p. m.* adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in iugum Alpium perventum est, per invia pleraque, et *35* riores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides his non esset, temerè initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in iugo stativa habitâ: fessisque labore ac pugnando quiescunt militibus: jumenta quoque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenire. Fessis tædio tot malorum nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per

omnia nive oppleta, quum, signis primâ luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Hannibal in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere jussis
 5 militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: "Inceniaque eos tum transcendere non Italix modò, sed etiam urbis Romanæ: cætera
 "plana, proclivia fore: uno, aut summum altero prælio
 "arcem et caput Italix in manu ac potestate habituros."
 10 Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furtâ per occasionem, tentantibus. Cæterùm iter multò, quàm in adscensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italiâ sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit: omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat; ut neque
 15 sustinere se a lapsu possent; nec, qui paululùm titubassent, hære, afflicti vestigio suo, alii que super alios, et jumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multò angustio rem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægrè expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgultâ ac stirpes circâ eminentes, dimittere sese posset. Naturâ locus jam antè præceps, recenti lapsu terræ in pèdum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse: digressus deinde ipse ad locum
 25 visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circâ nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit: nam, quum super veterem nivem intactam novâ modicæ altitudinis esset, molli nec
 30 præaltâ nivi facilè pedes ingredientium insistebant: ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infrà glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut a lubricâ glacie non recipiente vestigium, et in prono citiùs, pede se fallente; et, seu manibus inassurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circâ radicibusve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi tantùm glacie tabidâque nive volubantur: jumenta secabant interdum et jam tum infimam
 40 ingredientiam nivem, et prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedicâ capta, hærerent in duratâ et altè concretâ glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrimè ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt; eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, jumentis propè fame absumptis: nuda enim ferè cacumina sunt; et, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora, valles et apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, et jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa; et quies muniendo fessis hominibus data triduo: inde ad planum descensum, et jam locis mollioribus et accolarum ingeniiis.

XXXVIII. Hoc maximè modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine Novâ (ut quidam auctores sunt), quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequâquam inter auctores constat: qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maximè auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam (magis affluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt): ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum et aliorum jumentorum, amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso. Vid quum inter omnes constet, eò magis minor ambigi, quàm Alpes transierit; et vulgo credere, Penino (atque inde nomen et jugo Alpium inditum) transgressum: Cælius per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos, deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semi-germanis fuissent: neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Pænorum ullo Veragri, incolæ

allow
jugi ejus, nōrunt nomen inditum; sed ab eo, quem, in summo sacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportunè ad principia ferum, Taurinis, proxima genti, adversus Insubres motum bellum erat: sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, (in reficiendo, maxime sentientem contracta antè mala) non poterat: otium etenim ex labore, copia ex inopiâ, cultus ex illuvie tabeque, squalida et propè efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, et in novis ignominiiis trepido, ad Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto manum consereret. ✓ Sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentibus in amicitiam non veniebant, vi expugnârat: junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se secuturos ratus. ✓ Jam propè in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quâdam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti exsidiū, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat: et auxerant inter se opinionem, Scipio, quod, relictus in Galliâ, obviis fuerat in Italiam transgresso Hannibali; Hannibal, et conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere; et, ad Ticinum amnem motis castris, prius quàm educeret in aciem, adhortandorum militum causâ, talem orationem exorsus est: ✓

exhortor
XL. "Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, "quem in Galliâ mecum habui, supersedissem loqui apud
35 "vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui "equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregiè vicissent, "aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detraherentis certamen pro victoriâ habui? Nunc, quia ille exercitus, His-
40 "paniæ provincie scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione "meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populus-

"que Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversus
 "Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario
 "certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pau-
 "ca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ig-
 "noretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ 5
 "marique priore bello vicistis; a quibus stipendium per vi-
 "ginti annos exegistis; a quibus capta belli præmia, Sicili-
 "am ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine
 "is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet eris
 "Nec nunc illi, quia audient, sed quia necesse est, pugna- 10
 "turi sunt; nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam de-
 "tractavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in
 "transitu Alpium amissis, (quum, plures pæne perierint,
 "quàm supersunt), plus spei nactos esse. At enim pauci
 "quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum 15
 "robora ac vires vix sustinere vis ulla possit! Effigies, im-
 "mò umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enec-
 "ti, confusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, præ- non est
 "usti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quas- non est
 "sata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc 20
 "equite, cum hoc peditate pugnaturi estis; reliquias extremas
 "hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor,
 "quàm ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hanniba-
 "lem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum
 "ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ullâ humanâ ope his
 "committere ac profligare bellum; nos, qui secundum Deos non est
 "violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. "Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi
 "causâ magnificè loqui existimet; ipsum aliter animo affec-
 "tum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quò 30
 "jam profectus eram, cum exercitu ire meo; ubi et fratrem
 "consilii participem ac periculi socium haberem, et Has-
 "drubalem potius, quàm Hannibalem, hostem, et minorem
 "haud dubiè molem belli: tamen, quum præterveherer na- non est
 "vibus Galliæ oram, ad famam huius hostis in terram egres- 35
 "sus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Eques-
 "tri prælio, quâ parte copiarum conserendi manum fortuna
 "data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum
 "fugientium raptim agebatur, quia assequi terrâ non pote-
 "ram, regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, 40
 "tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium ob-
 "vius fui. Huic timendo hosti utrùm, quum declinarem

5 { *quid in diem unctis*

sub get. pignus dedit

quid 1to dub. nauts

14 { *gen - dulo & abls plural*
ex - res - dno & spenis

15 *vigro - ere vigui - - - dunt*

17. *eneco - are - ui - ectum / skill*
& avi - atum

18 *præuro - usi usum*

21 *reliquiae - arum - sing carls*

25 *dult delutat te pro acc. inf.*

28 { *vesti - per blu - pro luy*
adstanti a pmd vid 9. p 193

39 *fugio - fugi - fugi - fugitum*

39 *plem ly or through ok - in allatin*

V 185

occurrere in
lecernendum?

aginienses per
qui ad Egates

levicenis dera

al hic sit æmu

galis stipendia

elictus: quem

et profecto, si

que, et fœdera

consule nostro,

impositas victis

te accepit; qui

Romano dare

o solum animo,

elim; sed cum

servos videatis

Licuit, ad Ery

i, fame, interfi

tracere, atque

thaginem delere.

s ex obsidione

nostræ duximus.

peritis, furiosum

nostram veniunt.

obis, et non pro

sione Siciliæ ac

, sed pro Italiâ

tergo exercitus,

Alpes aliæ sunt,

nt præsidia. Hic

nana mœnia pug

n, sed conjugem

nec domesticas

nimo reputet, nos

ue Romanum;

de fortunam

XLII. Hæc apud Roman
prius quàm verbis adhortando:
spectaculum exercitu, captivos
statuit; armisque Gallicis ante

16*

al, rebus
dato ad
medio
inter-

rogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, arma-
que et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum
ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta in
id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id
certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter
gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma
raptim capiebat. Ubi verò dimicarent, is habitus animorum
non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam
inter spectantes vulgò, ut non vincentium magis, quàm bene
morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimis-
set, concione, inde advocatà ita apud eos, locutus fertur
Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paulo ante ha-
buistis, eundem mox in æstimandâ fortunâ vestrâ habu-
eritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modò
illud, sed quædam veluti mago vestræ conditionis erat.
Ac nescio an majora vincula majoresque necessitates
vobis, quàm captivis vestris. Fortuna circumdederit. Dex-
trâ lævâque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium
quidem, navem habentibus: [circâ] Padus amnis, major
Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix
integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut
moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis: et
eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præ-
mia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines
ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Sicili-
am tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nos-
trâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla prætia
essent. Quidquid Romani tot triumphis partum conges-
tumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis fu-
turum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum
Diis bene jvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis
Lusitanæ Celtiberiæque montibus, pecora consecrando,
nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestro-
rum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia sti-
pendia facere, et magna operæ prætia mereri, tantum itine-
ris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emen-
sos. Hic vobis terminum laborum Fortuna dedit: hic
dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quàm
magni nominis bellum est, tam difficilem existimâritis vic-
toriam fore. Sæpe et contemptus hostis cruentum certa-
men edidit, et inclyti populi regesque perlevi momento

"victi sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Roma-
 "ni, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut vigin-
 "ti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum
 "illa fortunâ taceam; ab Herculis columpis, ab Oceano
 "5 terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispani-
 "niæ et Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pugna-
 "bitis cum exercitu tirone, hac ipsâ æstate cæso, victo, cir-
 "cumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique
 "ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris,
 "10 propè natum, certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæ-
 "que, victorem eundem non Alpinarum modò gentium,
 "sed ipsarum (quod multò majus est) Alpium, cum semes-
 "tri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si
 "quis, demptis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat,
 "15 ignoraturum, certum habeo, utrius exercitus sit consul.
 "Non ego illud parvi æstimo, milites, quòd nemo vestrum
 "est, cujus non ante oculos ipse sæpè militare aliquod edide-
 "rim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis,
 "notata temporibus locisque referre sua possim decora.
 "20 Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius om-
 "nium vestrum quàm imperator, procedam acie adversus
 "ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. "Quòcumque circumtuli oculos, plena omnia
 "video animorum ac roboris; veteranum peditem, genero-
 "25 sissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos so-
 "cios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, quum
 "ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnatos. Inferi-
 "mus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam,
 "tantiò audaciùs fortiusque pugnaturi, quantiò major spes,
 "30 major est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit
 "præterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas: ad
 "supplicium depoposcerunt me ducem primùm, deinde vos
 "omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cru-
 "ciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima
 "35 gens sua omnia suique arbitrii facit. Cum quibus bellum,
 "cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum
 "censet: circumscribit includitque nos terminis montium
 "fluminumque, quos ne excedamus; neque eos, quos sta-
 "tuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid
 "40 rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum:
 "nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veteri-
 "mas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis: etiam

“Hispanias? et inde cessero; in Africam transcendes. *de sum. fut*

“Transcendes? autem dico? duos consules hujus anni,

“unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt: nihil us- *any. n. m.*

“quam nobis relictum est, nisi quod armis vindicārimus. Illis

“timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus- *20*

“ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipi- *ful*

“ent: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter

“victoriam mortemve certā desperatione abruptis, aut vin-

“cere, aut, si fortuna dubitabit, in praelio potius, quā in *ful. fut.*

“fugā mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus de- *10. h. m.*

“stinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum

“momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus

“acrius datum est.”

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jun- *de. su.*
gunt, tutandique pontis causā castellum insuper imponunt. *videtur*

Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum alā Nu-

midarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum *de. su.*

populi Romani agros mittit, Gallis parci quā maxime

jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Pon-

te perfecto, tractus Romanus exercitus in agrum Insubri-

um, quinque millia passuum a Victumviis consedit. Ibi

Hannibal castra habebat: revocatoque prope Maharbale

atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil un-

quam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites

ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in

quorum spem pugnarent. “Agrum sese daturum esse in

“Italiā, Africā, Hispaniā, ubi quisque velit, immunem ipsi

“qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quā agrum,

“maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives

“Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui

“domos redire mallent, daturum se operam, nē cuius suo-

“rum popularium mutata secum fortunam esse vellent.”

Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, bina-

que pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut

rata scirent fore, agnum levā manu, dexterā silicem reti-

nens, si falleret, Jovem cæterosque precatus Deos, ita se

maclarent, quemadmodum ipse agnum maclasset, secundum

precationem caput pecudis saxo elisit. Tum verò omnes,

velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id mo-

re, quod nondum pugnarent, ad potiunda sperata rati, pro-

rium uno animo et voce unā poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquâquam tanta alacritas
 erat, super cætera recentibus etiam territos prodigiis: nam
 et lupus ^{de sil-} intraverat castra, laniatisque obviis, ipse intactus
 evaserat; et examen apum ^{stercoribus} in arbore prætorio imminente
 5 consererat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu
 jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, vex-
 que propinquo copias, quantæ, et cujus generis essent, spe-
 culandas, obviis fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad ex-
 10 ploranda circâ loca progresso. Neutri alteros primò cerne-
 bant: densior deinde incessu tot hominum equorumque
 oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Consti-
 tit utrumque agmen, et proelio sese expediebant. Scipio
 jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, so-
 ciorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal fren-
 15 tos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vix-
 dum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad
 secundam aciem: inde equitum certamen erat aliquamdiu
 anceps: dein, quia turbabant equos pedites intermixti, mul-
 tis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi cir-
 20 cumventos vidissent, jam magnâ ex parte ad pedes pugna-
 rat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti
 paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Ro-
 manos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque in-
 tercurso tum primùm pubescentis filii propulsatum. Hic
 25 erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Afri-
 canus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque appella-
 tus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos
 primos Numidæ invaserunt. Alii confertus equitatus con-
 sulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam cor-
 30 poribus suis, protegens, in castra, nusquam trepidè neque
 effusè cedendò, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad
 servum natione Ligurem delegat: malim equidem de filio
 verum esse, quod et plures tradidère auctores, et fama ob-
 tinuit.

*Marcom Terentius, Domo
Lucius Terentius de nobilitate*

LIBRI VICESIMI SECUNDI

CAP. XLIII — LXI.

EPITOME LIBRI VICESIMI SECUNDI.

HANNIBAL, per continuas vigilas in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam; per quas paludes quadriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincita sunt. Quum ad nuntium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem, ex Sibyllinis libris verum sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo conficere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis praeliis militem pugnas committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret; M. Minucius, pagister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem, tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu aequaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est: quo beneficio victus castra cum eo junxit, et patrem eum salutavit; idemque facere milites iussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boeum alligatis et incensis praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. Idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro poperit, ut illum, tanquam proditorem, suspectum faceret. XLVII. Emilio deinde Paulo et Terentio Varone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: XLIX. Cassaque eo proelio Romanorum quadraginta quaque millia, cum Paulo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aediliciis triginta. LXIII. Postquam cladem quum a nobilibus adolescentibus, propter desperationem, consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio, tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset; effecitque, ut omnes minimè relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Praeterea trepidationem Urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas, continet. LVII. Opimia et Flordia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem verò militum, servorum octo millia armata sunt. LX. LXI. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiae actae, quod de republica non desperasset. [CAP. I — LXI. v. c. 535 — 538. A. C. 217 — 218.]

XLIII. [Consules] ad nobilitandas clade Romanam Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vi-

on cum Hannibal castra posuerat a Vulturno vento, qui
 in campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. Id quum ipsi
 castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum
 erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum af-
 flante vento, in occæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes
 Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Pœnum
 habebant, bina castra communiant, eodem ferme intervallo,
 quo ad Geronium, sicut antè, copiis divisiss. Aufidus amnis,
 10 utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex suâ cujusque
 opportunitate haud sine certamine dabat: ex minoribus
 tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberiùs
 aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hos-
 tium præsidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad
 15 equestrem pugnam, quâ parte virium invictus erat, facturos
 copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacerassetque Numi-
 darum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione
 militari ac discordiâ consulum Romana castra; quum
 Paulus Sempronique et Flaminii temeritatem Varroni, Var-
 20 ro speciosum, timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabi-
 um objiceret: testareturque Deos hominesque hic, "nullam
 penes se culpam esse, quod Hannibal jam velut usucepis-
 set Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum at-
 25 que arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus:"
 ille, "si quid profectis ac proditis ad inconsultam atque im-
 providam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ
 exsortem, omnis eventus participem fore" diceret: "vi-
 deret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in
 pugna vigerent manus."

XLV. Dum altercationibus magis quàm consiliis tempus
 teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diè tenuerat in-
 structam, quum in castra cæteras reciperet copias, Numidas
 ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores
 trans flumen mittit: quam inconditam turbam, quum vix-
 35 dum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in sta-
 tionem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas
 evecti sunt. Id verò indignum visum, ab tumultuario auxi-
 lio jam etiam castra Romana terri: ut ea modò una cau-
 sa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem,
 40 tenuerit Romanos, quod summa imperii eo diè penes Pau-
 lum fuerit. Itaque Varro postero diè, cui sors ejus diè im-

perii erat, nihil consulto collegâ, signum pugnæ proposuit; instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo; quia magis non probare, quàm non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt; atque ita instructâ acie, 5 in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites socio- rum, intrâ pedites, ad medium uncti legionibus Romanis, tenuerunt: jaculatores cum cæteris levium armorum auxili- is prima acies facta. Consules cornua teguerunt; Teren- 10 tius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Serviliq media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal luce primâ, Balearibus levique aliâ armaturâ præmissâ, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat : Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum : dextrum cornu Numidis equitibus datum, mediâ acie peditibus firmatâ ; ita, ut Afro^{rum} utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magnâ ex parte crederes aciem : ita armati erant, armis et ad Trebiam, cæterum magnâ ex parte ad Trasimenum, captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ ferè erant ; dispar^{es} ac dissimiles gladii : Gallis prælongi ac sine mucronibus ; Hispano, punctum magis quàm cæsium assueto petere hostem, brevitate habiles, et cum mucronibus. Ante cæteros, habitus gentium harum, tum magnitudine corporum, tum specie, terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpurâ tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem 30 equitum. Duces cornibus præerant, sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industriâ ita locatus, seu quòd forte ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem, versis. 35 Ventus (Vulturum incolæ regionis vocant), adversus Romanis coortus, multo pulvère in ipsa ora volvendo, prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna leuibus primùm armis commissa: deinde equitum Gallo-
rum Hispanorumque læuū cornu cum dextro Romano

concurrit, minimè equestris more pugnae: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum

- 16 *arces* - *personam* - *videndum*
Tullius - *nomen* - *clara*
Cicero - *cognomen* - *famili*
 17 *Humidus* - *humida* - *dicti*
 28 *prætexto* - *qui textum*
 29 *fulgo* - *in fulci* - *2nd*
 31 *dexter* - *non* - *dexterius*
 32 *sinister* - *non* - *sinistius*
 39 *procurro* - *curi* - *cursu* - *cursu*

rias, clauderant in
 c confertis postre-
 ahebat equo: pe-
 tum erat: acrius
 que Romani equi-
 certaminis coorta
 animis pares con-
 dem Romani, diu
 sâ impulere hosti-
 validum, a cæterâ
 repide referentibus
 peps pavore fugien-
 lati, postremo, pul-
 lerunt, qui ultim-
 Galli Hispanique
 ui cuneus ut pulsus
 do etiam sinum in-
 ant; irruentibusque
 ère alas; mox, cor-
 stes. Hinc Roma-
 fassis Gallis Hispa-
 idversus Afros inte-
 quam, quod inclusi-
 ssi cum recentibus

Romano, ubi socio-
 it, consertum præ-
 tum fraude. Quin-
 ma telaque, gladios
 ffugarum, quum ab
 itassent, repente ex
 ante pedes hostium
 atique ad ultimos,
 um ab omni par-
 mium animos
 scutis, quæ
 erant, aver-
 rientes, ac
 aliquantò
 ac furo.

sam adoriuntur Romanos
 poplites cædentes, stragem
 pavorem ac tumultum, fecer

alibi pertinax in malâ jam spe prœlium esset; Hasdrubal, qui eâ parte præerat, subduotos ex mediâ acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequen-
dos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam Afris propè fessis cæde magis quàm pugnâ, adiungit.

XLIX. Parte alterâ pugnæ Paulus, quamquam primo statim prælio fundâ graviter ictus fuerat, tamen et occurrit sæpe cum confertis Hannibali, et aliquot locis prœlium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuntiâti quidam, iussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: "Quàm mallet, victos mihi, traderet!" Equitum pedestre prœlium, quale jam hactenus dubiâ hostium victoriâ, fuit; quum victi mori in vestigio mallet, quàm fugere; victores, 15 morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus, tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: "L. Æmili," inquit, "quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere: ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc, lacrymarum satis luctusque est." Ad ea consul: "Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! Sed cave, frustra miserando, exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publicè Patribus, urbem Romanam muniant, ac prius, quàm hostis victor adveniat, præsiidiis firmet: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem et vixisse, et adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegæ existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam." Hæc exigentes, prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas per-fugerunt; qui exemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul

alter, seu forte, seu consilio, nulli fugientium [infestus] agmini, cum septuaginta ferè equitibus Venusiam per⁵ fugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, et tanta propè civium sociorumque pars, cæci dicuntur; in ^{adilicium} his ambo consulum quæstores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; consulares quidam prætorique et ædificii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, ali-
quot antè consul fuerat: octoginta præterea aut senatores, aut ^{adilicium} qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum suâ voluntate milites in legionibus facti essent. Cap-
ta eo prælio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate ^{adilicium} par; cæterum, ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, ^{adilicium} quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior ^{adilicium} diorque: fuga namque ad Alliam, sicut Urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt: alterius morientis propè solis exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ^{adilicium} ducibus esset, nuatium, qui in maioribus erant, mittunt; “dum prælio, deinde ex lætitiâ epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Cannusium abituros esse.” Eam sententiam alii totam ad-
spernari: “Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non ve-
nire, quum æquè conjugi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent; et aliorum, quàm sua, corpora tanto periculo mallent obicere.” Aliis non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum, “Capi ergo mavultis,” inquit, ^{adilicium} ab avarissimo et crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tuâ contumeliâ et miseriâ alteri honos quæratur? Non tu: si quidem L. Emilii consulis, qui se bene mori, quàm turpiter vivere, maluit, ^{adilicium} et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati ja-
cent, cives estis. Sed antè, quàm opprimi lux, majora-
que hostium agmina obstrepunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamyis per confertos hostes: cuneo
quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmetipsos et republicam salvam vultis.” Hæc ubi dicta dedit, strin-

git gladium, cuneoque facto, per medios vadit hostes: et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in maiora castra ad sexcentos evaserunt; atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum (quem ingenium suum cuique aut fors dabat) quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minime cessandum ratus, "Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto," inquit, "victor in Capitolio epulaberis. Sequere, cum equite, ut prius venissem quam venturum sciant, præcedam." Hannibali nimis læta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, "voluntatem se laudare Maharbalis," ait; "ad consilium pensandum temporis opus esse." Tum Maharbal, "Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. Vin- cere scis, Hannibal; victoriâ uti nescis." Mora ejus diei 20 satis creditur, saluti fuisse Urbi atque imperio. Postero die, tibi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus spectandam stragem, insistent. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fugâ. Assurgentes quidam ex strage mediâ cruentâ, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes haurire. Inveniunt quidam in effossâ terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis; quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus, Ianiano dentibus hostem expirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda; et omnium primum, brachio ob- jecto, flumine eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsis spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita

Sestice
Romana trecentis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in
servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis
abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditque
in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi
5 tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus
satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum et
ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros,
quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra
ipsa ab saucis timidisque eadem conditione, quā altera, tra-
10 dita hosti. Præda ingens parta est: et, præter equos viros-
que, et si quid argenti (quod plurimum in phaleris equorum
erat; nam ad vescendum facto perexiguū, utique militantes,
utebantur), omnis cætera præda diripienda data est. Tum
sepeliendi causâ conferri in unum corpora suorum iussit.
15 Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Con-
sulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam
auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier
us. ap. m. Apula, nomine Busa, genere clara ac divitis, monibus tan-
tū tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico
20 etiam juvit; pro quā ei municentiā postea, bello perfecto,
ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Cæterū, quum ibi tribuni militum quatuor es-
sent, Fabius Maximus de legione primā, cuius pater pri-
ore anno dictator fuerat, et de legione secundā L. Publicius
25 Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertiā Ap-
Claudius Pulcher, qui proxime edilis fuerat: omnium con-
sensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap-
Claudium, summā imperii delata est: quibus consultantibus
inter paucos de summā rerum nullat P. Furius Philus,
30 consularis viri filius, "Nequidquam eos, perditam spem fo-
fovi vere: desperatam comploratamque rem esse publicam:
"Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcili-
um Metellum, mare ac naves spectare, ut, desertā Italiā,
"ad regem aliquem transfugiant." Quod malum, præter-
35 quam atrox, super tot clades, etiam novum, quum stupore ac
miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, consilium ad-
vocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio
juvenis, fatalis dux hujusce belli. "Audendum atque agen-
"dum, non consultandum," ait, "in tanto malo esse. Trent
40 "secum extemplo armati, qui republicam salvam vellent:
"nusquam verius, quā ubi ea cogitentur, hostium castra
"esse." Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Me-

telli : et, quam concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stictio super capita consultantium gladio.
 "Ex mei animi sententiâ," inquit, "ut ego rempublicam
 "populi Romani non deseram, neque alium civem Roma-
 "num deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter 5
 "Optime Maxime, domum, familiam, remque meam pessi-
 "mo letô afficias ! In hæc verba, L. Cæcili, iures, postulo,
 "cæterique, qui adestis : qui non juraverit, in se hunc gla-
 "dium strictum esse sciat." Haud secus pavidi, quàm si
 victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes ; custodi- 10
 endosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam
 ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui
 sparsi fugâ per agros fuerant, pervenire. Eos omnes Ve-
 nusini per familias benignè accipiendos curandosque quum 15
 divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadriga-
tos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma,
 quibus deerant, dederunt : cæteraque publicè ac privatim
 hospitaliter facta ; certatumque, ne a muliere Canusinâ po-
 pulus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buse 20
 multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant.
 Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum
 consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantæ
 secum peditum equitumque copiæ essent : sciscitatumque 25
 simul, utrùm Venusiam adduci exercitum, an manere jube-
ret Canusii ? Varro ipse Canusium copias traduxit : et jam
 aliqua species consularis exercitus erat ; mœnibusque se
 certè si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Ro-
 mam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorum-
 que, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, 30
 deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ
 Urbe, tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana
 fuit : itaque, succumbam oneri, neque aggrediâr narrare,
 quæ edisserendo minora vero fecero. Consule exercituque
 ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vul- 35
nus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo con-
 sulares exercitus amissi nuntiabantur ; nec ullâ jam castra
 Romana, nec ducem, nec militem esse : Hannibalis Apu-
 liam, Samnium, ac jam propè totam Italiam factam. Nulla
 profectò alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. Com- 40
parem cladem ad Ægates insulas Carthaginensium prælio
 navali acceptam, quâ fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc

peruenit ad Locos
vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam
 adversam in Africâ, cui postea hic ipse Hannibal succubuit?
 nullâ ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo
latæ sunt.

5 LV. P. Furius Philus et Manius Pomponius prætores sena-
 tum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodiâ
 consulerent: neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hos-
 tem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli resta-
 ret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita igno-
 10 tis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque
 clamor lamentantium mulierum, et, nondum palâm factô,
 vivi mortuique per omnes pæne domos promiscuè complora-
 rentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, "equites expedi-
 "tos et Appiâ et Latinâ viâ mittendos, qui, obvios percon-
 15 "tando aliquos profectos ex fugâ, passim dissipatos, forte
 "referant, quæ fortuna consilium atque exercituum sit / et
 "si quid Dii immortales, ~~miseri~~ imperii, reliquum Romano
 "nomini fecerint, ubi eæ copiæ sint: quò se Hannibal post
 "prælium contulerit: quid parèt, quid agat, acturusque sit.
 20 "Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse:
 "illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum
 "parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant,
 "matronas publico arceant, ~~sub omni~~ continerique intra suum quam-
 "que limen cogant: comploratus familiarum coërceant
 25 "silentium per urbem faciant: nuntios rerum omnium ad
 "prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auc-
 "torem expectent: custodesque præterea ad portas ponant,
 "qui prohibeant quemquam egredi urbem; cogantque ho-
 "mines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem spe-
 30 "rare. Ubi contigerit tumultus, rectè tum in curiam Pa-
 "tres revocandos, consulendumque de urbis custodiâ esse."

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent,
submotâque foro per magistratus turbâ, Patres diversi ad se-
 dandos tumultus discessissent; tum demum literæ a Te-
 35 rentio consule allatæ sunt; "L. Æmilium consulem exer-
 "citumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cla-
 "dis velut ex naufragio colligentem: ad decem millia mili-
 "tum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pœ-
 "num sedere ad Cannas, in captivorum pretis prædâque
 40 "aliâ, nec victoris animo, nec magni ducis mœre, nundinan-
 "tem." Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ

sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illâ tempestate matrona experta luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatus-consulto diebus triginta luctus est finitus. Cæterum, quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio prætore, "Regnum Hieronis classe Punicâ vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur: itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent."

19

LVII. Literis consulis prætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum cæteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ, et altera sub terrâ, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis (quos nunc minores pontifices appellant), qui cum Floroniâ stuprum fecerat, a pontifice maximo eò usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque Deos posset placare, et quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus et Galla, Græcus et Græca, in Foro Boario sub terrâ vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam antè hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostiâ mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissâ, classe traditâ P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus con-

tendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, et quosdam prætextatos, scribunt: quatuor ex his legiones et mille equites affecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formulâ accipiendos, mittunt; arma, tela, alia parari jubent; et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellente militare, empta publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quàm bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut antè ad Trebiam Trasimenumque lacum, benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam aliàs antea) satis miti sermone alloquitur: "Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessasse; et se id anniti, ut suæ invicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere: pretium fore in capita, equiti quingenos, quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum." Quamquam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent: nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginensis; qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nuntiatum est, Carthaloni obviâ lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps, M. Junius, "Patres conscripti," inquit, "nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitatî viliores fuisse captivos, quàm nostræ. Cæterum, nisi nobis plus justo

"nostra placet causa, non alii unquam minùs negligendi
 "vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt: non
 "enim in acie per timorem arma tradidimus: sed, quum
 "propè ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum
 "proelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei 5
 "reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneri-
 "bus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi
 "ab exercitu victore aquâ arceremur, nec ulla jam per con-
 "fertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas ducere-
 "mus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostrâ tru- 10
 "cidatis, aliquem ex Cannensi pugnâ Romanum militem re-
 "stare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti
 "dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hos-
 "ti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis
 "auro redemisse; et patres vestros, aspererrimos illos ad con- 15
 "ditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum
 "gratiâ Tarentum misisse. Atqui, et ad Alliam cum Gal-
 "lis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade
 "infamis, quàm pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses
 "campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec super- 20
 "sumus pugnâ, nisi in quibus trucidandis et ferrum et vi-
 "res hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam,
 "qui ne in acie quidem refugerunt: sed, præsidio castris
 "relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium
 "venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis 25
 "fortunæ aut conditioni invideo; nec premendo alium me
 "extulisse velim: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum
 "et cursûs aliquod præmium est), qui plerique inermes ex
 "acie fugientes, non priùs, quàm Venusiæ aut Canusii, con-
 "stiterunt, se nobis meritò prætulerint, gloriatique sint, in 30
 "se plus, quàm in nobis, præsidii reipublicæ esse. Sed
 "illis ac bonis ac fortibus militibus utemini; et nobis etiam
 "promptioribus pro patriâ, quòd beneficio vestro redempti
 "atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni
 "ætate et fortunâ habetis: octo millia aervorum audio ar- 35
 "mari: non minor numerus noster est, nec majore pretio
 "redimi possumus, quàm hi emuntur: nam si conferam nos
 "cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam
 "in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres
 "conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro 40
 "merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho vide-
 "licet, qui [nos] hospitum numero habuit captivos, an bar-
 "baro ac Pæno, qui utrùm avarior an crudelior sit, vix ex-

"istimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformi-
 "tatem civium vestrorum, non minùs profectò vos ea spe-
 "cies moveat, quàm si ex alterâ parte cernatis stratas Can-
 "nensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollici-
 5 "tudinem et lacrymas in vestibulo curiæ stantium cognato-
 "rum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum.
 "Quum ii pro nobis, proque iis qui absunt, ita suspensi ac
 "solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quo-
 "rum in discrimine vita libertasque est? Si (me Dius
 10 "fidius) ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam
 "esse velit, nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus,
 "quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi sumus. Redi-
 "ère Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti:
 "sed rediére cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos
 15 "sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis
 "non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Pa-
 "tres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque
 "meum. Magis me famæ periculum movet, ne a vobis
 "damnati ac repulsi abeamus: neque enim vos pretio pe-
 20 "percisse homines credent."

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab eâ turbâ, quæ in co-
 mitio erat, clamor flebilis est sublatus; manusque ad curi-
 am tendebant, orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos red-
 derent. Fœminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ
 25 huic virorum immiscuerat. Senatus, submotis arbitris, con-
 suli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimen-
 dos de publico, alii nullam publicè impensam faciendam,
 nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in
 præsentiâ deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam,
 30 prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum
 T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque
 videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus
 fertur: "Si tantummodo postulâssent legati pro iis, qui in
 "hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insec-
 35 "tatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim
 "aliud quàm admonendi essetis, ut morem traditum a patri-
 "bus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis?
 "Nunc autem quum propè gloriati sint, quòd se hostibus
 "dederint, præferrique non captis modò in acie ab hosti-
 40 "bus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque pervene-
 "runt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint;
 "nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ illuc acta sunt,

"ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos actus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum
 "testem ignaviæ cujusque et virtutis: aut unus hic saltem
 "adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent,
 "milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium po- 5
 "testate essent! Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem
 "ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum
 "hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium 10
 "sequi voluerunt. Nocte propè totâ P. Sempronius Tuditanus
 "non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium
 "circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem per-
 "venire in tuta loca, in sociorum urbes, posse. Sicut avo- 15
 "rum memoriâ P. Decius, tribunus militum in Samnio;
 "sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello, Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos
 "capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit,
 "'Moriâmur, milites, et morte nostrâ eripiamus ex obsidio- 20
 "ne circumventas legiones;' si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo
 "tantæ virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam
 "magis, quàm ad salutem, ferentem demonstrat; reduces
 "in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut 25
 "servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro
 "patriâ esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent: si tot exempla
 "virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque in- 30
 "columes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria
 "est, dum cives ejus estis: serò nunc desideratis, deminuti
 "capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eò, unde ignaviâ ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma 35
 "capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paulò audistis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quàm ego
 "ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare?
 "Non enim modò sequi recusârunt bene monentem, sed ob-
 "sistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortis- 40
 "simi inertes submovissent. Priùs, inquam, P. Sempronio
 "per civium agmen, quàm per hostium, fuit erumpendum.
 "Hos cives patria desideret? quorum si cæteri similes fuis-

"sent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt,
 "civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti
 "exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi at-
 "que armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium
 5 "obstitère. Quàm tutum iter duarum propè legionum agmini
 "futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia
 "armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti: nunc
 "autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne
 "ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis crede-
 10 "re potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, ob-
 "sistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumita-
 "ti, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timo-
 "rem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sci-
 "ant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque
 15 "hostem expectare, quum silentio noctis erumpendi occasio
 "esset. 'At enim ad erumpendum e castris defuit animus;
 "'ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies
 "'noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati
 "'vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia
 20 "'subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus, arma
 "'jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis,
 "'quàm armis, victi sunt.' Orto sole, hostis ad vallum ac-
 "cessit: ante secundam horam, nullam fortunam certami-
 "nis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ip-
 25 "sorum per biduum militia fuit: quum in acie stare ac
 "pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro
 "vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie
 "neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere
 "castris oportet, cunctamini ac manetis: quum manere, cas-
 30 "tra tutari armis necesse est, et castra et arma et vos ipsos
 "traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres
 "conscripti, censeo, quàm illos dedendos Hannibali, qui per
 "medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtu-
 "tem se patriæ restituerunt."

35 LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque
 plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum
 civitatis minimè in captivos jam inde antiquitus indulgentis,
 pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium
 exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam
 40 emendos armandosque, nec Hannibalem, maximè hujusce
 rei (ut fama erat) egentem, locupletari volebant. Quum tris-
 te responsum, "non redimi captivos," redditum esset, no-

vasque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectas es-
 set, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam
 prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci redi-
 tu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit;
 relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehen- 5
 dendum et custodibus publicè datis deducendum ad Hanni-
 balem esse. Est et alia de captivis fama, decem primos
 venisse: de eis quum dubitatum in senatu esset, admitteren-
 tur in urbem, necne; ita admissos esse, ne tamen iis sena-
 tus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios 10
 tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurni-
 um, et L. Manlium: tum demum ab cognato Scribonii tri-
 buno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censu-
 isse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hanni-
 balem revertisse, decem veteres remansisse; quòd, per cau- 15
 sam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex-
 itinere regressi, religione sese exsolvisset: de iis dedendis
 magnâ contentione actum in senatu esse; victosque paucis
 sententiis, qui dedendos censuerint: cæterum proximis cen-
 soribus adeò omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut 20
 quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint; cæteri
 non foro solùm omni deinde vitâ, sed propè luce ac publico,
 caruerint. Mirari magis, adeò discrepare inter auctores, quàm,
 quid veri sit, discernere queas. Quantò autem major ea clades
 superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quòd, qui 25
 sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt,
 nullâ profectò aliâ de re, quàm quòd desperaverant de imperio.
 Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini,
 Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii
 omnes, Lucani: præter hos Surrentini, et Græcorum omnis 30
 ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique,
 et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectione-
 nesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud
 Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum,
 nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cla- 35
 dis: quo in tempore ipso adeò magno animo civitas fuit, ut
 consuli, ex tantâ clade, cujus ipse causa maxima fuisset, re-
 deunt, et obviâ itum frequenter ab omnibus ordinibus sit,
 et gratiæ actæ, quòd de republicâ non desperasset: cui, si
 Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii 40
 foret.

LIBRI VICESIMI TERTII

CAP. XI — XIII.

EPITOME LIBRI VICESIMI TERTII.

CAMPANI ad Hannibalem defecerunt. XI. XII. Nuntius Cannensis-victoriæ Mago Carthaginem missus annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. XII. XIII. Post quem nuntium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione. Claudius Marcellus, prætor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido factâ, prosperè pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturum annem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. et P. Scipiones in Hispaniâ Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitûs in Siciliam relegate sunt; ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas juncta est. Sempronius Græchus, consul, Campanos cecidit. Præterea in Sardinâ feliciter a T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus, prætor, Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit et vicit; primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. [CAP. I — XLIX. U. C. 536 — 537. A. C. 216 — 215.]

XI. Nuntius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago, Hamilcaris filius. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italiâ a fratre exponit: "Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus, acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fustum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Brutios Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum, defecis-

[U. C. 536. A. C. 216.]

“se ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modò,
 “æd, post afflictam rem Romanam Cannensi pugnâ, Italiæ
 “sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis,
 “verum esse, grates Deis immortalibus agi haberique.”

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos; qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explêsse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quò majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, “Quò propius spem belli perficiendi sit, eò magis omni ope
 “juvandum Hannibalem esse: procul enim ab domo militi-
 “am esse, in mediâ hostium terrâ: magnam vim frumenti,
 “pecuniæ, absumi: et tot acies, ut hostium exercitus delêsse,
 “ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mitten-
 “dum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium
 “pecuniam, frumentumque, tam bene meritis de nomine
 “Punico militibus.” Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, “Quid est, Hanno?” inquit: “etiam
 “nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos? Jube
 “dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis
 “immortalibus agi: audiamus Romanum senatorem in Car-
 “thaginiensium curiâ.” Tum Hanno: “Tacuissem hodie,
 “Patres conscripti, ne quid, in communi omnium gaudio,
 “minùs lætum quod esset vobis, loquerer; nunc interrogan-
 “ti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Ro-
 “manos belli, si reticeam, aut superbus aut obnoxius vide-
 “ar; quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti,
 “alterum suæ. Respondeam igitur Himileoni, non desisse
 “pœnitere me belli, neque desitutum antè invictum vestrum
 “imperatorem incusare, quàm finitum aliquâ tolerabili con-
 “ditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium
 “ulla alia res, quàm pax nova, finiet. Itaque ista, quæ
 “modò Mago jactavit, Himileoni cæterisque Hannibalis
 “satellitibus jam læta sunt: mihi possunt læta esse, quia
 “res bello bene gestæ, si volumus fortunâ uti, pacem nobis
 “æquiores dabunt: nam si prætermittimus hoc tempus,
 “quo magis dare quàm accipere possumus videri pacem;
 “vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana eva-
 “dat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? ‘Occidi exer-

“citus hostium : mittite milites mihi.” Quid aliud roga-
 “res, si esses victus ? Hostium cepi bina castra, prædæ vi-
 “delicet plena et commeatum : frumentum et pecuniam
 “date.” Quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses,
 5 “peteres ? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim,
 “quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est)
 “velim, seu Himilco, seti Mago respondeat ; quum ad inter-
 “necionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, con-
 “stetque in defectione totam Italiam esse ; primùm ecquis
 10 “Latini nominis populus defecerit ad nos ? deinde ecquis
 “homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem
 “transfugerit ?” Quum utrumque Mago negâsset ; “Hos-
 “tium quidem ergo,” inquit, “adhuc nimis multum super-
 “est : sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei habe-
 15 “at, scire velim.”

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret ; “Nihil facilius
 “scitu est,” inquit. “Ecquos legatos ad Hannibalem Ro-
 “mani miserunt de pace ? ecquam denique mentionem
 “pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est ?” Quum id
 20 quoque negâsset, “Bellum igitur,” inquit, “tam integrum
 “habemus, quàm habuimus, quâ die Hannibal in Italiam est
 “transgressus. Quàm varia victoria priore Punico bello
 “fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus : nunquam
 “terrâ marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm
 25 “ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt. Lu-
 “tatio et Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas
 “sumus. Quòd si (id quod Dii omen avertant !) nunc quo-
 “que fortuna aliquid variaverit ; tum pacem speratis, quum
 “vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo ? Ego,
 30 “si quis de pace consulat, seu deferendâ hostibus, seu ac-
 “cipiendâ, habeo, quid sententiæ dicam : si de iis, quæ
 “Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto ;
 “et frustrantibus nos falsâ atque inani spe multò minùs
 “censeo mittenda esse.” Haud multos movit Hannonis
 35 oratio : nam et simultas cum familiâ Barcinâ leviorẽ
 auctorem faciebat, et occupati animi præsentis lætitiâ nihil,
 quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant : de-
 bellatumque mox fore, si anniti paululùm voluissent, reban-
 tur. Itaque ingenti consensu fit senatûs-consultum, ut Han-
 40 nibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitteren-
 tur, et quadraginta elephantis, et argenti multa talenta. Dîc-
 tatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad con-

decenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italiâ, quique in Hispaniâ erant, supplerentur.

EPITOME LIBRI VICESIMI QUARTI.

HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prosperè adversus Penos et Hannonem duces ad Beneventum pugnavit, servorum maxime operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quæ propè tota ad Penos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est; qui, ad Apolleniâ nocturno prælio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum propè inermi exercitu pergit. Ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispaniâ a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissâ, rege Massylorum, pro Carthaginiensibus pugnant, victus, in Maurusios cum magnâ manu transiit, contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt; quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt. [CAP. I.—XLIX. v. c. 537—539. A. C. 215—213.]

EPITOME LIBRI VICESIMI QUINTI.

P. CORNELIUS Scipio (postea Africanus) ante annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Lucii Apollinæres ex Marci carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem, Penorum duces, prosperè pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidiis deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor malè adversus Hannibalem pugnavit: in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. In eo tamula urbis capte, Archimedes, intentus formis quas in pulvere descriperat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispaniâ tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt; propè cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in Hispaniam iverant: amissæque ejus provincie possessio foret, nisi, L. Marci equitis Romani virtute et industriâ contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti; præda ingens parva. Dux Marcius appellatus est. [CAP. I.—XLI. v. c. 539—540. A. C. 213—212.]

LIBRI VICESIMI SEXTI

CAP. VII—XI.

EPITOME LIBRI VICESIMI SEXTI.

X. HANNIBAL ad tertium ab urbe Româ lapidem super Anienem castra posuit: ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit: **XI.** Et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capæa capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi conciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Folvius consul, quibus jubebatur parere, antequam legeret, in sinu posuit, et lego agi jussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispaniâ ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret vicesimum quartum annum, videreturque divinâ stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Siciliâ gestus continet, et amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedonens regem. [CAP. I—XI. v. c. 541—548. A. c. 211—210.]

VII. Cæterum Hannibal, ut nec hostes elici ampliùs ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irritò incepto, et movere a Capuâ statuit castra. Multa secum, quoniam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: [v. c. 541. A. c. 211.] cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgò fremebant, et ipse non dissimulabat: “necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et, si Romam in discrimine esset, Capuam extemplo omissoiros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque infirmiores factum aut sibi aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturus esse.” Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur

Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pellicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, alterâ parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ: "Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam 5
"ab oppugnandâ Capuâ duces atque exercitus Romanos. "Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam "soluturos obsidionem." Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam antè præsidii causâ fecerat, castellum iussit. Quarum ubi tantam copiam esse, 10
ut unâ nocte trajici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, variè hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepidâ, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex totâ Italiâ, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad Urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a 20 Capuâ, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. "Qui ad Cannas victor "ire tamen ad Urbem ausus non esset, eum, a Capuâ repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad "Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem, ire. Romam, cum eo exercitu qui ad urbem esset, "Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque "alios defensuros esse." Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit; qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, 30
"Quid ad Urbem præsidii esset: quantas autem Hannibal "copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus "alter, et exercitûs pars mitti posset, ut ab reliquo et duce "et exercitu Capua rectè obsideretur; inter se compararent "Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset." Hoc senatûs-consulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collegâ ex vulnere ægro, eundem Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia pedum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde quum Hannibalem Latinâ viâ iturum satis comperisset, ipse per Appiæ

municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium, præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit: ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque et Casinatem agrum viâ Latinâ ducit. Sub Casinum biduo stativa habita, et passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum; ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causâ invenit. Et Fulvium Vulturum tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magnâ inopiâ materiæ, ægrè comparantem. Trajecto ratibus exercitu reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modò, sed circa viam, expositis benignè commeatibus, erat: alacresque milites alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem: tumultuosius, quàm allatum erat, cûrsus hominum, affingentium vana auditis, totam urbem concive-
 25 rat. Ploratus mulierum non ex privatis solùm domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quò usus operæ sit: præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulanâ, ponuntur.
 35 Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capuâ affertur; cui ne minueretur imperium, si in Urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per
 40 Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit: inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit: in-

de in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Româ posuit castra. Quò propius hostis accedebat, eò major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, portâ Capenâ cum exercitu Romam ingressus, mediâ urbe, per Carinas, Esquilias contendit: inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commæatum eò comportârunt. Consules senatusque in castra venerunt: ibi de summâ re publicâ consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra; C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse; et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Urbe, castra admovit: ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a portâ Collinâ usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proximè poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiosè facere, Flacco indignum visum est: itaque immisit equites, submotique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prælium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, mediâ urbe transire Esquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati: quos quum ex arce Capitolioque Clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura omnis se pavida multitudo fuerit: tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperiri error poterat, refertis itineribus agrestium turbâ pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit, summotique hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temerè oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censorsve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temerè excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavêre. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnacasum, in quâ urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quàm hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit: ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, "Potiundæ sibi urbis Romæ modò mentem non
 10 "dari, modò fortunam." Minuere etiam spem ejus et aliæ, parva magnaue, res: magna illa, quòd, quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quòd
 15 per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id verò adeò superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab Urbe: inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum eâ tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitas frugum eò donaque alia
 25 pro copiâ portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum: æris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis, magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertisse eò Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, et ab Amiterno orditur: ex Campaniâ in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi
 30 agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quòd tanti exercitûs vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi: fœse enim eâ constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad Urbem, an ab Urbe in Campaniam redierit.

LIBRI VICESIMI SEPTIMI

CAP. XXXVI — LI.

EPITOME LIBRI VICESIMI SEPTIMI.

Cn. Fulvius proconsul, cum exercitu, ab Hannibale ad Herdoneam cœsus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistrone[m] pugnatum est: inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec configeret. Priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per prodicionem recepit. In Hispaniâ ad Bœsulam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris confixit, et vicit. Inter alia captum puerum regalem eximie formæ ad avunculum Massiniassam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quintius Crispinus, consules, speculandi causâ progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit; Crispinus fugit. Res præterea a P. Sulpicio prætore adversus Philippum et Achæos gestas continet. XXXVI. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia, centum et octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. XXXIX, &c. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quisquaginta sex cæsus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore operâ Claudii Neronis consulis; XLIII. Qui, quum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electâ manu profectus, Hasdrubalem circumvenit. [CAP. I — LI. v. c. 542 — 545. a. c. 210 — 207.]

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primùm legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum; erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Româ Sex. Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem, ingenti jam coacto exercitu, proximo vere Alpes tracturum; nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quòd clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælii Pætus augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii,

[v. c. 544. a. c. 206.]

qui biennio antè mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano. et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo: minor aliquantò numerus, 5 quàm qui ante bellum fuerat. Eo anno [primùm, ex quo Hannibal in Italiam venisset] comitium tectum esse, memoriaræ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab 10 ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio; et plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. Et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum causâ. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum, qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jussurunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut 15 tres in provincias exire possent: A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Siciliâ, in Sardiniâ, et Galliâ; duas C. Terentius in 20 Etruriâ; duas Q. Fulvius in Brutiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ; duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in cæteras consules miserunt.

25 XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Vejis de cælo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nuntiata; Minturnis ædem Jovis et lucum Maricæ, item Atellæ murum et portam, de cælo tacta. Minturnenses, terribilius 30 quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in portâ fluxisse: et Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum: inde iterum novemdiale instauratum, quòd in Armilustro lapidibus visum plure. 35 ere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem; nec magnitudine tam mirandum, quàm quòd is quoque, ut Sinuessæ biennio antè, incertus, mas an fœmina esset, natus erat. Id verò aruspices, ex Etruriâ acciti, fœdum ac turpe prodigium 40 dicere: extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcem condidère, provectumque in mare projecerunt. Decrevère item pontifices, ut virgines ter

novenæ, per Urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poëtâ, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ: prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædiliū curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romanâ, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, puræque et castæ a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ portâ Carmentali in urbem ductæ: post eas duo signa cupresseæ Junonis Reginæ portabantur: tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant, illâ tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laureâ, prætextatique. A portâ Jugario vico in forum venêre: in foro pompâ constitit; et, per manus reste datâ, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt: inde vico Tusco Velabroque, per Boarium Forum, in Clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum: ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, et simulacra cupresseæ in ædem illata.

XXXVIII. Diis ritè placatis, delectum consules habebant. acrius intentiusque, quàm prioribus annis quisquam meminerat habitum: nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu; et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanc-
 30 vacationem dicebantur habere, dare milites cobeant: quibus recusantibus, edixêre in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antia, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab Supero Mari
 35 nensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italiâ hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italiâ
 40 set. Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundem ad bellum (nam et Hasdrubali occurren-

dum esse descendentem ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret; et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Brutiis, atque obviam fratri ire, posset), Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: "collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere:" intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e re publicâ censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summâ concordiam consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispaniâ quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque: M. Lucretium has copias navibus adduxisse: et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Galliâ alatae ab L. Porcio prætore: "Hasdrubalem movisse ex hiernis, et jam Alpes transire: octo millia Ligurum, conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet: se, cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum." Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt, eâ mente, ut uterque hostem in suâ provinciâ contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etsi eâ æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquam tam facilem maturumque transitum expectabat. Ea tardius movendi ex hiernis causa fuit. Cæterum Hasdrubali et suâ et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modò Arvernii eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpine gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum: et quum per munita pleaque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus

factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in suâ terrâ assueti, omni generi humano insociabiles erant : et primò ignari, quò Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque prædam peti crediderant : fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse : duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Cæterum, quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis quam oppugnat, corrumpit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse : et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem cæteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea op-
pugnatio impediit ; sed Hannibalem, post famam transitus ejus tantò spe suâ celeriolem, jam moventem ex hibernis, continuerat ; quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebiâ victor regressus, tentasset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab Urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades ; simul, quum illa angeret cura, “ quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique res publica prosperè gereretur ? Adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse : quum in Italiâ ad Trasimenum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella in Hispaniâ prolapsam eam erexisse : postea, quum in Hispaniâ alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delêssset, multa secunda in Italiâ Siciliâque gesta quassatam rempublicam excepisse ; et ipsum intervallum loci, quodd in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse : qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.” Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules persecuti sunt. Memoriam proditum est, plenum adhuc iræ in

civēs M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus hostium cognōset, temerē manum consereret, respondisse: “Ubi primū hostium agmen conspexisset, pugnaturum.” Quum quæreretur, quæ causa festinandi esset? “Aut ex hoste egregiam gloriam,” inquit, “aut ex civibus victis gaudium, meritum certē, etsi “non honestum, capiam.” Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus in-composito agmini terribilem tumultum intulit: ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et 20 quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem remgeret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio pro consuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad 25 Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusiâ consul Romanus exploratis itineribus contendit; et mille ferè et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumentum mœnibus propè in-junctum videbatur Pœnorum vallum: quingenti passus in- 30 tererant. Castra Punica ac Romana inter jacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quòd nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo, aq̃ stationibus procursantes, certamina, haud satis digna dictu, 35 serebant. Id modò Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, quò minùs in tam apertis collibus timeri insidiæ pote- rant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte 40 jugam superare, et in aversis vallibus considerare jubet: tem- pus exurgendi ex insidiis, et aggrediendi hostem, Ti. Clau- dium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum

socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce primâ copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulô post et ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatu: inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum 5 properare ad hostes. Quos ubi effusus consul videt, tribuno militum tertîæ legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: "ita, pecorum modo incompósitos, toto passim campo se "fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, pos- 10 "sint."

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit: itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror: peditum etiam prima legio et dextra ala prælium ini- 15 bant. Incompósitos hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis, et procurentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hanni- 20 bal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, inieciisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri cœpta est: minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum brevior fugam percussis fecit. Equites enim ter- 25 go inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus viâ nudâ ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa; supra septingentos capti: signa militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentinâ ac tumultuariâ pugnâ fuerat, 30 quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit: Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contrâ efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri iussit. Inde inse- 35 quentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut propè inferre signa videretur; donec Hannibal tertîâ vigiliâ, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi 40 illuxit, successit vallo Romana acies: et Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavêre; frustrati-

que aliquamdiu hostes, citatis équis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui primâ luce obambulaverant, parte ullâ cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam
 5 satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit : tantùmque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrent, receptui deinde cecinit, multòque ante noctem copias reduxit. Postero die primâ luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusiâ
 10 hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit : supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum compa-
 15 randum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis absterat : et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

20 XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abcessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus
 25 Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primò incertis implicantibus responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis,
 30 L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur : duæ simul turmæ Samnitium præsidii causâ missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percontatio facta ; tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consiliis
 35 ordinarii provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives quàm hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiâ ex magno metu verteret ; literis Hasdrubalis Roman ad senatum missis, simul et ipse Patres con-
 40 scriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbriâ se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capuâ Ro-

nam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Præutianum, quâ exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum 5 in viam deferrent, equos jumenta que alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia pedum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in eâ præsidium velle; ut ad 10 iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quàm 15 fuerat biennio antè, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant: neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. "Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum 20 "exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod "floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum "Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nullâ "aliâ re tutiora, quàm errore hostis, qui ducem inde atque "exercitus partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id 25 "palàm fiat? et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, "sine auspicio?" Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti, terrebant: "Et ea omnia accidisse, 30 "quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italiâ "esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos propè Hannibales in Italiâ esse: quippe et "Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æquè impigrum ducem per tot in Hispaniâ annos Romano exercitum bello, geminâ victoriâ insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem "celeritate ex Hispaniâ, et concitatis ad arma Gallicis gentibus, multò magis, quàm Hannibalem ipsum, gloriari posse: quippe in iis locis hunc coëgissee exercitum, quibus 40 "ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserâ rima mortis genera sunt, amisisset." Adjiciebant etiam

periti rerum Hispaniæ, "haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum; sed quem, in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quàm puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset." Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat, "ullius consilium imperatoris in speciem
 10 "audacius, re ipsâ tutius fuisse, quàm suum. Ad certam
 "eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega
 "non antè, quàm ad satietatem ipsius peditum atque equi-
 "tum datæ ab senatu copię fuissent majores instructiores-
 "que, quàm si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus
 15 "sit, eò ipsos, quantumcumque virium momentum addide-
 "rint, rem omnem inclinatueros. Auditum modò in acie
 "(nam, ne antè audiretur, daturum operam) alterum con-
 "sulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victo-
 "riam facturum. Famam bellum conficere, et parva mo-
 20 "menta in spem metumque impellere animos. Gloriæ qui-
 "dem ex re bene gestâ partem fructum propè omnem ipsos
 "laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem
 "totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, quâ
 "admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur."
 25 Et (Hercule!) per instructa omnia ordinibus virorum muli-
 erumque, undique ex agris effusorum, inter vota et præces et
 laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Ro-
 mæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque
 suam liberumque suorum salutem ac libertatem repositam
 30 esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum
 iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset:
 damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent; ut,
 quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos
 post dies læti ovantibus victoriâ obviâ irent. Invitare
 35 inde pro se quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quæ
 ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent:
 benignè omnia cumulata dare. Modestiâ certare milites,
 ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari,
 nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem
 40 ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset,
 quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent
 adventum, percontarenturque, clam an palàm, interdiu an

noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris, Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus 5 esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coarctatio plurium in angusto tendentium facilius futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterum, in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus 10 militibus perfunctis jam militiâ, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species robarque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant; et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam appropinquaret, tectus 15 montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summâ omnium lætitiâ hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra juncta consulum castris 20 habebat; et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modò insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modò ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat: is tum in consilio aderat. Multorum eò inclinant sententiæ, ut, dum 25 fessum viâ ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur. Nero non suadere modò, sed summâ ope orare institit, "ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, "temerarium morando facerent. Errore (qui non diutur- 30 "nus futurus esset) velut torpentem, Hannibalem nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se "iter intendisse. Antequam se moveat, deleri exercitum "Hasdrubalis posse, [redireque] in Apuliam. Qui prola- 35 "tando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hanni- "bali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, "Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et "exeundum in aciem: abutendumque errore hostium ab- "sentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum pau- 40 "cioribus, nec hi cum pluribus et validioribus, rem esse." Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. Meram pugnae attulit, quod Hasdrubal, proventus ante signa eum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae antè non viderat, et strigosiores equos: multitudo quoque
 5 major solita visa est. Suspensus enim id, quod erat, receptum properè cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circum-
 10 vehi procul castra jubet specularique, num auctum aliquam parte sit vallum: et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant; una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta ad-
 15 jectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: duos profecto consules esse; et, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura agebat. Minimè id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei
 20 frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum: magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset; Romanisque eadem jam fortuna in Italia quæ in Hispania, esset. Interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia primâ dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum
 30 intentè asservati, alter in destinatis jam antè animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ra desertum a ducibus agmen primò per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux
 35 viam ostenderet, ripâ fluminis signa ferri jubet; et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens, haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. Sed quum, quantum [mare] abscedebat, tantò altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada,
 40 diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit; Porcius deinde assecutus cum levi armaturâ. Qui quum fes-

sum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumultu super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prælium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissâ munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in primâ acie ante signa elephantos collocat: circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi: sed longior, quàm latior, acies erat. Gallos pro- minens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrat: dextra omnis acies extra prælium eminens cessabat: collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggredierentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum; ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis genus: eodem versi elephantis, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco: de- inde, crescente certamine et clamore, impotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, "Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?" clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam eâ regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quàm pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modò, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros; et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam

diei medium erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quàm ab hoste, interfecti; fabrice scalprum cum malleo habebant: sid, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister, inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis belluâ inventa erat, ubi regendi spem vicissent: primusque id Hasdrubal instituerat, dux
 10 quum sæpe aliàs memorabilis, tum illâ præcipuè pugnâ. Ille pugnantes, hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio et labore, nunc præcando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit: postremò, quum
 15 haud dubiè fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello unâ acie tantum hostium interfectum est; redditaque æqua
 20 Cannensi clades, vel ducis vel exercitûs interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum
 25 recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus: nam haudquâquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque,
 30 qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; "Supersint," inquit, "aliqui nuntii, et hostium cladis, et nostræ virtutis."

35 L. Nero, eâ nocte quæ secuta est pugnam, citatiore quàm inde venerat agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præcesserat nuntius, lætitiâ verò tantâ, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter
 40 animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta expectatione eventûs civitas fuerat, nec quo victoriæ famam

accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulē profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curiā atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciiis votisque fatigare Deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primò accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prælio, nuntiantes cæsos hostes. Et primò magis auribus, quàm animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quàm quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem impediēbat, quòd biduo antè pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curiā 15 exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursus est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percontantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quàm in senatu, literæ recitarentur. Tandem submoti et coerciti a magistratibus: dispensarique lætitia inter impotentēs ejus animos potuit. In senatu primùm, deinde in concione, literæ recitatæ sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla antè futura fides erat, quàm legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est: tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes: ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentiā in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur; et, ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum ægrè in curiam perventum esset, 35 multò ægrius submotā turbā, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt: inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti assensu, postremò etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. 40 Discursus inde ab aliis circa templā Deūm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum

nūntium impertirent. Senatus, quòd M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit; eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit; 5 celebrataque a viris fœminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuère: quum matronæ amplissimâ veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit; ut jam inde, haud 10 secus quàm in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum curâ attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos 15 etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, "agnoscere se fortunam Carthaginiis," fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum 20 Bruttios contraheret, et Metapentinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI VICESIMI OCTAVI.

Rex in Hispaniâ prosperè gestis a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Pannos, a Sulpicio proconsole et ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolia, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provinciâ suâ rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjungeret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam et plus in bello, quàm collega, fecerat. Ignis in ade Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispaniâ cum Pœnis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno quàm ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit: et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, sedus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorum in honorem patris patrique Carthagine Novâ edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione, in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispanum populos coegit in deditionem venire; et, amicitia factâ cum Masinissâ rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur; cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret; Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est; permissumque, in Africam trajiceret, si ex re publicâ esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Balœari insulâ, ubi hiemârat, in Italiam trajecit. [CAP. I.—XLVI. u. c. 545—547. A. c. 207—205.]

EPITOME LIBRI UNDETRICESIMI.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit, et mandata Masinissæ Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispaniâ finitum, victore Romano, quod indubiti excitaverat; ipse in acie occisus; Mandonius expositus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Galliâ et Liguriis erat, ex Africâ et militum ampla manus missa, et pecuniis, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idem Mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, "pelli Italiâ alienigenam hostem posse, si Mater Idem deportata Romam esset." Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem Matrem Deum incolæ dicebant. Excepti P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus, qui in Hispaniâ perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum jubebat, "ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque." Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quærerent, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsole, qui in Sicilia erat, in Urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, acceptâ in matrimonium filiâ Hasdrubalis Gisgonis, amicitias, quum cum Scipione ipse junxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Masylorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispaniâ militat, amisso patre Gallâ, de regno excederat: quo per bellum sæpe repetito, aliquot præliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit; et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum amplâ manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui propè cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotonensi prosperè adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est: cenæ sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegæ equum ademittit, quod a populo damnatus actusque in exilium fuerat; et Livius Claudius, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bonâ fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unum, ærarias reliquit, quod et innocentem se damnasent, et postea consulem censoremque fecissent. [CAP. I.—XXXVIII. u. c. 547—548. A. c. 205—204.]

LIBRI TRICESIMI

CAP. XXIX — XLIII.

EPITOME LIBRI TRICESIMI.

In Africa Scipio Carthaginienses et eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque, pluribus proeliis vicit, adjuvante Masinissa; binaque hostium castra expugnavit; in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit: castigatus a Scipione, venenum ei misit; quo hausto ille decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent: isque, anno decimosesto Italia decedens, xxx. In Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: xxxv. Et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. xxxvii. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit; excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insularum cum Romanis confixoratus, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in Urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aurâ ita cognominatus) primus certè hic imperator victus a se nomine gentis nobilitatus est. [CAP. I — XLV. U. c. 549 — 551. A. c. 203 — 201.]

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal; unde, ad reficiendum ex jactatione maritimâ militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest: inde præmissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, quâ vellet, circumduci jussit: percontatusque, satî'n per modum omnia explorâssent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex milibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferebant) læto animo audiit, maximè hostis fiduciâ, quæ non de nihilo profectò concepta esset, percussus. Itaque, quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turba-

verat et pactas inducias, et spem fœderum; tamen, si integer, quàm si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrùm suâ sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo prælio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Cæterùm Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quòd aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumultum a quatuor millibus inde, tutum commodumque aliquin, nisi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper, alter alterius conspectu, admiratione mutuâ propè attoniti, conticuere. Tum Hannibal prior, "Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi sorte potissimùm datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius quàm nostris cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casûs ediderit Fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiæ, et nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italiâ solùm vobis bellum, nobis in Africâ esset; sed et vos in portis vestris

"propè ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, et nos
 "ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudi-
 "mus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante
 "omnia optaretis, in meliore vestrà fortunâ de pace agitur :
 5 "agimus ii, quorum et maximè interest pacem esse, et qui
 "quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ
 "sint. Animo tantum nobis opus est non abhorrente a qui-
 "etis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in
 "patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam se-
 10 "cundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem se-
 "qui, quàm fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et
 "perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis
 "opus est consiliis, metuo. Non temerè incerta casuum
 "reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui
 15 "ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum
 "militari ætate imperio accepto, omnia audacissimè incipi-
 "entem nusquam fefellit fortuna. Patris et patruī perse-
 "cutus mortem, ab calamitate vestræ domûs decus insigne
 "virtutis pietatisque eximiæ cepisti : amissas Hispanias re-
 20 "cuperâsti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsus : con-
 "sul creatus, quum cæteris ad tutandam Italiam parum ani-
 "mi esset, transgressus in Africam, duobus hîc exercitibus
 "cæsis, binis eâdem horâ captis simul incensisque castris,
 "Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus,
 25 "tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum
 "hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam,
 "inquam, malle, quàm pacem, animus. Novi spiritus magis
 "magnos, quàm utiles : et mihi talis aliquando fortuna af-
 "fulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem
 30 "darent Dii ; non ea solùm, quæ evenissent, sed etiam ea,
 "quæ evenire possent, reputarentus. Ut omnium oblivisca-
 "ris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum.
 "Quem modò, castris inter Anienem atque urbem vestram
 "positis, signa inferentem ad mœnia Romana ; hic cernis,
 35 "duobus fortissimis viris, fratribus, clarissimis imperatori-
 "bus, orbatum, ante mœnia propè obsessæ patriæ, quibus
 "terrui vestram urbem, ea pro meâ deprecantem. Maximæ
 "cuique fortunæ minimè credendum est. In bonis tuis re-
 "bus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax :
 40 "nobis petentibus magis necessaria, quàm honesta. Melior
 "tutiorque est certa pax, quàm sperata victoria : hæc in
 "tuâ, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitate-
 "tem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires,

"tunc vim Fortunæ Martemque belli communem, propone
 "animo. Utrique ferrum, corpora humana erunt: nus-
 "quam minus quam in bello, eventus respondent. Non
 "tantum ad id, quod datâ pace jam habere potes, si prælio
 "vincas, gloriæ adjeceris, quantum ademeris, si quid adversi
 "eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna
 "evertere potest. Omnia in pace jungendâ tuæ potestatis
 "sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Di
 "dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla
 "M. Atilius quondam in hac eadem terrâ fuisset, si victor
 "pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo
 "tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se for-
 "tunam, quantò altiùs elatus erat, eò fœdiùs corrui. Est
 "quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere
 "pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi
 "multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter
 "quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, His-
 "pania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque
 "continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africæ litori-
 "bus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terrâ
 "marique videamus regentes imperia. Haud negaverim,
 "propter non nimis sincerè petitam aut expectatam nuper
 "pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem: multum,
 "per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio.
 "Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc,
 "quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem.
 "Hannibal peto pacem; qui neque peterem, nisi utilem
 "crederem: et propter eandem utilitatem tuebor eam,
 "propter quam petii: et, quemadmodum, quia a me bellum
 "cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere
 "Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ
 "pœniteat."

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc ferè
 sententiam respondit. "Non me fallebat, Hannibal, adven-
 "tûs tui spe Carthaginienses et præsentem induciarum
 "fidem, et spem pacis turbasse: neque tu id sanè dissimu-
 "las, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtra-
 "has, præter ea, quæ jam pridem in nostrâ potestate sunt.
 "Cæterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto
 "per te onere leventur; sic mihi laborandum est, ne, quæ
 "tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis,
 "præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat

"conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque pa-
 "tres nostri priores de Siciliâ, neque nos de Hispaniâ feci-
 "mus bellum: et tunc Mamertinorum sociorum periculum,
 "et nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt
 5 "arma. Vos lacestis, et tu ipse fateris, et Dei testes
 "sunt; qui et illius belli exitum secundum jus fasque de-
 "derunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me attinet,
 "et humanæ infirmitatis memini, et vim fortunæ reputo, et
 "omnia, quæcumque agimus, subjecta esse mille casibus
 10 "scio. Cæterum, quemadmodum superbè et violenter me
 "faterer facere, si prius, quàm in Africam trajecissem, te
 "tuâ voluntate cedentem Italiâ, et, imposito in naves exer-
 "citu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernerer;
 "sic nunc, quum propè manu consertâ restitantem ac tergi-
 15 "versantem in Africam attraxerim, nullâ sum tibi verecun-
 "diâ obstrictus. Proinde si quid ad en, in quæ tum pax
 "conventura videbatur (quæ sint, nôsti), nullæ navium
 "cum comæatu per inducias expugnatarum legatorumque
 "violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin
 20 "illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pa-
 "cem pati non potuistis." Ita infectâ pace, ex colloquio
 ad suos quum se recipissent, frustra verba jactata renunti-
 ant: armis decernendum esse, habendamque eam fortunam,
 quam Dii dedissent.

25 XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, "Arma
 "expedirent milites animosque ad supremum certamen, non
 "in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, vic-
 "tores. Romæ an Carthago jura gentibus daret, ante cras-
 "tinam noctem scituros: neque enim Africam, aut Italiam,
 30 "sed orbem terrarum, victoriæ præmium fore; par pericu-
 "lum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset:"
 nam neque Românis effugium ullum patebat in alienâ
 ignotâque terrâ; et Carthagini, supremo auxilio effuso,
 adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen
 35 procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum
 duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa
 antè parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. An-
 ceptus igitur spes et metus miscebant animos; contemplanti-
 busque modò suam, modò hostium aciem, quum oculis magis,
 40 quàm ratione, pensarent vires, simul læta, simul tristitia ob-
 versabantur. Quæ ipsis suâ sponte non succurrebant, ea
 duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sede-

cum annorum in terrâ Italiâ res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occisione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoriâ militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africâ prœlia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in eâ præ insitâ animis perfidiâ, potuissent: ad hoc, colloquium Hannibalis, in secreto habitum, ac liberum fingenti, quâ velit, flecti. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos: 10
 “Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam
 “Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes,
 “liberos, conjuges, Penatesque Deos.” Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis 15 postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantùm inter se distantes, ut esset spatium, quo elephantum hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus antè legati, eo anno 20 quæstoris extra sortem ex senatûs-consulto, operâ utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit: vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut 25 post rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque discursu applicantes se antesignanis, viam, quâ irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal, ad terrorem primum, elephantos (octoginta autem erant, quot nullâ unquam in acie antè habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum 30 Gallorumque, Balearibus Maurisque admixtis; in secundâ acie Carthaginienses Afrosque, et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italico- rum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam suâ voluntate, decedentem ex Italiâ secuti) instruxit. 35 Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et præsens 40 et multiplicata merces ex prædâ ostentatur: Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur: Liguribus cam-

pi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem
victoriae ostentantur: Mauros Numidasque Masinissae im-
potenti futuro dominatu terret. Aliis aliae spes ac metus
jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates,
sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ,
aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum,
nihil aut in metum aut in spem medium ostentatur. Quum
maximè hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum
gentium inter populares, plerique per interpretes inter immix-
tos alienigenis, agerent, tubæ cornuæque ab Romanis cecine-
runt: tantusque clamor ortus, ut elephantis in suos, sinistro
maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit fa-
cilè Masinissa percussis terrorem, nudavitque ab eâ parte
aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum, intrepidæ in
hostem actæ, inter velutum ordines cum multis suis vulneribus
ingentem stragem edebant: resiliens enim ad manipulos
velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in
ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila
ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis
exacti ex Romanâ acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos
Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut
turbatos vidit hostes, addit percussis terrorem.

XXXIV. Utrunque equite nudata erat Punica acies, quum
pedes concurrat, nec spe nec viribus jam par: ad hoc, dictu
parva, sed magni eadem in re gerendâ momenti res, con-
gruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior: dis-
sonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, vo-
ces. Pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere in-
cumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc major
quàm vis. Igitur primo impetu extemplo movère loco hos-
tium aciem Romani: alâ deinde et umbonibus pulsantes,
in submotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo re-
sistente, incessère; urgentibus et novissimis primos, ut se-
mel motam aciem sensère; quod ipsum vim magnam ad
pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares ce-
dentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeò non
sustinebant, ut contrà etiam, ne resistentes pertinaciter pri-
mos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igi-
tur auxiliares terga dant repentè: et, in suos versi, partim
refugere in secundam aciem, partim non recipientes cedere,
ut paulò antè non adjuti, et tunc exclusi. Et propè duo
jam permixta prœlia erant, quum Carthaginienses simul cum

hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus : non tamen ita percussos iratosque in aciem accepere ; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra praelium ejecere, ne pavidos fugâ vulneribusque milites in certam et integram aciem miscerent. Cæterùm tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulò antè auxiliares, compleverat, ut propè difficilior transitus esset, quàm per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, quâ quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt : principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit : et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit ; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro praelium ortum est : quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiæ, et famâ rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo ; quòd jam equites, jam elephantos fuderat ; jam, primâ acie pulsâ, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie cæsi : multi per patentem circa campum fugâ sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti : par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum per fugit ; omnia et in prælio, et ante aciem, priusquam excederet pugnâ, expertus ; et, confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in primâ fronte ; quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent : simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent ; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum

hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eò, quò integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent; Italicos, intervallo quoque diremptos, incertos socii
 5 an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem, sexto ac trigesimo post anno quàm puer inde profectus erat, redisset, fassus in curiâ est, non prælio modò se, sed bello victum, nec spem
 10 salutis alibi, quàm in pace impetrandâ, esse.

XXXVI. Scipio, confestim a prælio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti prædâ ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatûs ad
 15 Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem percussæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipse, ad suam veterem novâ Lentuli classe adjunctâ, profectus ab Uticâ portum Carthaginis petiit.
 20 Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem: qui quum ad puppim prætoris navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque
 25 fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quàm ut Tunetem venirent: eò se moturum castra: ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in præsentîâ, quàm deprimendi hostis causâ, Uticam, eòdem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad
 30 Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus quàm peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitûs cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit: exitu quoque fugæ intercluso, a parte omni circumdatis equiti-
 35 bus, quindecim millia hominum cæsa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita; legatique triginta Carthagine ad Scipio-
 40 nem venerunt: et illi quidem multò miserabiliùs, quàm antè, (quò magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquantò minore cum misericordiâ ab recenti memoriâ perfidiæ auditi.

sunt. In consilio quamquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munita et tam valide urbis, reputarent, et ipsum Scipionem expectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli, famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multâ castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et iusjurandum esse, crederent; conditiones pacis dictæ: "Ut liberi legibus suis viverent: quas urbes, quosque 10
"agros, quibusque finibus antè bellum tenuissent, tenerent, "populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, "fugitivosque, et captivos omnes, redderent Romanis, et "naves rostratas, præter decem triremes, traderent, ele- 15
"phantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios, "Bellum neve in Africâ, neve extra Africam, injussu popu-
"li Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque "cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, "donec ab Româ legati redissent, præstarent. Decem mil- 20
"lia talentum argenti, descripta pensionibus æquis in an- "nos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu
"Scipionis darent; ne minores quatuordecim annis, neu "triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores
"inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navi- 25
"bus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis "ullam esse." Has conditiones legati quum domum re-
"ferre jussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquietâ eâ- 30
"dem et imbelli; indignatus Hannibal, dici ea in tali tem-
"pore audiri, arreptum Gisgonem manu suâ ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum
"fremittum populi movisset, perturbatus militaris vir urbanâ libertate, "Novem," inquit, "annorum a vobis profectus,
"post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, "quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica 35
"docuit, probè videor scire: urbis ac fori jura, leges, mo-
"res, vos me oportet doceatis." Excusatâ imprudentiâ, de
"pace multis verbis disseruit, quàm nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maximè difficile erat, quòd ex navibus
"per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves; 40
"neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur, Placuit naves reddi, et homines utique inquiri:

cætera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permittit; atque ita pecuniâ luere Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparatâ nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africâ non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores; quæ privata, profiteri domini jussi; pro eâ summâ pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus aliò usquam, quàm Romam, mitterent legatos: et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne antè dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, et quæ petentes venissent, certorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Siciliâ Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vecturâ frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ, ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium, trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere; et alter consul M. Servilius ad Urbem morari, donec quo statu res in Africâ esset, sciretur. Segniter omnia in comparandâ deducendâque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quòd Patres de pace Scipionis potiùs arbitrium esse, quibus legibus daretur, quàm consulis, censuerant. Prodigia quoque, nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri: et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, et circâ tabernæ, Frusinonæ murus aliquot locis, et porta, de cælo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiâli sacro, cætera hostiis majoribus expiata: inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa: nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, Circo inun dato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Cæterùm ludorum ipso die, subitâ serenitate ortâ, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in Circum est, quum decessisse inde aquam nuntiatum esset: lætitiâque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab Urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonium inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, et ab Ilvâ Corsicam, a Corsicâ⁵ in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multò et sævior et infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit: ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppres-¹⁰ sit: circumactumque anni tempus; et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causâ ad Urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum¹⁵ dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt: itaque, quum pridie idus Martias veteres magistratu abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba.²⁰ Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædificii clam egressisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamiâ Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. Lætorius, ædiles plebis vitio creati, magistratu²⁵ se abdicârunt, quum ludos ludorumque causâ epulum Jovi fecissent, et signa tria ex multatio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatûs-consulto fecerunt.

XL. Legati ex Africâ Romani simul Carthaginiensesque³⁰ quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est: ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse supremâ Carthaginiensibus pugnâ, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti lætitiâ Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene³⁵ gestæ rei accessio erat, devictum: in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuère, factâ gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitiam inde habita: cre-

[c. c. 551. A. c. 301.] ati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: prætores, M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil antè placebat agi, quàm legati Philippi regis et Carthaginensium auditi essent: belli finem alterius, principium alterius, prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quàm sibi Africa decreta esset, concedente collegâ, moderato viro et prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et Manius Acilius Glabrio, tribuni plebis, "rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare," aiebant. "Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, ejus vellent imperium in Africâ esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decrêsse." Multis contentiōibus et in senatu et ad populum acta, res postremò eò deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturque, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terrâ, rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrùm consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africâ esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Siciliâ in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet.

26 XLI. Publio Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provinciâ Africâ prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Brutiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decreta; P. Ælius prætor duas legiones in Siciliâ ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in 40 Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruriâ prorogatum imperium est. Quod

ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse: uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispaniâ imperium esse: is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africâ esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta; ut, quas naves vellet, deligeret: P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset; quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset; si Lælium præficeret, Octavius Romanam decederet; reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis, res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem a Româ legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multò infestius M. Aurelium (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra fœdus, et sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse); partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedoniâ, disseruit, "Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuriâ, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impunè in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecuniâ missum nuper in Africam esse, Hannibali Carthaginensibusque auxilio." De his rebus interrogati Macedones, quum perplexè responderent ipsi, [antè] responsum tulerunt, "Bellum quærere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum; et quòd sociis populi Romani injurias fecerit, bello armis-

"que lacerasset; et quod hostes auxiliis et pecuniâ iuxerit.
 "Et P. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse et fac-
 "re, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes
 "capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: et
 5 "M. Aurelium e re publicâ facere, gratumque id senatui
 "esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non
 "posset, armis tueatur." Cum hoc tam tristi responso
 dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati: quo-
 rum ætatibus dignitatibusque conspectis (nam longè primi
 10 civitatis erant), tum pro se quisque dicere, verè de pace agi.
 Insignis tamen inter cæteros Hasdrubal erat, (Hædum popu-
 lares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversus
 que factioni Barcinæ. Eò tum plus illi auctoritatis fuit,
 belli culpam in paucorum cupiditatem a republicâ transfe-
 15 renti: qui quum variâ oratione usus esset, nunc purgando
 crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa ne-
 gantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres
 conscriptos ut rebus secundis modestè ac moderatè uteren-
 tur: "Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses,
 20 "et tempore uti voluissent, daturus fuisse pacis conditiones,
 "quas tunc peterent. Rarò simul hominibus bonam fortu-
 "nam bonamque mentem dari. Populum Romanum eò in-
 "victum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere
 "meminerit: et (Hercule!) mirandum fuisse, si aliter face-
 25 "rent. Ex insolentiâ, quibus nova bona fortuna sit, impo-
 "tentes lætitiis insanire. Populo Romano usitata ac propè
 "jam obsoleta ex victoriâ gaudia esse, plus pæne parcendo
 "victis, quàm vincendo, imperium auxisse." Cæterorum
 miserabilior oratio fuit, commemorantium, "Ex quantis
 30 "opibus quò recidissent Carthaginiensium res: nihil eis,
 "qui modò orbem propè terrarum obtinuissent armis, super-
 "esse, præter Carthaginis incenia. Iis inclusos, non terrâ,
 "non mari, quidquam sui juris cernere. Urbem quoque
 "ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo
 35 "nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit." Quum
 flecti misericordiâ Patres appareret, senatorum unum infes-
 tum perfidiæ Carthaginiensium succlamâsse ferunt, "Per
 "quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos antè
 "ictum esset, fefellissent?" "Per eosdem," inquit Hasdru-
 40 bal, "qui tam infesti sunt fœdera violantibus."

XLIII. Inclinatîs omnium ad pacem animis, Cn. Lentu-
 lus consul, cui classis provincia erat, senatûs-consulto inter-

cessit. Tum Manius Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, "Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret: et quem eam pacem dare, quemque ex Africâ exercitus deportare juberent." De pace "utl rogâssent," omnes tribus jusserunt: 5 pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententiâ pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses; petieruntque, ut sibi in Urbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publicâ custodiâ essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; 15 jussi nomina edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatûs-consultum factum est, "Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent; nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet." 20 Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatûs-consultum in hæc verba factum est: "Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: utl prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent." Herbæ 25 id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Româ Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus antè dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt; inter quos Q. Terentius Culleo 30 senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit: quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repentè incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quàm si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quàm de fugitivis, consultum; nominis 35 Latini qui erant, securi percussi; Romani in crucem sublati.

EPITOME LIBRI TRICESIMI PRIMI.

BELLI adversus Philippum Macedoniam regem, quod intermissum erat, repetiti causam referuntur hæc: Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt: ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes, moribus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Pæcis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab Urbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset serendum, plebs, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociis civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est; qui, exercitu in Macedonia ducto, equestribus præliis cum Philippo prosperè pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, et Hamilcarem Pœnum, bellum in eâ parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Præterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerabat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor. [CAP. I — L. U. C. 551 — 552. A. C. 201 — 200.]

EPITOME LIBRI TRICESIMI SECUNDI.

COMPLURA prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longa navis lauream esse natam. T. Quintius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessalliam, quæ est vicina Macedonia, sociis Ætolis et Athamanibus, vocavit. L. Quintius Flamininus, consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adjuvantibus, in Eubœam et maritimam oram traiecit, Eretriam expugnavit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est; duo millia necati sunt. Prætorum numerus amplius est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmonia et tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur. [CAP. I — XL. U. C. 553 — 555. A. C. 199 — 197.]

EPITOME LIBRI TRICESIMI TERTII.

T. QUINTIUS Flamininus proconsul cum Philippo, ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo, debellavit. L. Quintius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe (quod caput est Acarnanum) expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor a Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas, data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Bojos et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus, ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem. [CAP. I — XLIX. U. C. 555 — 557. A. C. 197 — 195.]

LIBRI TRICESIMI QUARTI

CAP. I — VIII.

EPITOME LIBRI TRICESIMI QUARTI.

1. II, &c. **LEX Oppia**, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magnâ contentione abrogata est; quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporitis orsus est, ceteriorem Hispaniam pacavit. T. Quintius Flaminius bellum adversus Lacedæmonios et tyrannum eorum Nabidem prosperè gestum, datâ iis pace, qualem ipse voluit, liberatque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos specavit; ut id fieret, Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censors interveniunt, cum indignatione plebis. Colonis pleræque deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispaniâ triumphavit. Res præterea in Hispania, et adversus Bojos et Insubres Gallos, feliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flaminius, qui Philippum Macedonum regem at Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triumpo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare. [CAP. I — LXII. V. C. 557 — 559. A. C. 195 — 193.]

I. **INTER** bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas, intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius, tribuni plebei, ad plebem tulerunt de Oppiâ lege abrogandâ. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punicæ belli, "Ne qua mulier plus semunciam auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo "in Urbe oppidove, aut propiùs inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causâ, veheretur." M. et P. Junii Brutî, tribuni plebis, legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turbâ hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nullâ nec auctoritate, nec verecundiâ, nec imperio viro- 15

rum, contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republicâ, crescente in dies privatâ omnium fortunâ, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. 5 Augebatur hæc frequentia mulierum in dies: nam etiâ ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Jam et consules prætoresque et alios magistratus adire et rogare audebant: cæterum minimè exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abroga- 10 batur, ita disseruit:

II. "Si in suâ quisque nostrâ matre-familia, Quirites, 15 "jus et majestatem viri retinere instituisset, minus cum "universis feminis negotii haberemus. Nunc domi victa "libertas nostra impotentiâ muliebri, hîc quoque in foro ob- 20 "teritur et calcatur: et, quia singulas sustinere non potui- "mus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam "rem ducebam esse, virorum omne genus in aliquâ insulâ "conjuratone muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo "genere non summum periculum est, si cœtus, et concilia, 25 "et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix sta- "tuere apud animum meum possum, utrûm pejor ipsa res, "an pejore exemplo agatur: quorum alterum ad nos con- "sules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, "magis pertineret. Nam utrûm e re publicâ sit, necne, id; 30 "quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragi- "um ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive suâ "sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, "facta est, haud dubiè ad culpam magistratuum pertinens, "nescio, vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis: 35 "vobis, si fœminas ad concitandas tribunicias seditiones jam "adduxistis; nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulie- "rum secessionem leges accipiendæ sunt. Equidem non "sine rubore quodam paulò antè per medium agmen mulie- "rum in forum perveni. Quodd nisi me verecundia singu- 40 "larum magis majestatis et pudoris, quàm universarum, "tenuisset, ne compellatæ a consule viderentur, dixissem: "Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi "vias, et viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quæ- "que domi rogare non potuistis? An blandiores in pub- 45 "lico quàm in privato, et alienis quàm vestris, estis? "quamquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus ma- "tronas contineret pudor, quæ leges hîc rogarentur, abro-

“garenturve, curare decuit.’ Majores nostri nullam, ne
 “privatam quidem, rem agere fœminas sine auctore, volue-
 “runt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. Nos (si
 “Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas pati-
 “mur, et foro propè, et concionibus, et comitiis immisceri. 5
 “Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quàm
 “rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abro-
 “gandam censent? Date frenos impotenti naturæ, et in-
 “domito animali; et sperate, ipsas modum licentiæ factu-
 “ras, nisi vos faceritis. Minimum hoc eorum est, quæ 10
 “iniquo animo fœminæ sibi aut moribus aut legibus injuncta
 “patiuntur. Omnium rerum libertatem, immo licentiam
 “(si vera dicere volumus), desiderant. Quid enim, si hoc
 “expugnaverint, non tentabunt?

III. “Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam 15
 “earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint
 “viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere po-
 “testis. Quid? si capere singula, et extorquere, et ex-
 “æquari ad extremum viris patièmini, tolerabiles vobis eas
 “fore creditis? Extemplo, simul pares esse cœperint, su- 20
 “periores erunt. At (Hercule!) ne quid novum in eas ro-
 “getur, recusant: non jus, sed injuriam deprecantur. Im-
 “mo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem,
 “quam usu tot annorum et experiendo comprobâstis, hanc
 “ut abrogetis: id est, ut, unam tollendo legem, cæteras in- 25
 “firmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modò
 “quæritur, si majori partì et in summam prodest. Si, quod
 “cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur,
 “quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare,
 “in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, 30
 “propter quod matronæ consternatæ procurrerunt in publi-
 “cum, ac vix foro se et concione abstinere. Ut captivi
 “ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres ea-
 “rum? Procul abest, absitque semper, talis fortuna rei-
 “publicæ! Sed tamen, quum fuit, negâstis hoc piis præci- 35
 “bus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed
 “religio, congregavit eas. Matrem Idæam, a Pessinunte
 “ex Phrygiâ venientem, accepturæ sunt. Quid honestum
 “dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? ‘Ut auro et
 “purpurâ fulgeamus,’ inquit; ‘ut carpentis, festis profes- 40
 “tisque diebus, velut triumphantes de lege victâ et abro-
 “gatâ, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem ve-
 “temur: ne ullus modus sumptibus, ne luxuriæ sit.’

- IV. "Sæpe me querentem de fœminarum, sæpe de viro-
 "rum, nec de privatorum modò, sed etiam magistratuum;
 "sumptibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritiâ et
 "luxuriâ, civitatem laborare; quæ pestes omnia magna im-
 5 "peria everterunt. Hæc ego, quò melior lætiorque in dies
 "fortuna reipublicæ est, imperiumque crescit, et jam in
 "Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum
 "illecebris replectas, et regias etiam attractamus gazas; eò
 "plùs horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas.
 10 "Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic
 "urbi. Jam nimis multos audio Corinthi et Athenarum or-
 "namenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia Deo-
 "rum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos;
 "et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur.
 15 "Patrum nostrorum memoriâ, per legatum Cineam Pyrrhus,
 "non virorum modò, sed etiam mulierum, animos donis
 "tentavit. Nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam
 "muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam cau-
 "sam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris
 20 "nihil de hac re lege sancienti: nulla erat luxuria, quæ
 "coërceretur. Sicut antè morbos necesse est cognitos es-
 "se, quàm remedia eorum; sic cupiditates priùs natæ sunt,
 "quàm leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Lici-
 "niam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido
 25 "agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et
 "muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria plebes
 "esse senatui cœperat? Itaque minimè mirum est, nec
 "Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse,
 "quæ modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum et
 30 "purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc
 "cum illis donis Cineas urbem circumiret, stantes in pub-
 "lico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum
 "cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire pos-
 "sum: nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid
 35 "fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat;
 "sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrùm vere-
 "tur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est
 "vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis de-
 "mit, quum id, quod habere non licet, non habetis. 'Hanc,'
 40 "inquit, 'ipsam exæquationem non fero,' illa locuples:
 "'cur non insignis auro et purpurâ conspicior? cur pau-
 "pertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habe-
 "'re non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur?'

"Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut
 "divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes,
 "ne ob hoc ipsum contemnuntur, supra vires se exten-
 "dant? Næ, simul pudere, quod non oportet, coepe-
 "rit, quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, 5
 "parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum
 "illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus
 "erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit.
 "Nunc vulgò alienos viros rogant, et, quod majus est, le-
 "gem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant, adver- 10
 "sus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul
 "lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nun-
 "quam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites,
 "futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et,
 "hominem improbum non accusari, tutius est, quàm absol- 15
 "vi: et luxuria non mota tolerabilior esset, quàm erit nunc,
 "ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa.
 "Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo: vos
 "quod faxitis, Deos omnes fortunare velim."

Y. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros 20
 professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecis-
 sent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgatâ ita
 disseruit. "Si privati tantummodo ad suadendum dissua-
 "dendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quo- 25
 "que, quum satis dictum pro utrâque parte existimarem, faci-
 "tus suffragia vestra expectâssem. Nunc, quum vir gravis-
 "simus, consul M. Porcius, non auctoritate solam, quæ tacita
 "satis momenti habuisset, sed oratione etiam longâ et accura-
 "tâ insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis 30
 "respondere: qui tamen plura verba in castigandis matronis,
 "quàm in rogatione nostrâ dissuadendâ, consumpsit; et
 "quidem ut in dubio poneret, utrùm id, quod reprehende-
 "ret, matronæ suâ sponte, an nobis auctoribus, fecissent.
 "Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul
 "verbo tenus, quàm ut re insimularet. Cætum, et seditio- 35
 "nes, et interdum secessionem muliebrem appellavit, quod
 "matronæ in publico vos rogâssent, ut legem, in se latam
 "per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beatâ
 "republicâ abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ
 "causâ conquirantur, et hæc, et alia esse scio: et M. Cato- 40
 "nem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam tru-
 "cem esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam

"quid tandem novi matronæ fecerunt, quòd frequentes in
 "causâ ad se pertinente in publicum processerunt? Nun-
 "quam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas
 "adversus te '*Origines*' revolvam. Accipe, quoties id
 5 "fecerint, et quidem semper bono publico. Jam a princi-
 "pio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto,
 "medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercurso
 "matronarum inter acies duas prælium sedatum est? Quid?
 "regibus exactis, quum, Coriolano Marcio duce, legiones
 10 "Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne
 "id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averte-
 "runt? Jam, urbe capta a Gallis, quo redempta urbs est?
 "nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum
 "contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne
 15 "et, quum pecuniâ opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt
 "ærarium; et, quum Dii quoque novi ad opem ferendam
 "dubiis rebus accesserentur, matronæ universæ ad mare
 "profectæ sunt ad Matrem Idæam accipiendam? '*Dissi-*
 "miles,' inquis, '*causæ sunt.*' Nec mihi causas æquare
 20 "propositum est: nihil novi factum, purgare satis est. Cæ-
 "terum, quod in rebus ad omnes pariter viros fœminasque
 "pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causâ pro-
 "priæ ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem
 "fecerunt? superbas (me Dius fidius) aures habemus, si,
 25 "quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab
 "honestis fœminis indignamur.

VI. "Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex
 "consulis oratio fuit: nam et legem ullam omnino abrogari
 "est indignatus; et eam præcipuè legem, quæ luxuriæ mu-
 30 "liebris coercendæ causâ lata esset. Et illa communis pro
 "legibus visa consularis oratio est; et hæc adversus luxuri-
 "am severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum
 "est, nisi, quid in utrâque re vani sit, docuerimus, ne quis
 "error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his
 35 "legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilita-
 "tis causâ in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere
 "fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis rei-
 "publicæ inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua deside-
 "rârunt leges, mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis
 40 "mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque
 "bellum abrogat; quæ in bello, pax: ut in navis adminis-
 "tratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem

"usui sunt. Hæc quum ita naturâ distincta sint, ex utro
 "tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus?
 "An vetus regia lex, simul cum ipsâ urbe nata? An (quod
 "secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in
 "duodecim tabulis scripta? sine quâ quum majores nostri 5
 "non existimârint decus matronale servari posse, nobis
 "quoque verendum sit, ne cum eâ pudorem sanctitatemque
 "fœminarum abrogemus. Quis igitur nescit, novam istam
 "legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus, viginti
 "annis antè latam? sine quâ quum per tot annos matronæ 10
 "optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogatâ eâ
 "effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex
 "ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum
 "foret, ne abrogata incitaret. Cur sit autem lata, ipsum
 "[indicavit] tempus. Hannibal in Italiâ erat, victor ad 15
 "Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat:
 "ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur:
 "defecerant socii: non milites in supplementum, non soci-
 "os navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario
 "habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium 20
 "pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in
 "eamdem diem pecuniæ, frumentum, et cætera, quæ belli
 "usus postulabant, præbenda publicani se conducturos pro-
 "fessi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto,
 "cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, 25
 "ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum confereba-
 "mus: viduæ et pupilli pecunias suas in ærarium defere-
 "bant: cautum erat, quò ne plus auri et argenti facti, quò
 "ne plus signati argenti et æris, domi haberemus. Tali
 "tempore in luxuriâ et ornatu matronæ occupatæ erant, ut 30
 "ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? quum, quia
 "Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, inter-
 "missum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit.
 "Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia
 "omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ 35
 "erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu
 "causa scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc
 "temporis causâ aut decrevit senatus, aut populus jussit, in
 "perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus priva-
 "tis? cur publica præsentì pecuniâ locamus? cur servi, 40
 "qui militent, non emuntur? cur privati non damus remi-
 "ges, sicut tunc dedimus?

VII. "Omnes alii ordines, omnes homines mutationem
 "in meliorem statum reipublicæ sentient; ad conjuges tan-
 "tùm nostras pacis et tranquillitatis publicæ fructus non
 "perveniet? Purpurâ viri utemur, prætextati in magistra-
 5 "tibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpurâ togis
 "utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hîc Ro-
 "mæ infimo generi, magistris vicorum, togæ prætextæ ha-
 "bendæ jus permittemus; nec id ut vivi solùm habeant
 "tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui:
 10 "fœminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? et, quum
 "tibi viro liceat purpurâ in veste stragulâ uti, matrem-fami-
 "liæ tuam purpureum amiculum habere non sines? et
 "equus tuus speciosius instratus erit, quàm uxor vestita?
 "Sed in purpurâ, quæ teritur, absumitur, injustam quidem,
 15 "sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auto verò,
 "in quo, præter manûs-pretium, nihil intertrimenti fit, quæ
 "malignitas est? præsidium potius in eo est et ad privatos
 "et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmula-
 "tionem inter se singularum, quando nulla haberet, esse
 20 "aiebat. At (Hercule!) universis dolor et indignatio est,
 "quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea conces-
 "sa ornamenta, quæ sibi adempta sint; quum insignes eas
 "esse auro et purpurâ; quum illas vehi per urbem, se pedi-
 "bus sequi; tamquam in illarum civitatibus, non in suâ, im-
 25 "perium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid
 "muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non
 "magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia,
 "nec dona, aut spolia bellica, his contingere possunt. Mun-
 "ditiæ, et ornatus, et cultus, hæc fœminarum insignia sunt:
 30 "his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem ap-
 "pellârunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quàm pur-
 "puram atque aurum, deponunt? quid, quum eluxerunt,
 "sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi
 "excellentes ornatus, adjiciunt? Scilicet, si legem Op-
 35 "piam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus
 "vetare volueritis, quod nunc lex vetat! minûs filiæ, uxo-
 "res, sorores etiam quibusdam, in manu erunt! Nun-
 "quam, salvis suis, exuitur servitus muliebris; et ipsæ liber-
 "tatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In ves-
 40 "tro arbitrio suum ornatum, quàm in legis, malunt esse.
 "Et vos in manu et tutelâ, non in servitio, debetis habere
 "eas; et malle patres vos aut viros, quàm dominos, dici.
 "Invidiosis nominibus utebatur modò consul, seditionem

"muliebrem et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis: quò plùs potestis, eò modè ratiùs imperio uti debetis."

5

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquantò major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit; unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec antè abstiterunt, quàm remissa intercessio ab tribunis esset. Nullà deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Anno vicesimo pòst abrogata est, quàm lata.

EPITOME LIBRI TRICESIMI QUINTI.

P. Serrio Africanus, legatus ad Antiochum, Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuisso maximum imperatorem Hannibal oderet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quòd parvâ manu innumerales exercitus fudisset; quòdque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Quæroni deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum, inquit: castra metari primum docuisse: ad hoc, neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. Ridens Scipio, "Quid nam tu diceres, si me," inquit, "vicisses?" "Tunc verò," inquit, "me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuisssem." Inter cætera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum, "Roma, cave tibi," refertur. Apparat in Antiochum bellum Romani. Nabis, Lacedæmoniorum tyrannus, incitatus ab Ætolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit; et, bello adversus Philopemenem Acheorum prætorum gesto, ab Ætolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt: cum quibus societate junctâ, Antiochus, Syris rex, quum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit; inter quas Chalcidem, et totum Eubœam. Res præterea in Liguriis gestas, et apparatus belli ab Antiocho continet. [CAP. I—XLV. U. C. 559—560. A. C. 193—192.]

EPITOME LIBRI TRICESIMI SEXTI.

MANIUS ACILIUS GLABRIO consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græciâ expulit; idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul eodem Matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis feruntur. [CAP. I—XLV. U. C. 561. A. C. 191.]

EPITOME LIBRI TRICESIMI SEPTIMI.

L. CORNELIUS Scipio consul, legato P. Scipione Africano (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur), profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonesum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani, ab Antiocho captus, patri remissus est. Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græciâ expulerat, et de Ætolis, triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est eâ conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi juverant, quædam civitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectus Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exæquantus, Asiaticus appellatus est. [CAP. I — LX. U. c. 562 — 563. A. c. 190 — 189.]

LIBRI TRICESIMI OCTAVI

CAP. L — LIII.

EPITOME LIBRI TRICESIMI OCTAVI.

Marcus Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in ditionem accepit; Cephaleniam subegit; Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega ejus, Gallogrecos Tollistobojos, et Tectosagos, et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quæ tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitie in feminâ traditur; nam quum Ortiagontis, regis Gallogrecorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a consoribus conditum est: consæ sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo. Cum Ariarathæ, rege Cappadocie, amicitia juncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio sedes cum Antiocho conscriperat, de Gallogrecis, actâ pro se causâ in senatu, triumphavit. L. Scipio Africanus, die ei dictâ (ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Nævio), quod prædâ ex Antiocho captâ ærarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra, "Hac die," inquit, "Quirites, Carthaginem vici:" et, prosequente populo, Capitolium adscendit. LIII. Inde, ne ampliùs tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romæ, defunctus: nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculâtû crimine accusatus damnatusque, quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quæstores in bona ejus publicè possidenda missi essent, non modò in iis ullum vestigium pecunie regie apparuit, sed nequâquam tantum redactum, quantum summæ erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta. [CAP. I — LX. U. c. 563 — 565. A. c. 189 — 187.]

L. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cujus-

que ingenium erat, interpretabantur: alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. [c. c. 586. A. C. 187.]
 "Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno propè tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; si-
 "quidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium ex-
 "pulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat."
 Alii, "Neminem unum civem tantum eminere debere, ut
 "legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ liber-
 "tatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere cau-
 "sam. Quid autem tutò cuiquam, nedum summam rem 10
 "publicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus
 "æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse."
 Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit:
 nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio, consul cen-
 sorve, majore omnis generis hominum frequentia, quam reus 15
 illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine
 ullâ criminum mentione, orationem adèd magnificam de re-
 bus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem
 unquam neque meliùs neque veriùs laudatum esse. Dice-
 bantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: 20
 et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in glori-
 am, referebantur.

LI. Tribuni plebis, vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, et Locris Pleminianum tumultum, quum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicioni- 25
 bus magis, quam argumentis, pecuniæ captæ reum ac-
 cusârunt. "Filiū captum sine pretio redditum, omni-
 "busque aliis rebus Scipionem, tamquam in ejus unius manu
 "pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dicta-
 "torem eum consuli, non legatum, in provinciâ fuisse: nec 30
 "ad aliam rem cò profectum, quam ut, id quod Hispaniæ,
 "Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem persuasum esset, hoc
 "Græciæ Asiæque et omnibus ad Orientem versis regibus
 "gentibusque appareret; unum hominem caput columen-
 "que imperii Romani esse: sub umbrâ Scipionis civitatem 35
 "dominam orbis terrarum latere: nutum ejus pro decretis
 "Patrum, pro populi jussis esse." Infamiâ intactum, in-
 vidiâ, quâ possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis,
 prodicta dies est: ubi ea venit, tribuni in Rostris primâ
 luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum 40
 clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit: si-
 lentioque facto, "Hoc," inquit, "die, tribuni plebis, vosque

"Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus, signis col-
 "latis, in Africâ benè ac feliciter pugnavi. Itaque, quum
 "hodie litibus et jurgiis supersederi æquum sit, ego hinc ex-
 "templo in Capitolium ad Jovem Optimum Maximum, Juno-
 5 "nemque et Minervam, cæterosque Deos, qui Capitolio at-
 "que arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam,
 "quod mihi et hoc ipso die, et sæpe aliàs, egregiè rei pub-
 "licæ gerendæ mentem facultatemque dederunt. Vestrûm
 "quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et
 10 "orate Deos, ut mei similes principes habeatis: ita, si ab
 "annis septemdecim ad senectutem semper vos ætatem me-
 "am honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus
 "gerendis præcessi." Ab Rostris in Capitolium adscendit:
 simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est;
 15 adeò, ut postremò scribæ viatoresque tribunos relinquerent,
 nec cum iis, præter servilem comitatum, et præconem qui
 reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio, non in Ca-
 pitolio modò, sed per totam urbem, omnia templa Deûm cum
 populo Romano circumiit. Celebratior is propè dies favore
 20 hominum et æstimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quàm
 quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus Ur-
 bem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit: post
 quem quum invidiam et certamina cum tribubus prospice-
 25 ret, die longiore predictâ, in Literninum concessit; certo
 consilio, ne ad causam dicendam adesset. Major animus et
 naturâ erat, ac majori fortunæ assuetus, quàm ut reus esse
 sciret, et submittere se in humilitatem causam dicentium.
 Ubi dies venit, citarique absens est cæptus, L. Scipio mor-
 30 bum causæ esse, cur abesset, excusabat: quam excusatio-
 nem quum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab
 eâdem superbiâ non venire ad causam dicendam arguerent,
 quâ judicium et tribunos plebis et concionem reliquisset;
 et, quibus jus de se dicendæ sententiæ et libertatem ademis-
 35 set, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de popu-
 lo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a
 tribunis plebis fecisset: "Habetis ergo temeritatis illius
 "mercedem. Quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo
 "ipsi relictis estis: et tantum animorum in dies nobis de-
 40 "crescit, ut, ad quem, ante annos septemdecim, exercitum
 "et classem habentem, tribunos plebis ædilemque mittere
 "in Siciliam ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam

“reducerent, ad eum privatum ex villâ suâ extrahendum, “ad causam dicendam, mittere non audeamus.” Tribuni plebis, appellati ab L. Scipione, ita decreverunt, “Si morbi causâ excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diem-
“que a collegis prodici.” Tribunus plebis eo tempore Ti. 5 Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant: is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioresque omnes sententiam expectarent, ita decrevit: “Quum L. Scipio excuset morbum
“esse causæ fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, 10
“priusquam Romam redisset, accusari non passurum: tum
“quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et præbere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme,
“quàm ipsi, sit.” 15

LIII. Adjecit decreto indignationem: “Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ, Scipio? Ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispaniâ, quatuor exercitus fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus, unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient; ubi, si non venerabilis, inviolata saltem, senectus eorum consistat?” Movit et decretum, et adjecta oratio, non cæteros modò, sed ipsos etiam accusatores: et, deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipuè a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actæ sunt, quòd rempublicam privatis simultatibus potiores habuisset: et Petillii vexati sunt probis, quòd splendore alienâ invidiâ voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio Urbis: morientem rure eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata patriâ fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quàm pacis, artibus memorabilior prima pars vitæ, quàm postrema, fuit; quia in juventâ bella

assiduè gèsta; cum senectâ res quoque defloruère, nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversâ inutilis, et filii casu deformata, et post reditu necessitate aut subeundi iudicii, aut simul cum patriâ deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessère, unus præcipuam gloriam tulit.

EPITOME LIBRI UNDEQUADRAGESIMI.

MARCUS ÆMILIUS consul, Liguribus subactis, viam a Placentiâ usque Ariminum perductam Flaminio junxit. Initia luxuriæ, introducta ab exercitu Asiatico, refoventur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum, et quidem nocturnum, scelus omnium seminarium, quum ad ingentis turbæ conjurationem pervenisset, a consule investigatum, et multorum penâ sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quintius Flamininus, T. Quintii frater, eò quòd, quum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Pæno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quemdam suâ manu occiderat; sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat, rogatus a meretrice Placentinâ, cujus amore doperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Litterni decessit. Èt, tamquam jungeretur fortunâ circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Prusiâ Bithyniæ rego (ad quem, victo Antiocho, confugerat) quum dederetur Romanis, qui, ad exponendum illum, T. Quintium Flaminium miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, a Messeniis interemptus veneno, quum ab iis bello captus esset. Coloniam Potentiam, et Pisaurum, et Mutinam, et Parmam, deductæ sunt. Præterea res adversus Celtiberos prosperè gestas, et initia causasque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quòd Philippus egre ferebat, regnum suum imminui a Romanis, et quòd cogeretur, a Thracibus aliisque locis præsidia deducere. [CAP. I — LVL. U. C. 565 — 570. A. C. 187 — 182.]

LIBRI QUADRAGESIMI

CAP. V—XVI. XXIV.

EPITOME LIBRI QUADRAGESIMI.

Quum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obsides jussisset, Theoxena, pro liberis suis et sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in modum gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasisit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod quum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare precipitavit. v. vi, &c. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Persen et Demetrium referuntur: viii. Et ut fraude fratris sui, Demetrius, confectis criminibus (inter quæ, accusatione parricidii et affectati regni) primùm petitus. xxiv. Ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est: regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Persen devenit. Item res in Liguriis et in Hispaniâ contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petilii scribæ sub Janiculo a cultoribus agri, in arcâ lapideâ clausi, et Græci et Latini, inventi sunt; in quibus quum plura, quæ dissolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, legisset, juravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatus-consulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileja deducta est. Philippus, ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filii delationibus impulsus, veneno sustulisset, et de penâ Persei cogitavit, voluitque Antigonum potiùs, amicum suum, successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit. [CAP. I—LIX. U. C. 570—574. A. C. 182—178.]

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgò ipsum liberosque ejus execrarentur: quæ diræ brevi, ab omnibus Diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, quum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Cæterum, quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis institit. Et primò quidam ex his adspernantium tale quidquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant: deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summâ ope adversaretur, prospicientes [U. C. 570. A. C. 182.]

animo exitum incauti a fraude fraternâ juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adiungunt. Cætera in suum quæque tempus agenda differunt: in præsentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam suâ sponte animum inclinâsset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad [spretionem] Romanorum trahebant: ibi quum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum
 10 exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo, suspectum se patri et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum
 15 habebat: totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles juvenes, et regii quosdam generis; quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, "Quid ista prosunt?" inquit. "Nequâquam tantum
 "in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude
 "domesticâ. Proditorem nolo dicere, certè speculatorem
 "habemus in sinu; cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus
 25 "nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Macedonum in eum ora conversa sunt: nec
 "regem se alium rentur habituros esse, quàm quem Romani
 "dedissent." His, per se ægra, mens senis stimulabatur: et animo magis, quàm vultu, ea crimina accipiebat.

30 VI. Forte lustrandi exercitûs venit tempus, cujus solenne est tale. Caput mediæ canis præcisæ, et prior pars, ad dexteram, cum extis posterior ad lævam viæ ponitur: inter hanc divisam hostiam copię armatæ traducuntur. Præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultimâ origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio
 40 juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, et divisas bifariam duas acies

concurrere ad simulacrum pugnae. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati : cæterum non imago fuit pugnae, sed, tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, malitiaeque vulnera sudibus facta ; nec, præter ferrum, quidquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longè superior fuit. Id ægrè patiente Perseo, latari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, quum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die invitatio benigna et hilaritas juvenalis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri, et jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstinereetur, jactabantur. Ad has excipiendas voces, speculator ex convivis Persei missus, quum incautior observaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, malè mulcatur. Hujus rei ignarus Demetrius, "Quin commissatum," inquit, "ad fratrem imus ; et iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus ?" Omnes se ire conclamant, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. Quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestinâ discordiâ potest : utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Præcucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi causa apparebat (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat), tamen, infamandæ rei causâ, januam obserari jubet ; et ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, commissatores, tamquam ad cædem suam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quàm primùm convenienti potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit : cui quum pater, "Sati'n' salvæ ?" et, "quænam ea mœstitia esset ?" interrogaret eum, "De lucro tibi," inquit, "vivere me scito. Jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit : clausisque foribus, parietum præsidio me a furore ejus sum

"tutus." Quum pavorem mixtum admiratione patri in-
 jecisset, "Atqui, si aures præbere potes," inquit, "mani-
 festam rem teneas, faciam." "Enimvero se," Philippus
 dicere, "auditurum;" vocarique extemplo Demetrium jussit :
 5 et seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum,
 infrequentes jam in regiâ, Lysimachum et Onomastum ar-
 cessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus
 filio procul stante, multa secum animo volutans, inambula-
 vit : postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem
 10 interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corpo-
 ris : filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit.
 Ibi quum consedisset : "Sedeo," inquit, "miserrimus pa-
 ter, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et
 reum ; aut conficti aut admissi criminis labem apud meos
 15 inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam immi-
 nentem timebam, quum vultus inter vos minimè fraternos
 cernerem, quum voces quasdam exaudirem. Sed inter-
 dum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari
 suspiciones, posse : etiam hostes, armis positis, fœdus
 20 icisse, et privatas multorum simultates finitas : subituram
 vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam
 simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique
 præceptorum ; quæ, vereor, ne vana surdis auribus ceci-
 nerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exem-
 25 pla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum
 retuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna, funditus
 evertissent ! Meliora quoque exempla parte alterâ posui ;
 sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum re-
 ges, salutarem per multa sæcula ipsis patriæque. Eam-
 30 dem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyran-
 nidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Atta-
 lumque fratres, a quàm exiguis rebus, propè ut puderet
 regii nominis, mihi, Antiocho, et cuilibet regum hujus
 ætatis, nullâ re magis, quàm fraternâ unanimitate, reg-
 35 num æquâsse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui,
 quæ aut visa aut audita habebam ; T. et L. Quintiorum,
 qui bellum mecum gesserunt ; P. et L. Scipionum, qui
 Antiochum devicerunt ; patris patrique eorum, quorum
 perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit. Ne-
 40 que vos illorum scelus, similisque sceleri eventus, deterre-
 re a vecordi discordiâ potuit ; neque horum bona mens,
 bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me,
 hæreditatem meam ambo et spe et cupiditate improbâ

“ crevistis. Eò usque me vivere vultis, donec, alterius ves-
 “ trum superstes, haud ambiguum regem alterum meâ morte
 “ faciam. Nec fratrem nec patrem potestis pati : nihil ca-
 “ ri, nihil sancti est : in omnium vicem regni unius insati-
 “ abilis amor successit. Agite, conscelerare aures pater- 5
 “ nas : decernite criminibus, mox ferro decreturi : dicite
 “ palam, quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet.
 “ Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab al-
 “ tero criminibus claudentur.” Hæc, furens irâ, quum
 dixisset, lacrymæ omnibus obortæ ; et diu mœstum silen- 10
 tium tenuit.

IX. Tum Perseus : “ Aperienda nimirum nocte janua
 “ fuit, et armati commissatores accipiendâ, præbendumque
 “ ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum,
 “ facinus ; et eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque 15
 “ insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium
 “ te habere, me subditum et pellice genitum appellant :
 “ nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non
 “ in me querentem deprehensas insidias, sed in eum qui
 “ fecisset, sævires : nec adeò tibi vilis vita esset nostra, ut 20
 “ nec præterito periculo meo movereris, neque futurò, si in-
 “ sidiantibus sit impunè. Itaque, si mori tacitum oportet,
 “ taceamus, precati tantum Deos, ut a me cæptum scelus
 “ in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin
 “ autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subji- 25
 “ cit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen
 “ implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernen-
 “ ti, vocem mittere liceat ; per te, patriumque nomen, quod
 “ utri nostrum sanctius sit, jam pridem sentis, ita me au-
 “ dias, precor, tamquam si, voce et comploratione nocturnâ 30
 “ excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum ar-
 “ matis nocte intempestâ in vestibulo meo deprehendisses.
 “ Quod tum vociferarer in re præsentis pavidus, hoc nunc
 “ postero die queror. Frater, non commissantium in vicem
 “ jam diu vivimus inter nos. Regnare utique vis : huic 35
 “ spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat ve-
 “ tustus Macedoniæ mos, obstat verò etiam patris iudicium.
 “ Hæc transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes :
 “ omnia moliris et tentas : adhuc seu cura mea, seu fortuna,
 “ restitit parricidio tuo. Hesternâ die in lustratione, et de- 40
 “ cursu, et simulacro ludicro pugnæ, funestum propè præli-
 “ um fecisti ; nec me aliud a morte vindicavit, quàm quòd

"me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prelio, tam-
 "quam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti.
 "Credis, me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuis-
 "se, ad quem armati commissatum venerunt? credis nihil
 5 "a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te in-
 "spectante, propè occiderunt? Quid hoc noctis, quid ini-
 "micus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus ve-
 "nis? Convivam me tibi committere ausus non sum; co-
 "missatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aper-
 10 "ta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater,
 "quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator,
 "criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid
 "enim? negat se cum multitudine venisse ad januam me-
 "am? an ferro succinctos secum fuisse? Quos nomina-
 15 "vero, arcesse: possunt quidem omnia audere, qui hoc au-
 "si sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos
 "intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro mani-
 "festo haberes: fatentes pro deprehensis habe.

X. "Exsecrare nunc cupiditatem regni, et Furijs frater-
 20 "nas concita: sed, ne sint cœcæ, pater, execrationes tuæ,
 "discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis: noxi-
 "um [huic esse] caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat
 "etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere
 "fuit, perfugium in patris misericordiâ et justitiâ habeat.
 25 "Quò enim aliò confugiam, cui non solenne lustrale exer-
 "citûs tui, non decursus militum, non domus, non epulæ,
 "non nox, ad quietem data naturæ beneficio mortalibus,
 "tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est:
 "si recepero intra januam commissatum fratrem, moriendum
 30 "est: nec eundo, nec manendo insidias evito. Quò me
 "conferam? Nihil, præter Deos, pater, et te, colui: non
 "Romanos habeo, ad quos confugiam: perisse expetunt,
 "quia tuis injuriis doleo, quia ademptas tot urbes, tot gen-
 "tes, modò Thraciæ maritimam oram, indignor. Nec me
 35 "nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si
 "me scelus fratris, te senectus, absumpserit, aut ne ea qui-
 "dem expectata fuerit, regem regnumque Macedoniæ sua
 "futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani re-
 "liquissent, mihi quoque id relictum crederem receptacu-
 40 "lum. 'At in Macedonibus satis præsidii est.' Vidisti
 "hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit,
 "nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivæ fratris

“noctu sumpserunt. Quid de magnâ parte principum lo-
 “quar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunæ
 “posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest?
 “Neque (Hercule!) istum mihi tantum fratri majori, sed
 “propè est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, præferant. 5
 “Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi senatus remisit,
 “qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem
 “obligatam et obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum
 “censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo
 “imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romanâ 10
 “gaudent: mihi, præter te, pater, quid usquam aut spei aut
 “præsidii est?

XI. “Quò spectare illas literas ad te nunc missas
 “T. Quintii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus
 “tuis, ait, quòd Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut 15
 “iterum, et cum pluribus legatis et primoribus Macedo-
 “num, remittas eum? T. Quintius nunc est auctor omnium
 “rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in
 “locum tuum substituit. Illic ante omnia clandestina con-
 “cocta sunt consilia. Quærentur adjuutores consiliis, quum 20
 “te plures, et principes Macedonum, cum isto mittere ju-
 “bet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philip-
 “pum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti
 “Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus om-
 “nia est: eum jam regem, vivo patre, appellant. Hæc si 25
 “indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed
 “etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego verò, si
 “in medio ponitur, non agnosco: quem enim suo loco mo-
 “veo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me
 “pater est: et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita 30
 “sim, si merebor, ut ipse me esse velit) hæreditatem regni,
 “si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem
 “sceleratè cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis,
 “naturæ, moris Macedonum, juris gentium. ‘Obstat frater
 “major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum 35
 “pertinet. Tollatur: non primus regnum fraternâ cæde
 “petiero. Pater senex, et filio solus orbatus, de se magis
 “timebit, quàm ut filii necem ulciscatur. Romani læta-
 “buntur, probabunt, defendent factum.’ Hæ spes incer-
 “tæ, pater, sed non inanes sunt: ita enim se res habet: 40
 “periculum vitæ propellere a me potes, puniendo eos, qui
 “ad me interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eo-

"rum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris."

XII. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset: deinde diu fuit silentium, quum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere juberent; atque ita orsus est: "Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrymis in al-
 10 "terius perniciem veras meas lacrymas suspectas tibi fecit. Quum ipse, ex quo ab Româ redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidiatur; ultro mihi non insidiatoris modò, sed latronis manifesti et percussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eum-
 15 "dem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem, invidiâ gratiæ externæ (quæ obest potiùs quàm prodest) onerat. Jam illud quàm accusatoriè, quòd noctis hujus crimen miscuit
 20 "cum cæterâ insectatione vitæ meæ! ut et hoc, quod jam quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret; et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret. Simul et illud quæsivit, ut repentina et minimè
 25 "præparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regni que eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris, inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditiōis meæ antè
 30 "me accusatum: si illa, separata ab hac, vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis quàm crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri; ut perspiceretur, utrùm ego
 "tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, in-
 35 "sidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subitâ perturbatione potero, separabo ea, quæ tu confudisti; et noctis hujus insidias, aut tuas aut meas, detegam. Occidentis sui consilium me inisse videri vult; ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo
 40 "etiam, ut ait, iudicio, regnum est futurum, ego, minor, in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, quâ Romanos a me

" cultos ait, atque eorum fiduciâ in spem regni me venisse ?
 " nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut,
 " quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, et meæ tan-
 " tum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio
 " fuit ? An, ut cruentum fraternâ cæde diadema gererem ? 5
 " ut illis ipsis, apud quos aut verâ aut certè simulatâ probi-
 " tate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabi-
 " lis et invisus essem ? nisi T. Quintium credis, cujus vir-
 " tute et consiliis me nunc arguis regi, quum et ipse tali
 " pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse aucto- 10
 " rem. Idem non Romanorum solùm gratiam, sed Macedo-
 " num judicia, ac pæne omnium Deorum hominumque con-
 " sensum collegit, per quæ omnia se mihi parem in certa-
 " mine non futurum crediderit : idem, tamquam in aliis
 " omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam 15
 " confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis
 " esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is
 " consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur ?

XIII. " Exsequamur tamen quocumque modo conficti or-
 " dinem criminis. Pluribus modis se petatum criminatus 20
 " est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit.
 " Volui interdium eum, post lustrationem, quum concurrimus,
 " et quidem (si Diis placet) lustrationum die occidere :
 " volui, quum ad cœnam invitavi, veneno scilicet tollere :
 " volui, quum commissatum gladiis accincti me secuti sunt, 25
 " ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides : lusûs, convivii, commissationis. Quid ?
 " dies qualis ? quo lustratus exercitus, quo inter divisam
 " victimam, prælatis omnium, qui unquam fuere, Macedo-
 " niæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, 30
 " prævecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc
 " ego, etiam si quid antè admissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum quum maximè in hostiam
 " itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena,
 " gladios, in commissationem præparatos, volutabam in ani- 35
 " mo : ut quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem ? Sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio
 " confundit : nam, si veneno te inter cœnam tollere volui,
 " quid minùs aptum fuit, quàm pertinaci certamine et con- 40
 " cursu iratum te efficere, ut meritò (sicut fecisti) invitatus
 " ad cœnam abnueres ? Quum autem iratus negâsses,

“utrùm, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quære-
 “rem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an
 “ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro
 “te, et quidem eo die, per speciem commissationis, occide-
 5 “rem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam
 “cœnam evitâsse meam, non ab eodem metu commissatio-
 “nem quoque evitaturum existimabam?

XIV. “Non est res, quâ erubescam, pater, si die festo
 “inter æquales largiore vino sum usus: tu quoque, velim,
 10 “inquiras, quâ lætitiâ, quo lusu apud me celebratum hester-
 “num convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio pro-
 “vehente, quòd in juvenali armorum certamine pars nostra
 “non inferior fuerat. Miseria hæc et metus crapulam fa-
 “cilè excusserunt; quæ si non intervenissent, insidiatores
 15 “nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus,
 “captâ domo, dominum interfecturus eram, non temperâs-
 “sem vino in unum diem? non milites abstinuisssem meos?
 “Et, ne ego me solus nimîâ simplicitate tuear, ipse quoque
 “minimè malus ac suspicax frater, ‘Nihil aliud scio,’ in-
 20 “quit, ‘nihil arguo, nisi quòd cum ferro commissatum vene-
 “runt.’ Si quæram, unde id ipsum scieris, necesse erit
 “te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse
 “meam, aut illos ita apertè sumpsisse ferrum, ut omnes
 “viderent. Et, ne quid ipse aut priùs inquisisse, aut nunc
 25 “criminose argumentari videretur, te quærere ex iis, quos
 “nominâsset, jubebat, an ferrum habuissent; ut, tamquam
 “in re dubiâ, quum id quæsisset quod ipsi fatentur, pro
 “convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num
 “tui occidendi causâ ferrum sumpserint? num me auctore
 30 “et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod faten-
 “tur, et palàm est, et sui se tuendi causâ sumpsisse dicunt.
 “Rectè an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem red-
 “dent. Meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, nè
 “miscueris; aut explica, utrùm apertè an clam te aggressu-
 35 “ri fuerimus. Si apertè, cur non omnes ferrum habui-
 “mus? cur nemo præter eos, qui tuum speculatorem pul-
 “sârunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto,
 “quum commissator ego discessissem, quatuor substitissent,
 “ut sopitum te aggredierentur? quomodo fefellissent, et
 40 “alieni, et mei, et maximè suspecti, quia paulò antè in rixâ
 “fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fue-
 “rint? quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?

XV. "Quin tu, omissâ istâ nocturnâ fabulâ, ad id quod
 "doles, quod [invidiam] urit, reverteris? 'Cur usquam
 "regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunâ
 "successor quibusdam videris, quàm ego? cur spem me-
 "am, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam 5
 "facis?' Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum
 "inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc
 "regnum tuum, criminibus et suspicionibus replent. Ego
 "autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum,
 "nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor 10
 "sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui
 "facere, nec debeo, ut indignus [te patre,] indignus omni-
 "bus videar: id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fas-
 "que est, non modestiâ, consequar. Romanos objicis mihi;
 "et ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen vertis. Ego, 15
 "nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer
 "Romam, petii: a te missus ire non recusavi: utroque
 "tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne
 "genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis
 "amicitiæ causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax 20
 "manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse cœ-
 "perit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem
 "hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi
 "gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantùm deprecor:
 "nec in bello cœpit, nec ad bellum reservatur. Pacis pig- 25
 "nus fui; ad pacem retinendam legatus missus sum: neu-
 "tra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego, si quid
 "impiè in te, pater, si quid sceleratè in fratrem admisi, nul-
 "lam deprecor pœnam: si innocens sum, ne invidiâ confla-
 "grem, quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me 30
 "primùm frater accusat; sed hodie primùm apertè, nullo
 "meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem
 "fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ,
 "te errori, veniam impetrare: in eo, ubi præsidium esse
 "oportebat, ibi exitium est. E convivio et comissionibus 35
 "propè semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicen-
 "dam; sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere
 "cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditan-
 "dum et componendam orationem sumpsissem, quum quid
 "aliud, quàm ingenii famâ, periclitarer? Ignarus, quid ar- 40
 "cessitus essem, te iratum et jubentem dicere causam, fra-
 "trem accusantem audivi. Ille diu antè præparatâ, medi-
 "tatâ, in me oratione est usus: ego id tantùm temporis,

"quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, ha-
 "bui. Utrūm momento illo horæ accusatorem audirem? an
 "defensionem meditarer? Attonitus repentino atque ino-
 "pinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui; ne-
 5 "dum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei
 "esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiamsi
 "caritate a fratre majore vincor, misericordiā certè reus
 "vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibi que serves,
 "precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat.
 10 "Quid eum, quum regnum ei tradideris, facturum credis
 "in me esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri
 "æquum censet?"

XVI. Dicenti hæc lacrymæ simul spiritum et vocem in-
 tercluserunt. Philippus, submotis iis, paulisper collocutus
 15 cum amicis, pronuntiavit, "Non verbis se, nec unius horæ
 "disceptatione, causam eorum dijudicaturum, sed inquiren-
 "do in utriusque vitam, mores, et dicta factaque in magnis
 "parvisque rebus observando:" ut omnibus appareret, noc-
 "tis proximæ crimen facile revictum; suspectam nimiam cum
 20 Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc, vivo Philippo, velut
 semina jacta sunt Macedonici belli, quod maximè cum Per-
 seo gerendum erat.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus.
 Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo
 est, ut dolo potius interficeretur. Ab Thessalonice
 1 Demetriadem ipsi quum iter esset, Astræum Pæoniæ Deme-
 trium mittit cum eodem comite Didâ, Perseum Amphipolim,
 ad obsides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ
 mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab
 30 Didâ seu institutum, seu simulatum est; ad quod celebran-
 dum invitatus Demetrius ab Astræo Heracleam venit. In
 eâ cænâ dicitur venenum datum. Poculo epoto, exemplo
 sensit: et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in
 cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens,
 35 parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans, torquebatur.
 Intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus et Bercæus
 Alexander, injectis tapetibus in caput faucesque, spiritum
 intercluserunt. Ita innoxius adolescens, quum in eo ne
 simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent,
 40 interficitur.

NOTES.

N. B. In the *Text*, the words included in brackets [] are either regarded as spurious or doubtful, or for some other reason are the subject of disagreement among critics. In the *Notes*, quotations are marked in the usual way by double inverted commas; and single commas inclose whatever is intended to be a translation.

Line.

Page
3.

1. *Operæ pretium*] i. e. *opus utile*, 'a thing worth the while.' This Preface happens to begin with the first four feet of a hexameter verse, and is cited by Quintilian (lib. ix. c. 4.) as a faulty use of poetic numbers in a prose composition.

4. *Rem*] referred by some to *res populi Romani*; 'aware that the matter is remote in time, and has often been treated.' Others refer *rem* to *perscribere res populi Romani*; 'a thing that has long since and often been done.' Others, again, refer *rem* to *Facturusne operæ pretium*, etc.; 'as I observe it is an old and common custom among writers *dicere se operæ pretium facturos*, each new writer believing he shall surpass his predecessors either in matter or style.'

8. *Pro virili parte*] by some understood as *pro viribus*, 'to the utmost of my ability'; but *virilis pars* or *portio* was a law phrase, signifying that portion of an inheritance distributed *virilim*, which fell to each of the heirs, and hence was used for 'share,' 'participation,' in general. 'That I also have done my share' or 'borne my part in recording the exploits,' etc.

9. *Scriptorum turbâ*] Many of whom are afterwards named by Livy; but hardly any thing remains of them except a part of Polybius (in Greek.)

13. *Magnitudine labore*] In the same sense. Livy (lib. vii. c. 29.) has *magnitudo quæ vix sustinetur*, speaking of the Roman empire. So Horace (Odes, I. ix. 3.) describes the woods laden with snow as *laborantes*; and Ovid (Met. ii. 296.) applies the same word to Atlas supporting the heavens.

22. *Ante conditam condendam*] 'before the city was begun to be built, or the design of building it was formed' by Romulus. *Condendam* here refers to the time of the transactions that gave occasion to the building of it, as, page 51, line 32, *principia condendi hujus operis* refers to what preceded the building of the temple there spoken of, after it was designed to be built, and before it was actually begun.

3. *Et*] This conjunction, as well as *que*, is often used by Livy to connect two words or clauses, of which the latter is merely explanatory of the former, and means the same thing. Thus *ad Deos referre auctores* here shows what is meant by *consecrare origines*.

3. *Ea*] that, such, so great.

8. *Mihi*] is not without force here, intimating the author's own opinion, and connecting this sentence with the preceding. 'These and similar matters I shall not much insist on; but I would particularly direct the attention of every one,' etc. *Mihi, tibi*, etc. are seldom or never mere expletives, but serve at least to give liveliness to the discourse.

12. *Desidentes*] 'sinking.' This figure, taken from a building, the foundations of which are gradually giving way, is followed out in *magis magisque lapsi sint*, 'incline more and more,' and *ire præcipites*, 'fall headlong.'

4. 20. *Nulla* — nec] Two negatives, in Latin, generally affirm. Here they strengthen the negation.
 22. *Nec in quam civitatem*] for *Nec fuit civitas in quam*.
 29. *Initio* — *ordiendæ rei*] A pleonasm, which figure is common in Livy. *Potius* — *libentiùs*, in the next sentence, furnish another example of it.
5. 13. *Majora initia rerum*] By enallage for *majorum initia rerum*. This figure, also, abounds in Livy; e. g. (page 7, line 42,) *ad justum cursum annis*, for *ad justum cursum*; (p. 12. l. 30.) *violati hospitii fœdus*, for *violatum hospitii fœdus*.
7. 7. *Dorso*] i. e., *ab situ urbis porrectæ in dorso*, scilicet *montis*.
 35. *Secundum Deorum opes*] i. e. *post Deorum imperium*.
 41. *Forte quiddam divinitus*] as if *forte quiddam divinâ*, like *θιςί ριτὶ ρίχθς*, an expression found more than once in Plutarch. Some would insert *an* before *divinitus*, which would thus be contrasted with *forte*.
 42. *Justi*] See note, page 5, line 13.
8. 20. *Hoc*] The *Lupercal* continued to be celebrated in the time of Livy.
 26. *Quem*] referring to *Pana*.
 29. *Utro*] in the sense of *præterea*, *insuper*.
 42. *Eodem pervenit*] 'arrived at the same hope,' as *Faustulus*. Some for *eodem* read *ed demum*.
9. 13. *Agmine*] Virgil also uses *agmen* when speaking of only two moving together. "*Illi [duo angues] agmine certo Laocoonta petunt.*" *Æneid*, ii. 212.
 27. *Templa*] For an account of the rites of Augury, see Adam's *Roman Antiquities*, finding the subjects *Augures* and *Templa* by means of the 'Latin Index' at the end of the volume.
 31. *Tempore* — *præcepto*] "*Quòd tempore præcepissent seu priùs habuissent augurium, regnum trahebant ad se et ducem suum, Remum; sibi vindicabant jus imperii.*"
 32. *Altercatione*] Observe the gradation, *altercatio*, *ira*, *cædes*.
 39. *Muniri*] "*Habitationi aptum commodumque fecit, ædificiis mœnibusque instruxit. Ea hic vis est verbi munire.*"
10. 22. *Miraculo literarum*] "*Namque literarum usum e Græciâ secum ferens Italos docuerat.*"
11. 9. *Habitu*] "*Habitus est hic qualitas et forma corporis externa; cultus ac splendor, qui ad ornandam insigniter personam quomodocunque pertinent.*"
 18. *Munitionibus*] i. e. *ædificiis ac muris*. See note, p. 9, l. 39.
 19. *Quàm ad id quod tum hominum erat*] Elegantly for *quàm ad præsentem hominum multitudinem*.
 20. *Vana*] "*Vanum est id quod plus habet in specie quàm in re.*"
 24. *Locum, qui — est*] This passage, of which there are various readings, is obscure, and has been interpreted in different ways. Some, placing a comma after *septus*, explain it by this paraphrase; *Qui nunc septus est, et ita situs, ut qui a Capitolio in eum descendere velint, ad utrumque latus lucum habent*. Or, placing a comma after *descendentibus*, the sense will be, *Qui nunc septus est, ne quis in eum descendat, et Inter Duos Lucos appellatur*. This latter meaning, according to which the words *Inter Duos Lucos* are considered as one proper name, is confirmed by Dionysius of Halicarnassus, who, in his account of the same subject, says, that the place was called *μεθόρων διὸς ὀρυγών*, which is equivalent to *Inter Duos Lucos*, 'The Pass of the Two Groves.' Doering gives still another interpretation, which, he thinks, frees the passage from all difficulty; *Qui nunc eorum causâ, qui de illo in planitiem descendunt, ab utràque parte inter duos lucos septus est; or Ubi nunc homines per viam, inter duos lucos septam, descendunt*,
 27. *Roboris*] construe this word after *primum*.
 28. *Consilium* — *viribus parat*] i. e. *vires consilio temperare studet*. So Horace (*Odes*, III. iv. 65.), "*Vis consill expers mole ruit suâ.*"
 30. *Soli centum*] "*Ob personam, gravitatem, prudentiam.*"

31. *Patres*] "*Patres* dicebantur, quoniam a plebe tanquam patres venerandi, plebs verò ab iis tanquam a patribus tutanda erat. Hinc etiam ab hac appellatione *patrocinium* et *patrocinari* descendunt."

30. *Violati hospitii fœdus*] *Violati* for *violatum*. See note, p. 5. l. 13. 12.

31. *Fas ac fidem*] "*Fas* refertur ad Deum, cujus solenne visuri convenissent; *fides* refertur ad Romanos, quibus credidissent Sabini."

12. *Nomen*] used by Livy for *populus*, much in the same way as we use 'denomination' for *sect*, when we speak of the Lutheran denomination, etc. 13.

34. *Per occasionem ac solitudinem*] i. e. *per occasionem solitudinis, opportune per solitudinem*.

2. *Nomina darent*] *Nomen dare*, in reference to a colony, the army, or the navy, signifies 'to enlist.' 14.

20. *Tamen*] refers to the preceding sentence. 'Be it as it may, yet,' etc.

41. *Primores*] 'the front rank'; corresponding to the Greek *πρωτόκρους*.

42. *Princeps*] i. e. *primus*.

21. *Nepotum — libellam progeniem*] for *nepotes* and *liberos*, simply; the genitives having here the force of explanatory epithets. 15.

22. *Inter vos*] Similar changes from the third person to the first and second (from *oblique* to *direct* discourse, as it is called,) and the contrary, are not uncommon in the best ancient writers. In English it is necessary to give notice of the change by *said they*, or some such phrase.

14. *Occupant bellum fœcere*] *Occupant* refers to *priusquam*. 'Are before-hand with them in making war.' *Occupare*, 'to anticipate,' is again used, p. 30. l. 41. 16.

22. *Locis circa densa obsita virgulta obscuris*] Scarcely any passage in Livy has more puzzled commentators than this. Some regard it as corrupt, though ancient copies, both manuscript and printed, agree in the reading above given.

Of those who consider the text as sound, some think *densa* is used adverbially for *densè* (as in Virgil, *Georgics*, ii. 275. *Densè sere*), and qualifies *obsita*: some make *densa* and *obsita* both agree with *virgulta*, and interpret *obsita* by *adstita, adjacentia*: and some write *ob sita* as two words, either placing a comma after *circà*, thus *locis circà, densa ob sita virgulta obscuris*, or, without a comma, construing as if, *ob circà densa sita virgulta*. To those of the above modes in which *obsita* is written as one word, it is objected, that, in its usual sense of 'set thick with,' 'overgrown or covered with,' it always agrees with the thing covered, and not with that which covers; thus *loca obsita virgultis* is a proper expression, but not so *virgulta obsita locis*: while the interpretation of *obsita* by *adjacentia* is not warranted by a single example. It has also been objected that the construction, which occurs in the above modes, of two adjectives before one substantive, is harsh and unusual; but examples sufficient to justify this are found in Livy, as well as other authors, e. g. *curulis regia sella, speciosus ultimus dies*, etc.

Those who think the text corrupt are no less at variance with each other as to the manner of restoring it. One reading proposed is *locis circà denso obsito virgulto obscuris*, another, *densè obsito virgulto*, (both of which are open to the objection mentioned above, of applying *obsito* to the wrong object); another, *partem militum locis circà denso obsitis virgulto obscuram*. A fourth reforms the passage by leaving out *obsita*, as a gloss (or explanatory word) in the margin of the manuscript, which by accident came into the text; while a fifth, and the happiest emendation of all, is by Heinsius, *locis circà denso obsitis virgulto ac obscuris*.

This note, which is chiefly a mere abstract of the accumulated annotations on the passage in Drakenborch's edition of Livy (omitting a long array of citations and the names of a multitude of critics), is here placed before the young student as a specimen of the sort of apparatus which accompanies a copious *variorum* edition of an ancient classic.

Drakenborch mentions the opinion of a learned friend of his, that the common reading may be defended, and the whole difficulty done away, by considering *virgulta* as a feminine noun of the first declension in the ablative

16. case, and *aensâ* as agreeing with it. But the only authority he cites for *virgulta* in this form is Lutatius or Lactantius, a grammarian of the fourth century. and to him Drakenborch will allow no weight against the usage of Livy, who uniformly in other places has this noun in the neuter, the only form, it is said, in which it is used by the earlier and purer writers. Bailey, however, in his supplement to the Lexicon of Forcellinus, cites Columella as using *virgulta* in the accusative. Columella's authority could not be set aside on the same grounds; but the *s* is not found in all good editions.
18. 3. *Gravis* — *auctor*] “Quamvis Proculus Julius rem magnam, et quæ vix fidem inventura videbatur, nunciaret, erat tamen *auctor gravis*, i. e. nuncius multæ auctoritatis, cui populus nuncianti credebatur.” *Levis auctor* in an opposite sense, coupled with *nec satis fidus*, is also used by Livy, lib. v. c. 15.
42. *Auctores fierent*] ‘should approve.’
19. 1. *Vi ademptâ*] The act of the senate becoming nugatory, because their approval is given beforehand, *prius auctores sunt, quàm*, etc.
18. *Quæ fama*, etc.] *Quâ sumâ* in *Sabinos* is a reading adopted by some, *perlatâ* being understood, and *sumâ* in *Sabinos* being considered as an elliptical expression of the same sort with *fons ex opaco specu*, p. 21. l. 34., where *profuens* is understood. In the same way as this would mean ‘foreign reputation,’ Tacitus (Ann. xi. 6.) uses the phrase *famam in posteror*, for ‘posthumous fame.’ If *quæ* be retained, *penetrare potuisset* may be supplied: or, making *excirisset* agree with *fama*, Gronovius's explanation may be received; “Quæ tanta tum temporis alicui poterat contingere nominis fama, inter populos dissociabiles et proxima quæque ignorantes, ut ob eam vocaretur ex Magnâ Græciâ in Sabinos ad discendi cupidum? et si contigisset fama, quo eadem sermonis commercio, quum nullum esset, id efficisset?” *Famam eleganter dicit excire eum qui ob famam evocatur.*”
35. *Augur ad læram*, etc.] See Adam's Rom. Antiq. under *Augures*.
20. 7. *Eam*] sc. urbem. A pleonastic repetition after a parenthetical clause.
10. *Janum*] i. e. *Jani templum*.
11. *Argiletum*] A *vicus*, ‘district,’ or ‘ward’ of Rome, divided into *sumum* and *imum*, by the city wall, the former being *within* and the latter *without*.
27. *In duodecim menses describit unum*] The solar year, as measured by the revolution of the earth round the sun, or by the apparent revolution of the sun about the earth (i. e. *annus qui solstitiali circumagitur orbe*), consists of 365½ days (neglecting odd minutes and seconds, which the calendar of Numa also disregarded.) The lunar year is 354 days, being made up of 12 revolutions of the moon about the earth (or 12 months), each consisting of 29½ days (*quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet*.) There is, then, a difference of 11½ days between a solar and a lunar year. Supposing, therefore, the sun and moon to set out from the same point in the heavens, when the sun had returned to that point (or *meta*), the moon, having finished 12 complete revolutions, would now be performing the 13th, and would require 11½ days to arrive at the point from which she set out with the sun. Thus the lunar year would be constantly falling behind the solar, and the names of the months, or portions of the lunar year, would cease to be associated with the several seasons, as these depend on the sun, i. e. the solar year. To keep, therefore, the lunar years adjusted to the solar, so that nearly the same months shall always be in the same seasons, it is necessary from time to time to *intercalate* or insert (*intercalare, interponere*) a certain number of days in the calendar of the lunar years. This Livy informs us that Numa did, (*intercaloribus mensibus interponendis*) in such a way, that at the end of 24 years he had inserted days enough to amount to the difference between that number of solar and of lunar years (*plenis annorum omnium spatii*), so that the sun and moon were again together at that point of the heavens or of the sun's path at which this series of years began, and solar time again agreed with lunar at this point (*ut dies congruerent ad metam eandem solis, unde orsi essent*). This interval between one agreement of

solar with lunar time, and another, is called a *cycle*. Numa is said to have made up his *cycle* of 24 years thus: dividing it into three periods of 8 solar years, he gained in each period $8 \times 11\frac{1}{2} = 90$ days, which distributing into 4 intercalary months (viz. two of 22 days each, and two of 23 days each) he inserted one of these (a short and a long one alternately) every second year after the 23d day of February. But as he made the lunar year to consist of 355 days (instead of 354) in order to have an *odd* number, which was considered as a fortunate number, he was thus intercalating 24 days. In the third period of 8 years, therefore, he had, instead of 90, only 66 days to insert, which he did in three intercalary months of 22 days each. Though Numa's cycle was afterwards disused, yet the *principle of cycles and intercalation* is the same in all subsequent reforms of the calendar.

33. *Nefastos dies fastosque*] For the origin and meaning of these terms, see Adam's Roman Antiquities, under *Prætores*.

5. *Salios*] See Roman Antiquities, under *Salii* and *Ancile*.

20. *Susciperentur atque curarentur*] "*Suscipere prodigium est, judicare eventum quandam extraordinarium esse, pro prodigio habendum, id est, pro re, per quam Dii aliquid indicare vellent hominibus. Non enim quivis eventus extraordinarius prodigium erat. At curare vel procurare prodigium idem est ac expiare, seu ea facere, quæ pertinent ad expiationem alicujus piaculi et ad placanda numina, quorum ira animadvertitur ex prodigio.*"

27. *Proximo—metu*] "*Fides scilicet et jusjurandum in regendâ civitate primum quasi locum, metus verò legum et poenarum secundum vel proximum locum habebat.*"

34. *Ex opaco specu fons*] See note, p. 19. l. 18.

37. *Soli Fidei*] Some critics reject *soli* from the text; and those who keep it, explain it in different ways, among which are, 1. '*To Faith alone,*' whereas the grove was dedicated to the muses *jointly*. 2. "*Et soli Fidei, præ cæteris Diis Deabusque omnibus, quia, ut antè dictum est, jurejurando et fide imprimis civitatem regendam censebat, solenne instituit, i. e. sacra solenni et singulari quodam more celebranda instituit.*"

10. *Auctores*] See note, p. 18. l. 42.

7. *Orsum*] sc. "*pœnas expere, ab ipso capite, ab ipso rege.*"

10. *Ducit*] "*absolutè ponitur pro exercitum ducit.*"

19. *Chilium*] "*Supplendum hic dicentem, vel præ se ferre, quod statim sequitur.*"

11. *Fecialis*] For an explanation of the terms used in the account of this ceremony, consult Roman Antiquities, article *Feciales*.

21. *Fû*] This verb agrees with *pater patratus*.

26. *Uti que*] *Que* is here a copulative; 'and as.'

5. *Publicum*] *Sed* is understood before this word, an ellipsis frequently used by Livy in similar constructions.

11. *Anceps*] i. e. "*utrinque facta.*"

14. *Immature*] 'unseasonable.'

19. *Vanum*] i. e. *instabile*.

30. *Ad confluentes*] sc. *amnes, Anienem et Tiberim*.

41. *Esse*] sc. *cæpit*, which in historical writings is commonly to be supplied before an infinitive used without a finite verb expressed.

11. *Coloni additi Romanis*] When a Roman colony was established at any place, the original inhabitants of that place were often taken in as a part of it, as was the case with the colony at *Fidenæ*.

10. *Civilitatem*] i. e. *jus civitatis*, according to a frequent use of the term.

23. *Legum humanarum*] i. e. "*sensûs quo regi debent homines, humanitatis.*"

2. *Raptim, quibus, etc.*] for "*raptim iis, quæ quisque poterat efferre, elatis.*" the relative *quibus* elegantly agreeing with the antecedent in case, after the Greek idiom, though *efferre* regularly governs the accusative.

19. *Templum*] The *curia* was so called because it was consecrated by augury. Thus Cicero calls the senate-house *templum publici consilii*.

30. 41. *Occupat — transire*] See note, p. 16. l. 14.
 11. *Vocem, etc.*] sc. *monentem, ut, etc.*
 31. 18. *Quandoque*] i. e. *quandocunque*.
 .33. *Operatum*] The supine, implying end or design.
 32. 4. *Cætera*] In the accusative, by a Greek construction, *secundum* or *quoad* being understood. 'In other respects.'
 5. *Antiquissimum*] i. e. *primum et gravissimum, optimum factu*. By the same natural figure, *ἡρεσφότερον* is used in a similar sense in several Greek authors.
 10. *Abiturum*] i. e. *transiturum*. Thus Ovid (Heroid. xv. 83.) has, "Sive abeunt studia in mores."
 33. *Siris*] for *sineris*.
 34. *Quicumque*] sc. *apud eum, quicumque*.
 33. 2. *Rerum, titium, causarum*] governed by *causâ, gratiâ, or ergô*, understood.
 3. *Condixit*] i. e. *pactus est, constituit, convenit*, referring to a former treaty made in the reign of Tullus.
 3. *Quiritium*] governed by *populi*, as it would appear from lines 15 and 16 on this page. *Quirites* is sometimes, however, put in apposition with *populus*, the phrases *populus Romanus Quirites* and *populus Romanus et Quirites* being also used. For the origin of the term, as applied to the Romans, see page 15, lines 29, etc.
 34. 3. *Ad Murcia*] sc. *ædem*. According to Pliny, *Murcia* is a name of Venus, derived from *myrtus*, which was sacred to her.
 8. *A planioribus aditu locis*] i. e. "adversus loca planiora, a quibus aditus ad urbem patebat." *Aditu* is a supine here.
 33. *Ea quæ innupisset*] i. e. "ea, quæ per conjugium adepta erat;" 'the condition into which she married.'
 85. 29. *Ambitiosè*] Remark the primitive meaning of *ambitio*, as derived from *ambire*, 'to go about among the people, conciliating their favor'; hence, 'to practise popular arts in order to gain influence,' 'to be fond of popularity'; and finally, 'to love and seek distinction and power, in general.'
 36. 6. *Minorum gentium*] 'of younger families,' i. e. 'of the second rank.' Hence is borrowed the appellation of the subordinate deities, *Dii minorum gentium*.
 12. *Spectacula*] 'Seats or boxes,' from which to view the entertainment.
 37. 14. *Impacta sublicis, etc.*] Some punctuate thus, *et pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærent*, and explain *impacta* by *adacta, illisa*.
 19. *Insignem — fecere*] 'signified,' 'made known.'
 38. 24. *Reges*] i. e. *regem et reginam*.
 32. *Materiem*] Elegantly applied to natural qualities or parts, to be fashioned by education.
 35. *Ad magnæ fortunæ cultum*] i. e. "ad magnam fortunam eâ, quæ decet, dignitate tuendam."
 39. 14. *Non modò*] for *non modò non*.
 25. *Quia*] Some critics would reject this word from the text, but it may be construed thus; *Sed eos stimulabat et injuriæ dolor — et quia gravior ultor cædis rex erat, — tum* (i. e. præterea) *quia ridebatur, etc.* *Et — et* correspond to each other in the usual way, the member of the sentence *et quia*, etc. serving as the nominative to *stimulabat* understood.
 40. 17. *Ad Joris Statoris*] See note, p. 34. l. 3.
 28. *Tum demum palmi facto*] sc. *regem esse mortuum*, the neuter participle being put in the ablative absolute with part of a sentence instead of a noun, as is not uncommon in our author. This may be rendered, 'It having at length transpired that the king was dead.' But let it be observed that *to transpire* can be used with propriety only in the sense of 'to escape from secrecy to notice'; though ignorant or careless writers sometimes employ it as merely synonymous with 'to happen,' 'to come to pass,' disregarding the peculiar force of the term.
 41. 3. *Periclitaretur*] 'should make trial of'; according to the primary sense of *periculum*, 'trial,' 'experiment.'

7. *Censum*] *Census*, in modern usage, has dropped its primary import of a 41.
valuation of property, and a registering of the whole people, distributed into
classes founded on this valuation; and now means a simple enumeration of
the inhabitants of a country, in classes founded on other circumstances.

12. *Centum millium*] governed by *censum*.

12. *Æris*] i. e. *assium æris*.

13. *Centurias*] here used for an indefinite number, without regard to its
primitive meaning as derived from *centum*.

39. *Quibus*] i. e. "*et viduæ attributæ sunt*, sc. equitibus, *quæ penderent*
in annos singulos bina millia æris, quibus, sc. binis millibus, *equos alerent*
equites. Non autem sic intelligendum est, quasi a singulis viduis hæc bina
millia data essent, sed omnes viduæ tributum conferebant, ex quo singulis
equitibus bina millia dabantur." Some propose, instead of *quibus*, to read
qui, in the sense of *ut ille*, or *quâ ratione*.

36. *Ferre*] sc. *rogationem*, which is frequently thus understood after 43.
ferre.

41. *Patris imago*] i. e. *nobilitas tua*. See Adam's Roman Antiquities, 44.
under *Nobiles*.

13. *Regis criminibus*] i. e. *criminando regem*.

20. *Esset*] sc. *ipsis*.

21. *Ultim?*] i. e. *infimâ*.

13. *Dianium*] i. e. *templum seu sacellum Dianæ*; after the Greek manner 46.
of using *Ἡρακλεῖον* for 'the Temple of Hercules,' etc.

15. *Ei Mamilio*] A pleonastic repetition. See note, p. 20. l. 7.

32. *Quod*] sc. *imperium*. *Ei* is understood after *crediderint*.

5. *Narrantem res*] 'Plotting or attempting a revolution'; corresponding to 49.
the Greek, *ὑποπλοῦντα*.

23. *Secretum*] i. e. *separatum*.

27. *Nec — pravus*] So Ovid (*Fast.* ii. 688.)

"*Ultima Tarquinius Romanæ gentis habebat*
Regna; vir injustus, fortis ad arma tamen."

Compare with Livy's account of the Tarquins, that given by Ovid in his
Fasti, book ii. lines 685—852.

23. *Degeneratum*] i. e. "*nisi id, quod in aliis ab eo degeneratum esset*;"
'his degeneracy in other respects.' Livy is fond of using the participle in
the neuter gender substantively, in this way, when it denotes the *cause* of any
thing. Thus, *tentatum*, 'an attempt'; *pronuntiatum*, 'a proclamation.'

17. *Juxta atque*] i. e. *æquæ ac*.

31. *Inter principia condendi*] See note, p. 3. l. 22.

5. *Fabio*] i. e. *Fabius Pictor*, the historian. See p. 42. l. 24.

9. *Et nullius, etc.*] sc. *et non exsuperaturam fundamenta nullius ope-*
ris, ne horum quidem operum magnificentia, i. e. *operum magnificorum quæ*
nunc sunt. Others regard *nullius* as agreeing with *magnificentia*; 'more
than sufficient for the most magnificent foundation even of our modern
edifices.'

18. *Cloncamque maximam*] This was begun by Tarquinius Priscus (see
p. 38. l. 17.), and, after the lapse of about twenty-four centuries, a portion
of it yet remains entire, one of the most striking monuments of the mag-
nificence of ancient Rome, and of the superiority, in some respects, of the
architecture of those early ages, over that of modern times. It is a sub-
terranean canal, arched at the top, and built of hewn stones, kept together by
their own weight without cement, each stone being from 4 to 5 feet long and
from 2 to 3 thick. The mouth of this drain, where it enters the Tiber, is
still in good preservation, and is visible when the river is low. The shore
on each side of it is faced with a solid wall more than 40 feet thick (called
the *Pulchrum Litus*), and the arch of the *cloaca*, as it passes through this
wall, consists of three courses of stones. The passage for the distance of
more than 500 paces from the river is nearly 30 feet high and about 13
wide, being here enlarged to admit the confluence of other drains. The
massive strength and perfect neatness of the masonry are the wonder of

51.

52.

52. architects. The *Cloaca Maxima* is no longer *receptaculum omnium purgamentorum urbis*, but is the channel through which pass off several little brooks from the purest and most wholesome springs in Rome.
38. *Interfectum*] agreeing with the nearest substantive *fratrem*, but referring equally to *primores*.
41. *Ex industriâ factus ad imitationem stultitiæ*] So Ovid, "*Brutus erat stulti sapiens imitator*." See note, p. 49. l. 27.
53. 5. *Cavato ad id*] i. e. "*cavato ut esset aurei baculi theca et receptaculum*."
39. *Spectatissimum*] *Spectatus* means 'tried by the application of a test,' as metals, &c.; 'proved by experiment' *Id spectatissimum sit*, 'that must be most unexceptionable proof.'
54. 4. *In medio ædium*] i. e. in the *atrium*, or central court of the house, around which were the various rooms for particular purposes. See Rom. Antiq. That this branch of housewifery was practised in the court, appears from Asconius on Cicero (*Pro Milone*, c. 5.) "*Tellæ ex vetere more in atrio texebantur*."
35. *Sati'n' salvæ*] i. e. *Satisne salvæ*? sc. *res*. 'Is all well?'
55. 7. *Eum*] See note, p. 20. l. 7.
28. *Pari præsidio relicto*] Some understand *pari* to imply equality with the number that proceeded to Rome, and others to mean '*equal* to the defence of the place,' 'leaving an adequate guard at Collatia.' But this use of *pari* is without other authority; and Gronovius suggests as an emendation of the text, *Inde pars præsidio relicti Collatiæ, ad portas custodibus datis*, etc. *Pars* is actually found in one manuscript.
29. *Regibus*] See note, p. 38. l. 24.
33. *Haud temerè esse*] i. e. *rem gravem esse*.
40. *Tricipitini*] *Spurius Lucretius Tricipitinus*, the name of her father.
56. 7. *Subjicit*] i. e. 'naturally suggests to one on the spot.'
58. 8. *Pessimo publico*] i. e. *maximo reipublicæ damno*. *Pessimum* is here used substantively for *res pessima, maximum malum*, in the same manner as *bonum* and *malum* in the phrases, *bono publico, malo suo*, etc.
12. *Inviolati templi*] The asylum opened by Romulus.
59. 37. *Alternis*] sc. *vicibus*.
60. 22. *Belli materia*] Not *matter* in the sense of *cause* or *occasion*, as it often means (e. g. *Nec ullum belli civilis præbituros materiam*, in *Paterculus*, lib. ii. c. 62.), but used metaphorically in its signification of wood or other *fuel* for the support of fire. In nearly the same sense the French employ *matériel de la guerre* to express the physical means of carrying on war, 'munitions of war,' 'materials for war.'
40. *Qui*] The ellipsis may be supplied by *sibi persuadeant*, sc. *legati*. *Eos credituros* refers to the Tarquins.
61. 23. *Inmissa*] Some regard this word as in the accusative, governing *corribus* in the dative, and referring to *cum stramento segetem*, used for *segetem et stramentum*, which would regularly require the participle to be in the neuter plural. Others make it agree with *vis* in the nominative feminine (*magna vis hominum inmissa*, sc. in *segetem*), and consider *corribus* as the instrument of *fudere*, in the ablative.
27. *Temerè*] i. e. *casu*.
62. 4. *Secundum*] i. e. *statim post*.
7. *Vindictæ*] See *Vindicta* in Adam's Roman Antiquities.
15. *Se*] in the ablative, depending on *ortum*, and referring to the persons addressed; *ne sinerent hominem ortum ex se ipsis perire*, etc.
64. 14. *Vicæpotæ*] A name of Victory, derived from *vincere* and *potiri*, according to Cicero (*De Legibus*, lib. ii. c. 11.). *Ædes* is understood here; see note, p. 34. l. 3.
17. *Popularem*] "*Hinc faciliè apparet, qui dicti fuerint viri populares; nimirum qui populum colebant, causam populi agebant, et ad populi gratiam sibi comparandam omnia faciebant*." This active meaning is not retained

in our term *popular*, which, applied to a man, denotes him to be the object, 64. but not necessarily the seeker, of public favor.

2. *Salis, etc.*] This difficult sentence, as it here stands, seems to admit of 65. but one meaning; and in order to that, *translato, recepto, redacto*, or some such participle, must be supplied after *sumptus*. 'The exclusive privilege of selling salt, was, on account of the high price of the commodity, taken away from private individuals [to whom it had been farmed or let out], the whole expense [of making it, of managing the salt-works] being transferred to the public treasury,' i. e. the manufacturing and selling of it being assumed by the government, that it might be afforded to the people at a cheaper rate, since the profits formerly made by the private contractors, or farmers, no longer formed a part of the price.

But the text is generally thought to be corrupt, and in *publicum omne sumptum* is proposed as an emendation, which is said to be not without the authority of some manuscripts. The meaning would thus be, 'The privilege of vending salt, because it was sold at an exorbitant price [by the contractors], was wholly assumed by the government, as a matter of public administration, and taken out of the hands of private persons.'

5. *Stipendiis*] 'taxes'; so called because at first levied to pay soldiers' stipend.

37. *Servitia*] "tanquam servos. Immemores respicit non ad vocem, sed ad significationem."

1. *Ingenti gradu*] Some interpret this, 'by great strides,' from side to side 66. of the bridge, to prevent any one from passing, as "ingentes ferre gradus," in Ovid, certainly has this import, similar to that of the Homeric phrase *παρὰ βῆσας*. Others explain it by *stabili gradu, diductis pedibus et firmiter positus*, 'by taking a firm stand'; as *gradu*, in speaking of gladiators, and soldiers in battle array, is often used in the sense of *station, position, posture*.

7. *Ila*] i. e. "his fasis ad Tiberinum precibus."

7. *Sic armatus*] "accounted as he was."

8. *Jure belli liberum*] i. e. "liberum ab omni supplicio, quo ex jure belli te 68. afficere possem."

16. *Scævolæ*] From *σκαιός*, 'left-handed.' Thus *ῥον, ovum, δία, diva*, etc.; the *v* representing the sound of the digamma which such words had in the Æolic dialect, one of the chief sources of the Latin language.

22. *Ordines duxisse*] i. e. 'that he had been a centurion'; as we should 69. say, 'He commanded a company,' for 'He was a captain.'

37. *De maximâ, etc.*] 'concerning the largest part, certainly, but still only 70. a part.'

11. *Salubres*] sc. *sententias esse putabant*; if the text be sound. 74.

20. *Suo*] sc. *ingenio*.

39. *Me dius fidius*] Sometimes written *mediusfidius* and *medius Fidius*. As it stands in the text, it is considered as *me Διὸς filius* (i. e. *me Jovis filius*, *d* being anciently put for *l*), equivalent to the common *me Hercules*, sc. *juvet*. A form of asseveration corresponding to 'So help me, Heaven!'

5. *Suam vicem*] i. e. *plebis conditionem*, governed by *indignantem*, which 75. refers to *Valerium* understood.

7. *Quoniam per eum, etc.* i. e. "quoniam non ipse, quod minus illa præstaretur, in culpâ fuisset."

12. *In consilium verba*] i. e. *se consulum imperio obedientes fore*.

13. *Per causam*] i. e. *sub præsertu*.

17. *Religionem*] 'religious obligation.' "Religionem exsolvere est conscientiæ metum eximere, seu obligationem tollere, quâ quis ita obstrictus est ut Deorum pœna timenda sit, si ab eâ recedat."

11. *Diem dixissen!*] 'summoned him to appear for trial on a certain day'; 77. for such is the force of the legal phrase *dicere diem alicui*.

13. *Luxuriavere*] i. e. "tam læta fuere, ut magistratus ille immoderatus 81. se et insolentius gereret"

28. *Omniaque auræ popularis captator*] 'an eager candidate for popular applause.' "Captare auram popularem dicebatur Romanis, qui plebis fa-

81. *vorem sibi conciliare studeret*, ductâ ab *auris vela impellentibus* metaphorâ. *Aura secunda* ad optatum ducit portum; favor plebis, ad optatos honores." 32. *Qui consensus*, etc.] i. e. "qui magistratum consensus civibus perniciosus futurus esset, vel esse solet."
82. 1. *Quum promptum*, etc.] i. e. "*Quum summi pariter infimique hoc fus, velut ex oraculo promptum* (depromptum) *incorruptum* (nullius vi depravatum et imminutum) *ab his* (decemviris) *ferrent* (acciperent sive acceperunt), *tum*, etc."
83. 10. *Coitionem*] 'coalition,' in a bad sense; 'complot.' 23. *Impotentibus*] i. e. "*immoderatis, violentis, tyrannicis*; nam *impotens* non modò est *qui nihil potest, infirmus*, sed *impotentes* dicuntur homines, vel eorum cupiditates, quum *de potestate mentis exierunt*, et modum adhibere libidini suæ non possunt."
139. 37. *Invicta sibi quædam*, etc.] i. e. "*civitas patientissima justî imperii, fecerat quædam sibi invicta* (sanctissima, inviolabilia), qualis erat dictatoria vis."
151. 10. *Exercitû*] in the dative, for *exercitui*.

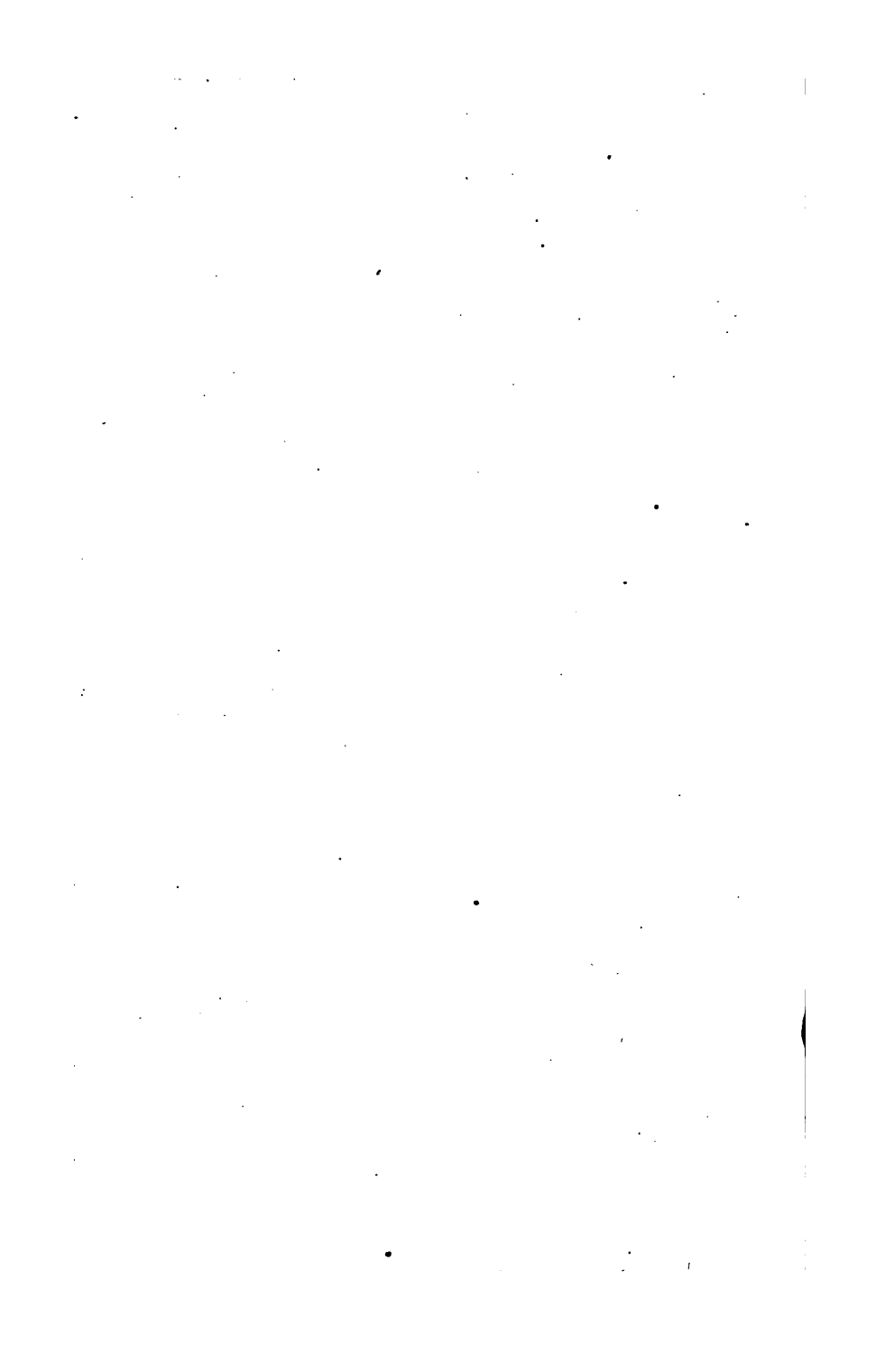
ELOGIO DI TITO LIVIO.

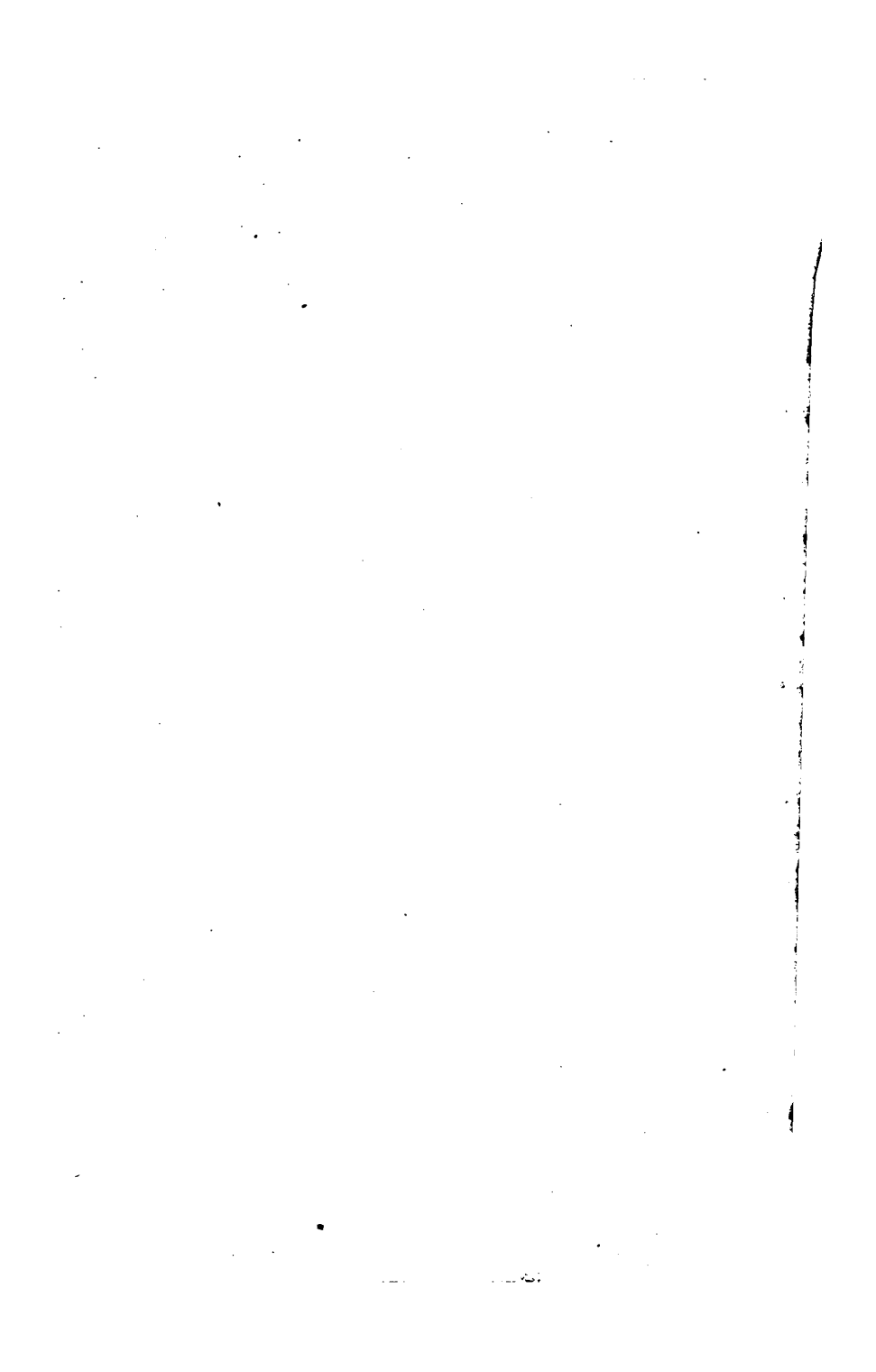
[Estratto dall' *Origine, Progressi e Stato Attuale di Ogni Letteratura*, di GIOVANNI ANDRÉS. Tomo II. Parte II. cap. I. § 29.]

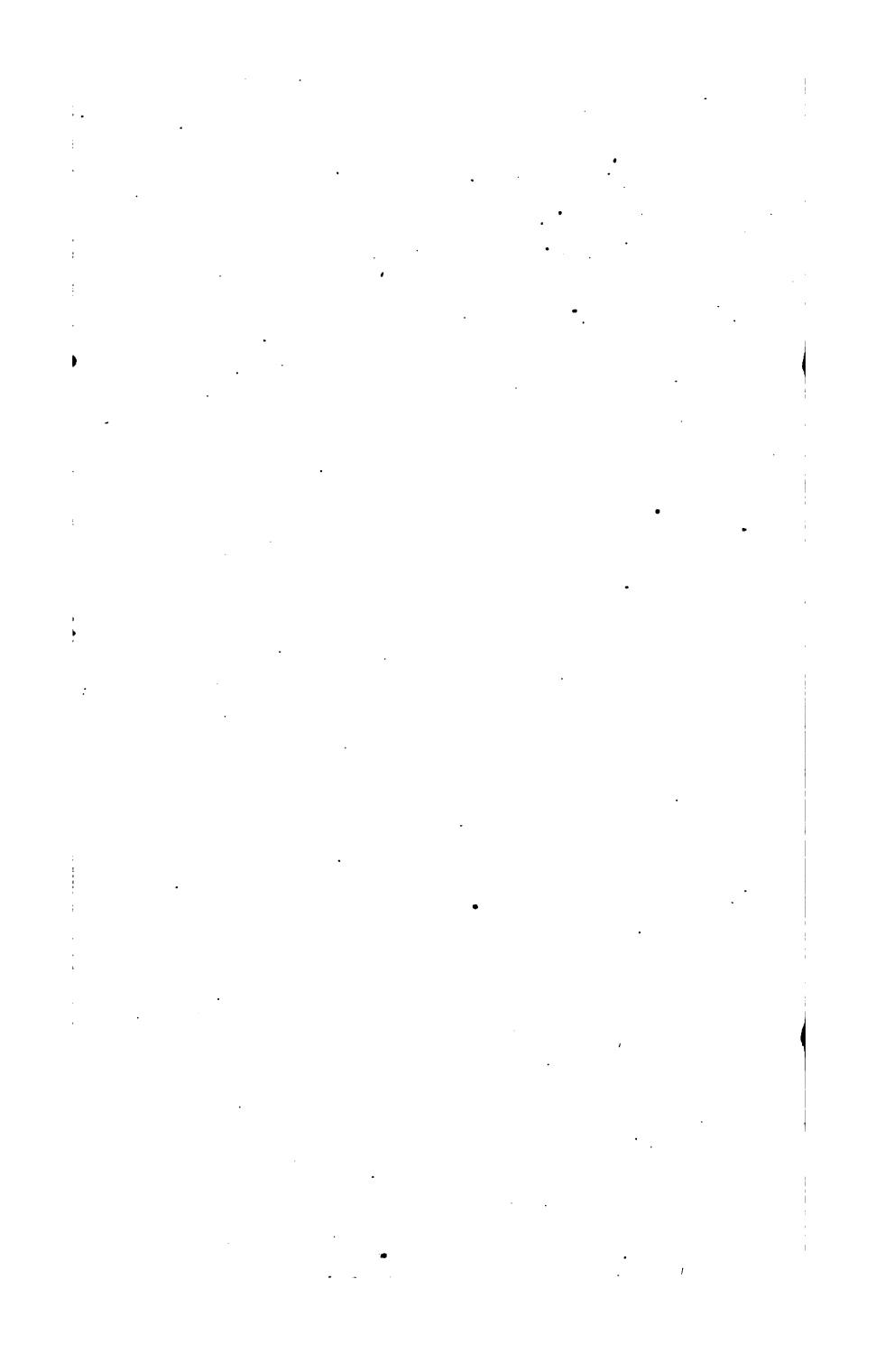
..... “*INVAGHITO* delle egregie parti e delle nobili doti delle storie di *Livio*, non so rimanermi di non portare la storica corona su la fronte del Patavino, in concorrenza di tutti gli altri Greci e Romani, antichi e moderni. Che generoso coraggio di abbracciare l' ampia materia di sì varie vicende, di azioni sì grandi, delle leggi, dei costumi, della nascita, della grandezza e del decadimento di sì vasto impero, presentato in poche parole fin dal principio con tanta chiarezza e semplicità! Che ingegno penetrante, e che vasta mente per vedere d' un colpo cose sì distaccate e cotanto involuti fatti, e disporli tutti con sì bel metodo e con sì saggia economia, che tutto sia al suo luogo, tutto vicendevolmente si presti lume, niente fermi il corso della lettura, niente distraiga, niente sia oscuro o confuso, in tutto regni la chiarezza, il buon ordine, e la dovuta distribuzione! Quante diverse cognizioni, quanti varj talenti per formare tanta infinità di quadri, i cui caratteri esigono tratti e colori tanto contrarj, per dipingere tante rivoluzioni, e le passioni e le virtù ed i vizj che le produssero! Che profondo giudizio per pesare tutte le azioni, esaminare i consigli e gli eventi, e dare ad ogni cosa nella sua storia l' estensione e grandezza che realmente si merita! Quanta filosofia, politica, e critica senza la pompa di oziose sentenze e di studiate riflessioni, senza il prurito di ragionare sopra ogni fatto, senza abbandonarsi a pedantesche discussioni! Io non so se più sia da lodare in *Tito Livio* la vastità della mente, l' acutezza dell' ingegno, la maturità del giudizio, l' immensità delle cognizioni, o la sobrietà, saviezza, moderazione e semplicità. Ma quantunque tutto in *Livio* sia singolare e maraviglioso, rapiscemi sopra tutto la sovrana sua eloquenza, che sa far parlare con tanta forza e verità i suoi eroi, che ci presenta sì vaghe e vivissime descrizioni, narrazioni sì energiche ed evidenti, racconti sì patetici e vivi.

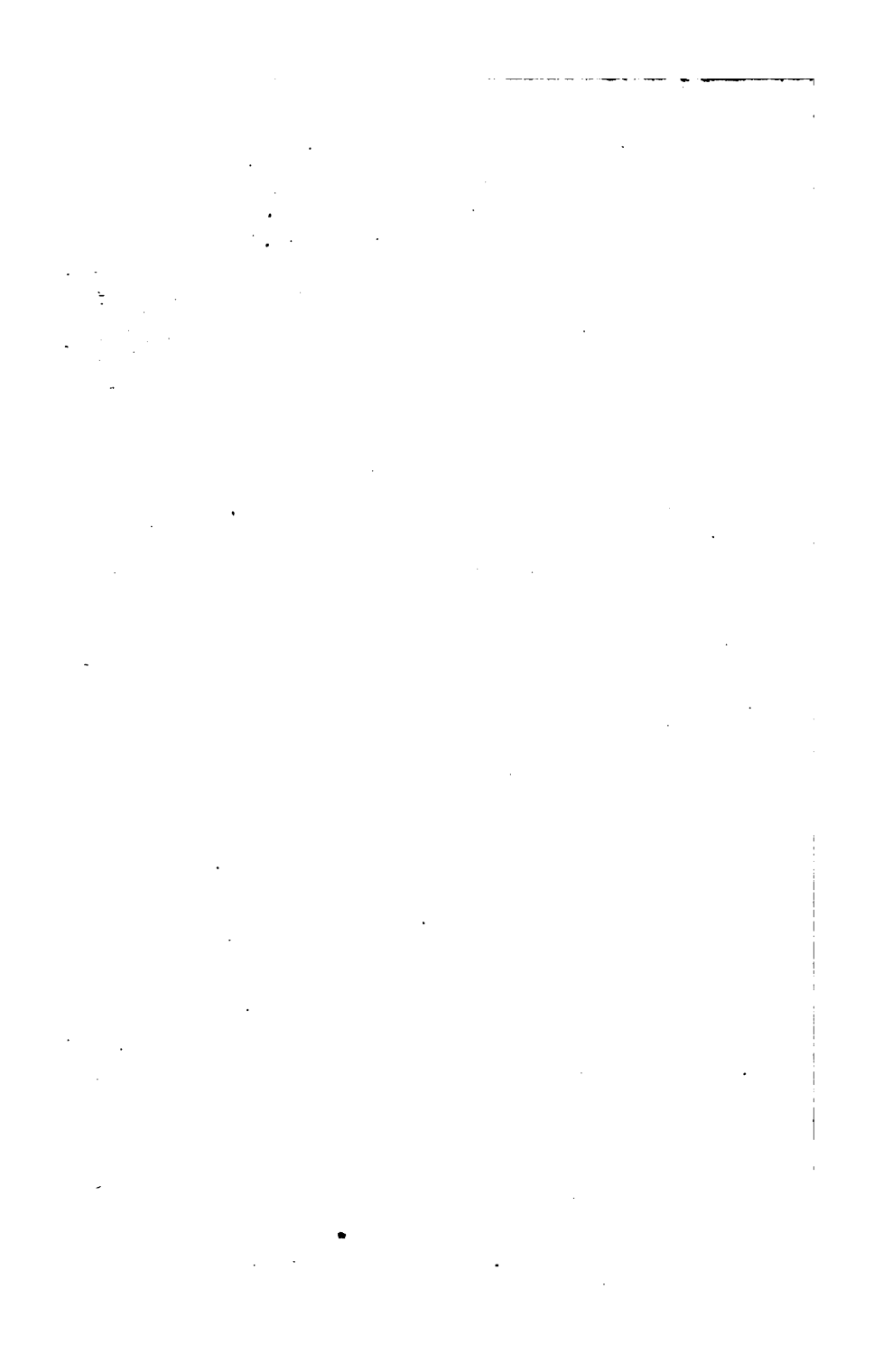
“ Ebbe ben ragione il *Pontano* di guardare *Livio* come un vero poeta. Poetico trova egli il passaggio del Rodano, tutto l' ingresso di *Annibale* nell' Italia, e poetica sopra ogni poesia la descrizione della cima delle Alpi: ma e perchè non trovare ugualmente poetica tutta la storia? Una storia ben fatta può chiamarsi un bellissimo poema. Ma venendo particolarmente ai tratti che voglion dirsi poetici, la guerra e l' incendio di Sagunto, la presa di Cartagena in Ispagna, e tutte in somma le descrizioni delle grandi azioni sono fatte di mano di un poeta, che non si contenta di raccontare, ma vuole dipingere vivamente, e mettersi davanti gli occhi ciò che racconta. Può darsi passo più poetico che la disgraziata spedizione delle *Forehe Caudine*? La ritirata dei Romani al Campidoglio, l' ingresso in Roma dei Galli, la venuta di *Camillo*, e tutta la narrazione di quella guerra e vittoria Gallica non è scritta coi veri colori della poesia? Le catastrofi di *Lucretia*, di *Virginia*, di *Coriolano* ed altre simili non fanno elleno di *Tito Livio* l' *Euripide* Romano? *Filippo* seduto a giudicare i suoi figliuoli *Perseo* e *Demetrio*, non ci dà egli una scena degna del gran *Cornelio*? *Livio* in somma dee essere riputato come pittore, come poeta, come storico e come oratore, e in ciascuna di queste parti eccellente.

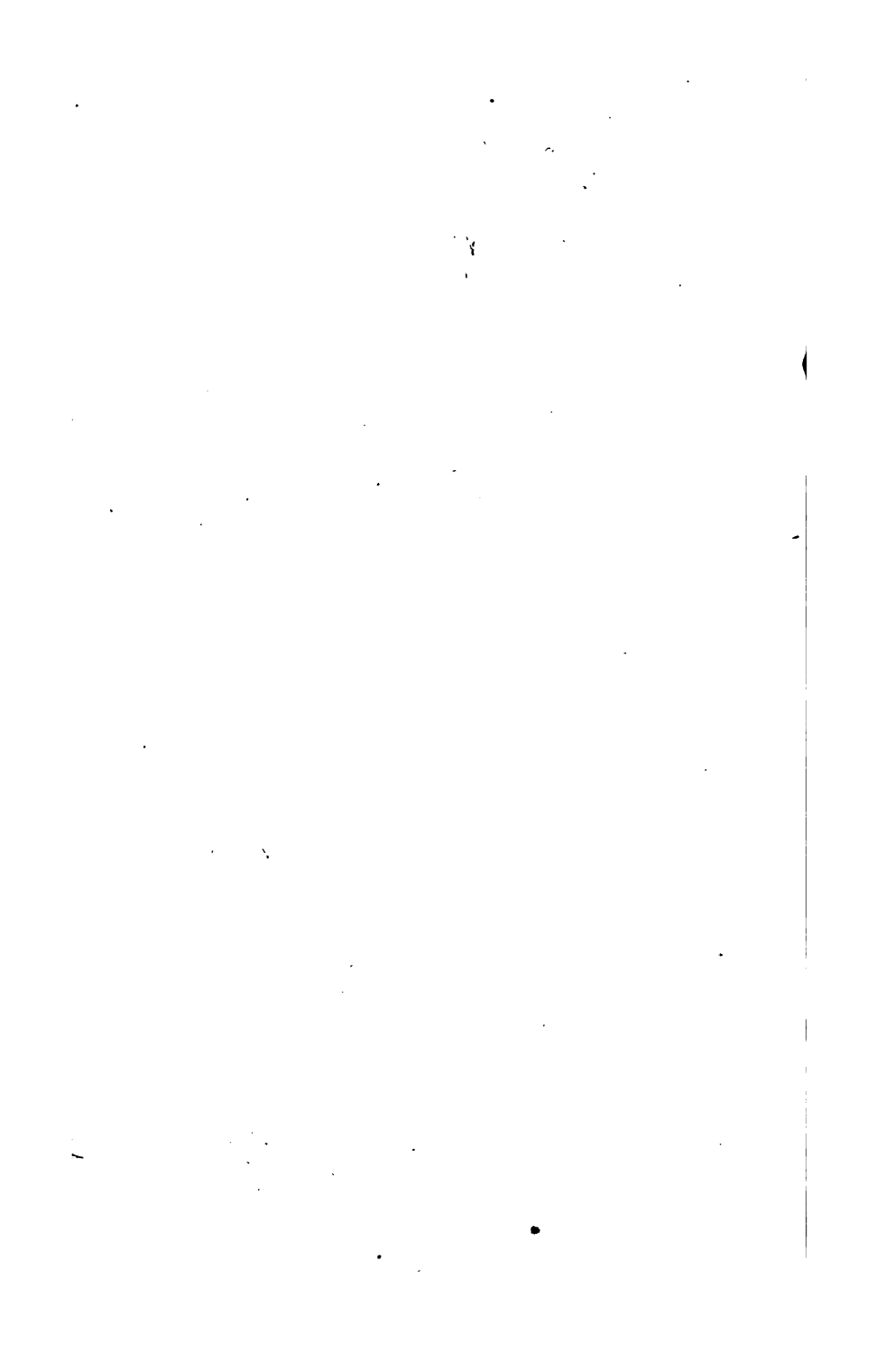
“ Alcuni ardiscono di reprimere *Tito Livio* di troppa verbosità: ma non è più conforme alla storica eloquenza una ricca ubertà di voci e di sentenze, che la tronca concisione, e l' osкуро e duro risparmio di parole, che vantasi da molti come filosofica brevità? E poi si provi chi abbia sapore di eloquenza di torre una parola a *Tito Livio*, senza detrarre alla forza e chiarezza del sentimento, o a la vivezza e verità dell' espressione, e vedrà se puossi giustamente accusar quello storico di soverchia verbosità. *Livio* confonde, scoraggisce ed umilia; la lettura della sua storia fa cader d' animo ogni attento lettore, nè si ardisce desiderare di più in quella sorta di scritti.”

~~1st~~ 200
100

1st P B. BC. 264 C

241 E

2344

2nd 218 BC - C

201 end

1744

3rd 710 BC C

127

Ends

344

LEGE

UTE
TION

*Dr Augustin - is, it agnoscere quibus quibus
dupl inquirat — chant
P inquiriti
F inquis - et
dupl Augur - inquisito P Augur*

IMPTON

